

BOHEMISTYKA

2/2004

Rocznik IV – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny
Mieczysław Balowski

Komitet Redakcyjny:

Mieczysław Basaj (Warszawa), Neil Bermel (Sheffield), Marie Čechová (Praga), Jiří Damborský (Ostrawa), Fryderyk Drejer (Wałbrzych), Ernst Eichler (Lipsk), Milan Fryšček (Nowy Jork), Jaroslav Hubáček (Ostrawa), Marie Krčmová (Brno), Jan Kořenský (Praga), Eduard Lotko (Ołomuniec), Svatava Machová (Praga), Alena Macurová (Praga), Margerita Mladenowa (Sofia), Walery Mokijenko (Greifswald), Dobrava Moldanová (Ústí nad Labem), Galina Nieszczimienko (Moskwa), Teresa Zofia Orłoś (Kraków), Janusz Siatkowski (Warszawa), Hana Sodeyfi (Wiedeń), Jiří Svoboda (Ostrawa), Józef Zarek (Katowice)

Sekretarz Redakcji
Anna Zura

Spis treści

Artykuły i studia

Jaroslav Hubáček, <i>Variantnost církevních písní</i>	81
Stefan Michael Newerkla, <i>Josef Dobrovský jako kritik vídeňských obrozeneckých příruček češtiny</i>	88
Elżbieta Szczepańska, <i>Internacjonalizacja a anglicyzmy w języku czeskim i polskim</i>	96
Anna Zura, <i>Prototypizacja i kategoryzacja w polu semantycznym barwy zielonej (na przykładzie »Krzyżaków« Henryka Sienkiewicza i »Proti všem« Alojzego Jirásk)</i>	105
Aleksandra Pająk, <i>Jaroslav Durych – pisarz niepokorny</i>	122

Recenzje, omówienia, noty

Ewa Siatkowska, <i>Czeszczyzna widziana z boku</i> , Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003, 314 s., ISBN 83-915364-3-2 (przez Jiřego Murycy)	138
Iva Málková, <i>Hledání Viléma Závady (tvůrčí cesty zvláště po roce 1945)</i> , Olomouc 2003, 285 s., ISBN 80-7220-153-0 (przez Irenę Konderlovą)	141
František Všetická, <i>Olomouc literární</i> , Votobia, Olomouc, 2002, 255 s., ISBN 80-7198-523-6 (przez Ivanę Kolářovą)	144
Ladislava Lederbuchová, <i>Průvodce literárním dílem. Výkladový slovník základních pojmů literární teorie</i> , H+H, Praha 2002, 355 s., ISBN 80-7319-020-6 (przez Alenę Zachovą)	148

Kronika

Mieczysław Balowski, <i>Jubileusz Profesora Jaroslava Hubáčka</i>	149
Anna Janik, <i>Międzynarodowa konferencja naukowa »Stalość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století«</i> , Wałbrzych, 15-16.05.2003 r.	151

Informacje dla Autorów „Bohemistyki”

Ze względu na konieczność ujednoczenia strony graficznej tekstów drukowanych w „Bohemistyce” podajemy poniżej zasady opracowania tekstu maszynopisu:

1. Objętość artykułu nie powinna przekraczać 15 stron normalizowanego maszynopisu (format A4, 30 wierszy na stronie po 60 znaków w wierszu), objętość recenzji i pozostałych tekstów (np. informacji, artykułów jubileuszowych itp.) – do 8 stron.
2. Przypisy należy podawać po artykule.
3. Tablice, wykresy i inne obiekty graficzne powinny być dołączone na końcu tekstu na oddzielnych kartach. Natomiast w tekście Autor powinien zaznaczyć miejsce, do którego się one odnoszą.
4. W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism, konferencji, cytaty (o ile nie są inaczej wyodrębnione w tekście, np. inną wielkością czcionki).
5. Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty, zdania, ponadto tytuły prac zwartych i ich części (np. rozdziały), tytuły artykułów, zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst. Na wydruku należy te fragmenty oznaczyć linią przerywaną.
6. Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją, na wydruku – podkreśleniem linią przerywaną.
7. Znaczenia wyrazów, idiomów czy innych zwrotów podajemy w łapkach ‘ ’.
8. Prace należy przesłać na dyskietce (wpisane do komputera w programie WORD v. 6.0 i wyższa) z jednym wydrukiem.
9. Autorów prosimy o dokładne podanie imion, nazwisk, stopni i tytułów zawodowych lub naukowych, nazw miejscowości, adresów prywatnych i numeru telefonu lub e-mailu.
10. Tekstów nie zamówionych Redakcja nie odsyła.

Warunki prenumeraty

1. Wpłaty na prenumeratę są przyjmowane na okresy roczne.
2. Cena prenumeraty na cały rok wynosi 20 zł.
3. Wpłaty na prenumeratę przyjmuje Wydawnictwo „Pro”, skr. poczt. 7, 59-230 Prochowice.
4. Terminy przyjmowania prenumeraty: na kraj do 10 listopada, na zagranicę do 31 października.

Wydawca: Wydawnictwo „Pro” i PWSZ w Wałbrzychu (58-309), ul. Westerplatte 39, tel. + 48 74 666 00 71, e-mail: mieczyslaw.balowski@uni.opole.pl

Variantnost církevních písní*

Při analýze církevních písní lze kromě jiného sledovat i skutečnost, že tatáž píseň je v různých zpěvnících (kancionálech) různě obměňována a upravována v rovině textové a někdy i v rovině melodické. Motivaci těchto variací a úprav nelze jednoznačně určit; jejími autory jsou zřejmě vydavatelé, důvody lze chápat jako snahu o obsahovou inovaci, ať už jde o pouhé dílčí změny v jednotlivých verších, nebo o změny zásadnější, tj. přidávání dalších strof, změny v jejich pořadí, případně i text jiný při zachování stejné melodie. Zřídka lze zaznamenat i úpravy melodické, které jsou patrné zejména v tóninové lokaci, méně často i v rytmu. Tuto variantnost je možno ilustrativně doložit srovnáním záznamu téže písně v různých zpěvnících. Pro naše srovnání byly použity zpěvníky:

- *Mešní zpěvy* vydané Českou liturgickou komisí (Praha 1990, 1101 stran), dále jen MZ,
- *Evangelický zpěvník* připravený hymnologickým odborem synodní rady československé církve evangelické (Karlsruhe 1979, 917 stran), dále jen EZ,
- *Zpěvník církve čsl. husitské* (Praha 1995, 776 stran), dále jen ZH,
- *Kancionál* – společný zpěvník českých a moravských diecézí (Praha, 5. doplněné a opravené vydání, 1984, 463 stran), dále jen Ka.

Srovnávané písně:

* Projekt byl realizován za finanční podpory ze státních prostředků prostřednictvím Grantové agentury České republiky.

Píseň *Ejhle oltář Hospodinův září*

Píseň je z r. 1863, vznikla u příležitosti jubilea příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu, autorem textu je Jan Nepomuk Soukup (1826–1892), autorem nápěvu Pavel Křížkovský (1820–1892). V MZ (s. 690) má píseň dvě strofy, je zaznamenána v A dur, má 16 taktů v rytmu čtyřčtvrtečním. V Ka (s. 393, č. 829) je nápěv jako v MZ, ale je uvedeno 9 strof řazených do oddílů *Vstup* – 2 strofy (jež nejsou v MZ), *Před evangeliem* 3. strofa (v MZ je strofou druhou), *Obětní průvod* – 4. a 5. strofa, *Po tajemství víry* – 6. strofa, *Přijímání* – 7. a 8. strofa, *Závěr* – 9. strofa. V ZH (s. 62, č. 16) má píseň název *Ejhle oltář*, je zapsána v G dur a má 6 strof s drobnými úpravami (jsou uvedeny v pravém sloupci ve srovnání s Ka a MZ):

ZH: 1. Ejhle oltář víry v srdcích září lásky hod nám opět nastává který z dávná s rozjasněnou tváří v zemi této církev konává. Po příkladu dávném se to děje bratří Cyrila a Metoděje kteří odkaz Kristův plnili paměť smrti jeho slavili.	Ka: Ejhle oltář Hospodinův září přesvatá nám oběť nastává kterou po tisíc let s jasnou tváří otčina den ze dne konává. Za příkladem dávným se to děje svatých Cyrila a Metoděje dtto dtto
2. Těžké hříchu okovy... ...odpuštění dal.	V MZ chybí, v Ka je 2. strofou 3. strofa ZH
3. Sláva, sláva na výsostech Bohu! Nad Betlémem pěli andělé, zpěv ten kéž se stále nad oblohu k tobě, Pane, vznáší vesele! Ó nechat' se věčně věků vzdává Králi králů po všem světě sláva, jak to předky dávné učili apoštolé naši přemilí.	dtto dtto a ten zpěv se podnes nad oblohu k nebes Pánu vznáší vesele. Nechat' jen se věčně věků vzdává dtto kterou předkům našim věstili dtto
4. Zaznělo nám slovo Pravdy věčné ústý drahých bratří před věky, blízký svět jím zní i daleký. Přinesli nám s láskou písmo svaté, bychom ze studnice této zlaté moudrost nebes hojně vážili,	ústý Soluňanů pravdy věčné dodnes v lahodě zná nekonečné a svět zaznívá jím daleký. Přinesli nám oni Písmo svaté dtto moudrost nebes povždy vážili,

Bohu se ve víře líbili.
 5. Také v této milostivé době
 zve nás tiše k svému stolu Pán,
 slyšte srdcem, jak nás volá k sobě,
 slavný hod má pro nás uchystán.
 Přijdiž, Kriste, v duše naše dolů,
 ať se Tobě pokloníme spolu,
 jak nás slavit večere tvé děj
 naučil i Cyril, Metoděj.
 6. Vyslyš, Pane, naše prosby vřelé,
 které k Tvému trůnu skládáme,
 žehnej církvi, žehnej vlasti celé,
 zůstaň s námi, k Tobě voláme.
 Provázej nás naездеjší pouti,
 nedej lidu svému zahynouti,
 ať je k žním věčným uchystán
 požehnaný, krásný český lán.

Bohu sloužiti snažili.
 strofy 4–9 jsou zcela jiné

Kromě shodných (ale upravených) strof se vyskytují v ZH jako jiné (zcela odlišné) strofy 2., 5. a 6. (tedy 3 strofy), v Ka jako jiné strofy 4.–9. (tedy 6 strof). Dílčí změny v jednotlivých verších jsou zřejmě motivovány snahou o inovaci, dotváření a přidávání dalších strof je bezpochyby důsledkem melodické působivosti a oblíbenosti písně, což se projevuje i v její poměrně časté interpretaci při bohoslužbě.

Píseň *Jezu Kriste, štědrý kněže*

V MZ je píseň uvedena ve dvou verzích: starší (s. 628) z r. 1398 má dle uvedených údajů „první 3 strofy asi z poloviny 14. století, další podle textových variant nejstarších rukopisů“ (blíže neuvedených); nápěv je z 1. poloviny 15. století, má 8 strof, druhá verze (novější, s. 114) má 11 strof. Obě verze jsou melodicky stejné, tj. 14 taktů tříčtvrtčního rytmu v tónině F dur. V textu jsou rozdíly.

V ZH (s. 72, č. 20) je uveden zdroj – Kancionál jistebnický, 1420, „text ze 14. století upravený J. Husem je zde zkrácen a upraven Z.T.“ Melodie v G dur, 14 taktů tříčtvrtčního rytmu, text má 14 strof.

V Ka je píseň melodicky stejná (uvedená v G dur), má 8 strof, s údajem „asi z poloviny 14. století“.

V EZ (s. 443, č. 308) s údajem ze 13. století je melodicky stejná jako v ZH i Ka, je uvedena v tónině F dur, má 15 strof.

Ilustrace textových rozdílů je patrná ze srovnání zápisů v ZH, MZ a Ka:

Jezu Kriste, štědrý kněže, s Otcem, Duchem jeden Bože, štědlost tvá je naše zbožjé z tvé milosti.	dtto dtto tvoje štědlost naše zboží Kyrie eleison.	dtto dtto dtto dtto
Ty jsi v světě bydlil s námi, tvé tělo trpělo rány za nás, za hříšné křesťany, z své milosti.	Ty jsi nyní mezi námi na svém těle trpěls rány za nás, za hříšné křesťany. Kyrie eleison.	Ty jsi nyní zde před námi pro své muky, svaté rány Smiluj se, Tvůrce, nad námi. dtto
Ó tvá dobrota důstojná, ó milosti k nám přehojná, dáváš nám bohatství mnohá z své milosti.	Ty jsi svou krev prolil za nás, z věčné smrti vykoupil nás, odpustiž nám naše viny K. e.	Ty jsi prolil krev svou pro nás. dtto dtto dtto
Dals krev z těla vycediti, dáváš v užitku ji pítí, takto chtě nás obživiti z své milosti.	Neměj, Kriste, na nás hněvu pro svou matku žalostivou, pro muky své i bolest svou. Kyrie eleison.	Andělé jdou zpívající, tvůrci v slávě klekající, chválu jemu vzdávající. dtto
Věrně se nám ve všem dáváš, milostí svou k nám plápoláš, za tak vzácné sobě nás máš z své milosti.	Svatá Maří, Boží Máti, dej nám svého Syna znáti, s ním na věky přebývatí. Kyrie eleison.	dtto ty nám račiž pomáhati: Dej nám svého syna znáti. dtto
Ráčils nás sám zastoupiti, život za nás položiti, věčnou smrt tak zahladiti z své milosti.	Svatá Maří, jdi před námi, pomoz svými přimluvami za nás, za hříšné křesťany. Kyrie eleison.	Volej každý k Hospodinu, ať odpustí naší vinu A dá nám v ráji odměnu. dtto

V ZH (str. 100, č. 31) s údaji: Vyšehradský kancionál z r. 1410, Br. Lukáš Pražský (+1528), volně upraveno (Z.T.); je uvedena v Es dur bez udání rytmu, s označeným odsazením za každými 4 dobami, text o 6 strofách je zcela jiný. (V Ka píseň uvedena není.)

Z uvedených ukázek je zřejmé, že k textovým úpravám, změnám, případně i zmnožování počtu strof církevních písní dochází zřejmě jen zásluhou vydavatelů; často chybí žádoucí cit pro kvalitní sladění textu s hudební složkou.

Stefan Michael NEWERKLA

Vídeň

Josef Dobrovský jako kritik vídeňských obrozeneckých příruček češtiny

Vláda Marie Terezie (1740–1780) stejně tak jako i období vlády jejích nástupců Josefa II. (1765–1790), Leopolda II. (1790–1792) a Františka II. (1792–1835, jako rakouský císař František I.) probíhalo ve znamení státněpolitického centralismu a s tím spojených pokusů o zavedení německého jazyka v oblasti správních, soudních, vojenských a školských institucí. Většinu obyvatel rakouské monarchie však tvořili příslušníci slovanských a jiných národů, z nichž velká část neuměla německy. V armádě se to dokonce odráželo ve snížené bojové schopnosti jednotek, poněvadž nemalá část vojáků nerozuměla povělu, které byly vydávány jen v němčině. Vláda si tyto nedostatky brzy uvědomila. Zahájení výuky českého jazyka musíme tady v první řadě vidět jako racionální ústupek, jenž vycházel z pochopení, že němčinu nelze jako státní jazyk zavést na celém území monarchie ze dne na den.

Podrobná analýza počátků vyučování českému jazyku ve Vídni doložila, že Vídeň a Vídeňské Nové Město byly ve druhé polovině 18. století středem institucionalizované péče o český jazyk, a to již zhruba půl století před Prahou a ostatními městy na území Čech a Moravy. Výuka češtiny byla doložena v neméně než pěti zařízeních ve Vídni a Vídeňském Novém Městě, jež započala svoji činnost ještě před zahájením výuky českého jazyka a české literatury na univerzitě v Praze (1793). Její rozbor ale také potvrzuje významnou roli vídeňských slavistů v rámci národního obrození a charakterizuje jejich často podceňovaný přínos k české jazykové reformě na sklonku 18. století,

kteřý vyšel z Vídně rovněž proto, neboť nazde žijící Slovany obzvlášť intenzivně působila německá obroda jazyka.

Každá jazyková výuka si vyžaduje také náležitě materiály a učebnice, a tak není divu, že od padesátých let 18. století vznikly ve Vídni a jejím okolí různé příručky určené pro výuku češtiny na nově vzniklých institucích. Není nezajímavé, jaký postoj zaujal k těmto učebnicím vídeňské proveniencie a tehdejšími učitelům češtiny na území dnešního Rakouska vůbec zakladatel vědecké slavistiky Josef Dobrovský. V tomto příspěvku se soustředíme na z jazykového hlediska nejzajímavější díla Jana Václava Pohla (1720–1790), Václava Michala Wiedemanna (1732–1774) a Maximilána Václava Šimka (1748–1798), které dodnes český literární a jazykovědný dějepis do značné míry bagatelizuje.

Jedním z prvních bohemistů, jenž se v 18. století pokusil ideu obnovení češtiny realizovat, byl královéhradecký rodák Jan Václav Pohl, který má take díky Dobrovskému dodnes v české gramatikografii špatnou pověst. Abychom napjatému vztahu mezi Pohlem a Dobrovským porozuměli lépe, musíme si uvědomit, že Pohl byl už více než pět let učitelem češtiny na Tereziánu, tzn. na přední akademii pro šlechtu z celé monarchie, když se Josef Dobrovský 17. srpna 1753 v uherských Ďarmotech teprve narodil. Pohl se sice ani v jazykovém nadání a ani ve vzdělanosti nikdy nevyrovnal Dobrovskému, ale jako o více než třicet let starší „v c.k. urozenínské věstni řeči české nejvýš zřízený učitel“ si ve své roli učitele a předveřníka arcivévodý a pozdějšího císaře Josefa II. připadal jako nejvyšší státní expert pro oblast češtiny.

Své názory týkající se češtiny uveřejnil mj. v mluvnici *Grammatica linguae bohemicae...* (1756), jež se v opakovaných vydáních pod různými názvy (1764, 1773, 1776, 1783) stala na několik let určujícím dílem pro výuku češtiny na akademiích ve Vídni a Vídeňském Novém Městě. Podle jeho mínění bylo nutno uskutečnit především pravopisnou reformu a puristicky eliminovat germanismy a latinismy z české slovní zásoby. Svůj záměr se ale bohužel rozhodl provést spíše svévolně, pročež narazil na obecný odpor, obzvláště později u Dobrovského,

kteřý svou nejostřejší kritiku Pohlovy tvorby uveřejnil ve svém německy psaném *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren*:

Je docela možné, že ve Vídni se nenašel nikdo, kdo by pana Pohla v jeho jazykových znalostech, jak nepatrné i ve skutečnosti byli, předčil. To v něm vzbudilo sebe-důvěru, a tak se rozhodl rozmnožit počet špatných českých gramatik o další novou. [...] Neřekl v ní vůbec nic, co by Rosa už r. 1672 dosti rozvláčně nebyl napsal. [...] Celá jeho práce byl úzkostlivý, nejasný německý překlad latinské Rosovy mluvnice. Avšak za málo let mu narostil hřebínek [...]. Tak se dařilo každému důstojníkovi, jenž se ke své největší mrzutosti musel dozvědět, že v Čechách ony pojmy, které se tak pracně naučil z Pohlovy gramatiky, nikdo nezná a ani jim nerozumí. Jeho rozhořčení se ale ještě zvětšilo, když pochopil, že se s tak velkou pilí marně věnoval naučení se českému jazyku, ale za odměnu sklízel často jen hlasitý smích těch, s kterými mluvil a jimž měl poučct (Dobrovský 1787, s. 136–140).

Po přečtení těchto řádků se už nikdo nediví, že i Pohlovu smrt Dobrovský komentoval ve svých různých dopisech jen bezcitně:

Toho starého gramatikáře Pohla ranila mrtvice. že Pohl zemřel, není žádná ztráta pro českou literaturu. Starý Čechu, dej mu věčný pokoj!

Autorita Dobrovského a jeho kritika Pohlova díla vedly nakonec k tomu, že se více než 150 let nikdo diferencovaně nezabýval Pohlovou gramatikou a jeho pravopisem, i když tento gramatik svými myšlenkami ovlivnil pozdější pokusy vídeňských a následně i pražských filologů o jazykovou reformu. Nesporným kladem Pohlem navržené pravopisné směrnice však bylo např. psaní *ou* jako [ou] místo [au], což byla úprava, k jejíž kodifikaci došlo až o sto let později. Naopak z dnešního hlediska diskutabilní je náhrada [ú] za [û] stejně jako podle výslovnosti rozlišné psaní *ňekterý* [ňekteri:] oproti *věc* [vjec]. A co se týče Pohlova slovníku: neobjektivně bychom mu křivdili, jestliže budeme bez komentáře citovat jeho dnes často groteskně znějící slova. Bezesporu tvořil Pohl nesčetná slova zčásti zbytečně, zčásti proti duchu českého jazyka (např. *soukrevčan* ‘pobratim’, *vejhovnosta* ‘osoba často chodící na toaletu’, *vejměcín* ‘invalida’, *záchodoklizír* ‘uklízeč toalet’, *zračka/zřelka/zřelice* ‘brýle’, *žadnoch/žádnín* ‘žádný’ atd.). Mnohá jiná neprávem zasměšňovaná slova však nevytvořil sám, nýbrž je

čerpal ze starších pramenů anebo z nářečí (srov. *cucka* ‘dýmka’, *pěchour* ‘pěšák’, *traven* ‘květen’ aj.).

Podobně jako Pohl, byl i jeho současník ve Vídeňském Novém Městě, plzeňský rodák Václav Michal Wiedemann, zastáncem puristických zásad v oblasti lexikografie. Jeho jazykové a didaktické znalosti byly však mnohem lepší než Pohlovy. 1768 uveřejnil svůj dnes téměř zapomenutý slovník *Deutsch-böhmisches Wörterbuch zum Gebrauche des kais. königl. Cadeten-Corps zu Neustadt*, jenž byl téhož roku pod jiným názvem vydán i pro veřejnost. Wiedemannův abecedně řazený slovník, který obsahuje přibližně 13 000 německých lemat a více než 15 000 českých ekvivalentů, zaujme také dnešního čtenáře svou užitečností a srozumitelností.

Ve svých puristických snahách si Wiedemann počínal s mnohem větší senzibilitou než Pohl. Cizí slova nahrazoval jen v tom případě, kdy čeština vystačí s autochtonními slovy: např. překládá sloveso *wünschen* českými ekvivalenty *žádati* a *příti* (dnes *přáti*). Jako české ekvivalenty pro *Wunsch*, *Begehr* uvádí vedle slova *žádost* i *vinš*. Staré, v české slovní zásobě už dlouho integrované výpůjčky většinou ponechává bez komentáře, např. *žert*, *šprým*, *špižírna* aj. Wiedemannův purismus se tedy v podstatě omezuje na to, že upouští od uvádění těch cizích slov, která se mu nezdají nutná, anebo ona slova uvádí v řadě českých synonym jako poslední, např. *obročnice*, *sejпка*, *obilnice*, *špejchar*. Opravdu nově vytvořená slova se u Wiedemanna až na výjimky nevyskytují. U slov, která Dobrovský Wiedemannovi vytkl jako příklady pro domnělé novotaření, se jedná buď o výrazy starší (např. *písatelna* ‘kancelář’; vyskytuje se už u Rosy) anebo o slova, která převzal z Pohlova slovníku, neboť tento slovník byl součástí Pohlovy gramatiky předepsané na vojenské akademii.

Jen málokterý slovník svědčí tak výstižně o kontinuitě češtiny v 18. století. Wiedemannova příručka se klene jako most mezi češtinou barokního období a národního obrození. Svým směřováním k uchování jazyka předznamenal nadto ještě další vývoj, na jehož konci stálo mj. konstituování nové, specificky české vojenské terminologie. Bohužel tento slovník upadl v zapomnění, ačkoli jej i Dobrovský

výslovně pochválil. Sice byl v celku méně úplnější než Vusínův slovník, ale v mnohých heslech správnější.

Nejvíce J. Dobrovského kritických ohlasů a komentářů se váže k osobě a dílu piaristy Maximiliána Václava Šimka, rodáka ze štyrského Nejdova (*Neudau*), který však byl nesporně českého původu. Pokud se dnes jeho jméno v bohemistických publikacích vůbec vyskytuje, bývá většinou zmíněno negativně spolu s Pohlem jako příklad tvorby puristických neologismů, které dokládaly údajný úpadek českého jazyka v tehdejší době; Šimkovo jméno bývá též citováno ve spojitosti s prvním učitelem češtiny na vídeňské univerzitě Josefem Valentinem Zlobickým (1743–1810), kde Šimek figuruje jako plagiátor jeho písemných podkladů univerzitních přednášek.

Šimkovu dnešní relativní neznámost způsobili z velké části právě jeho současníci Dobrovský a Zlobický, které popudil svým chování-mvůči nim, jak dokazuje Dobrovského a Zlobického rozsáhlá korespondence. Ještě jedno desetiletí po Šimkově smrti se Dobrovský v dopise řediteli c.k. dvorní knihovny Bartoloměji (Jerneji) Kopitarovi (1780–1844) nemohl zdržet poznámky, že Šimek byl „ubohý hříšník a packal“. Ale nejvíce Šimkovi zřejmě uškodil Zlobický, jehož počáteční přátelství se posléze změnilo v zahořklé opovržení. Nechceme se však v rámci tohoto článku blíže zabývat Šimkovým aspoň částečným plagiátem *Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur*, za který ho Dobrovský (1787) ostře kritizoval ve svém *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren* slovy:

Tímto způsobem pan Šimek jen uškodil sám sobě [...] a touto příručkou se vydal v hanbu, že to už nikdy nemůže napravit. Neboť převážná část této příručky je ohavným plagiátem [...]. V jednom exempláři jsem poznamenal opsané stránky, a tento je uschován zde ve veřejné knihovně na věčnou hanbu plagiátora. Ani správně číst nedokázal, co opsal [...] (Dobrovský 1787, s. 180–182).

Věnujeme se spíše čítance s názvem *Krátký vejťah všeobecné historie přirozených věcí, mimo přílepků některých paměti hodných příběhů ke všeužitečné potřebě českého jazyka v C. k. tereziánské vojenské akademii v Novém Městě navržený...* se slovníkem *Poznamenání některých českých slov* jako přívazkem, která vyšla roku 1778 ve

Vídni. Šimek tímto dílem spojil jazykovou výuku se zcela novou tematikou a současně vytvořil nejstarší česky psaný přírodopis tak obšírného rozsahu. Celkem přitom citoval z 35 tištěných spisů.

Dobrovský ve svém *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1779* a *Böhmische und Mährische Litteratur auf das Jahr 1780* Šimkovu knihu nepříznivě hodnotil nejen kvůli Pohlovu pravopisu (který ale Šimek ne zcela dobrovolně musel užívat, protože Pohlova mluvnice byla – jak již bylo zmíněno – na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě předepsaná), nýbrž zejména také kvůli mnoha novým slovům, která v ní našel (viz zvláště Dobrovského soubor odsouzených slov; Dobrovský 1780, s. 93–111). Je třeba si uvědomit, že Dobrovskému šlo především o zdokonalování jazyka; popularizaci přírodních věd v české řeči nějaký větší význam v rámci národně kulturního obrození nepřisuzoval. Čtenář Dobrovského kritiky, který Šimkův přírodopis nečetl by mohl mít dojem, že je pln patvarů a špatně utvořených slov. To ale není pravda. Většina názvů byla použita správně a objektivita si vyžaduje prozkoumat také všechny sporné názvy, které Dobrovský Šimkovi vytkl – nešlo-li náhodou o výrazy zastaralé, lidové nebo dialektické, popř. zda nebyly používány i jeho současníky. Při analýze Šimkovy čítanky jsme také zjistili, že byl sice purista, ale zdaleka neeliminoval všechny výpůjčky z němčiny (zůstalo tam např. slovo *pušpan* ‘zimostráz’ aj.).

Svémi novotvory též nezhřešil proti duchu českého jazyka v té míře, jako třeba Pohl. Šimkovým tvarům často ani nelze upřít určitý půvab (např. *štítlice* ‘želva’) a několik jím utvořených slov se navzdory Dobrovského kritice dokonce ujalo (např. *lučavka*). Dobrovský také opovrhoval slovy, která se dnešním tvarům značně podobají, např. *bratrovražděni* ‘bratrovražda’ („to je německočesky”, Dobrovský doporučil místo toho spojení *vražda nad bratrem*), *cestliti* ‘cestovati’ („to nikdo neříká; v Čechách by tomu nikdo nerozuměl”, Dobrovský se uspokojil se slovem *putovati*), *lidomilý* ‘lidomilný’ („to je německočesky”, Dobrovský místo toho doporučil slova *vlídný, přívětivý*) aj.

V žádném případě ale není naším úmyslem zlehčovat význam Dobrovského jako kritika obrozeneckých příruček češtiny vídeňské

provenience. Vážným rozbořem těchto děl a tím, že poukázal na nesprávné vývojové tendence, totiž více než kdo jiný přispěl k uvědomělé vědecké obrodě češtiny. Navzdory tomu, že jeho kritiky byly v převážné míře oprávněné, chtěli jsme svým příspěvkem poukázat na skutečnost, že Dobrovského autorita byla mnohdy jednostranně zacílená; její nekritické přijetí pak vedlo ke zkreslení nezanedbatelné etapy ve vývoji české gramatikografie. V každém případě se dnes vyplatí sáhnout po zapomenutých originálech. Neboť i Dobrovský se někdy dopouštěl chyb a mnohé návrhy, které pocházely z Vídně, nebyly tak zavrženíhodné, jak se mu zpočátku zdálo.

Literatura

- Č e n s k ý F., 1876, *K dějinám řeči a literatury české v XVIII. století*, „Osvěta” 6, s. 81–98, 251–267.
- D o b r o v s k ý J., 1779, *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1779*, Prag: Mangold.
- D o b r o v s k ý J., 1780, *Böhmische und mährische Litteratur auf das Jahr 1780*, Prag: Mangold.
- D o b r o v s k ý J., 1787, *Literarisches Magazin von Böhmen und Mähren*, Praha: von Schönfeld.
- J a g i c V., 1885, *Письма Добровскаго и Копитара в повременном порядке*, Санкт-Петербург.
- J a g i c V., 1897, *Новыя письма Добровскаго, Копитара и других югозападных славян*, Санкт-Петербург.
- K u d ě l k a M., Š i m e č e k Z., V e č e r k a R., 1995, *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století*, Praha: HÚ AV ČR.
- M e n č í k F., 1888, *Český jazyk v Dolních Rakousích*, [in:] F. Menčík, J. Vojna (vyd.), *Památník vydaný roku 1888 o jubilejní slavnosti ochotnického spolku »Pokroku« ve Vídni*, Vídeň: Hugo Hoffmann, s. 14–18.
- M e n č í k F., 1919/1921, *Письма к Георгию Рыбаю и Петру Черрону от различных лиц*, С. Петербург.
- N e w e r k l a St. M. 1999a, *Johann Wenzel Pohl – Sprachpurismus zwischen Spätbarock und tschechischer Erneuerung*, [in:] G. Zand, J. Holý (vyd.), *Tschechisches Barock. České baroko*. Frankfurt: Peter Lang, s. 49–67.
- N e w e r k l a St. M. 1999b, *Počátky institucionalizované výuky češtiny v rakouské monarchii v druhé polovině 18. století*, [in:] V. Petrbock, R. Lunga, J. Tydlitát (vyd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Boskovice: Albert, s. 122–149.

- Newerkla St. M. 2000, *Tschechischunterricht in Wien und Wiener Neustadt bis 1775*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch” 46, s. 73–84.
- Newerkla St. M. 2001, *Toulka příspěvky vídeňských učitelů češtiny k národnímu obrození*, „Listy filologické” 124, č. 1–2, s. 107–113.
- Newerkla St. M. 2002, *Maximilián Václav Šimek (1748–1798) – nejstarší český psaný přírodopis, všeslovanská mluvnice, Hanáci, náboženství Rusů, česká literatura, bosenská historie a mj. i rakousko-rusko-turecký vojenský atlas*, „Listy filologické” 125, č. 1–2, s. 52–83.
- Newerkla St. M. 2003, *Der österreichische Beitrag zu den Anfängen und Grundlagen der tschechischen Militärterminologie*, [in:] J. Ernst (vyd.), *250 Jahre Fremdsprachenausbildung im österreichischen Militär am Beispiel des Tschechischen*, Wien: LVAk, s. 60–84.
- Patera A. (vyd.), 1908, *Korespondence Josefa Dobrovského. Díl III. Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Josefa Valentina Zlobického z let 1781–1807*, Praha: České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Petrbok V., 2003, *Der literarische Beitrag von Tschechischlehrern und tschechischen Absolventen der Theresianischen Militärakademie*, [in:] J. Ernst (vyd.), *250 Jahre Fremdsprachenausbildung im österreichischen Militär am Beispiel des Tschechischen*, Wien: LVAk, s. 45–59.
- Petrbok V., Newerkla St. M., 2002, *Dobrovský Revisited*, „Österreichische Osthefte” 44, č. 3–4, s. 683–692.
- Rössel R., 1895, *Čeština na vojenské akademii v Novém Městě za Vidní*, [in:] J. Karásek (vyd.), *Sborník Čechů Dolnorakouských*, Vídeň: Národopisný obor dolnorakouský, s. 68–78.
- Schamschula W., 1973, *Die Anfänge der tschechischen Erneuerung und das deutsche Geistesleben (1740–1800)*, München: Willhelm Fink.
- Večerka R., 1996, *Die Anfänge der slavischen Sprachwissenschaft in den böhmischen Ländern*, Regensburg: S. Roderer.
- Vintr J., 2000, *Die Gründung der Bohemistik an der Universität Wien im Jahr 1775 und ihre Stellung bis ins XXI. Jahrhundert*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch” 46, s. 13–32.
- Vintr J., Pleskalová J. (vyd.), 2004, *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození – J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo korespondence*, Praha: Academia (v tisku).
- Volf J., 1934, *Václav Videmann, učitel českého jazyka na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě (1732–1774)*, „Plzeňsko” 16, č. 5, s. 81–86.
- Volf J., Páta J. (vyd.), 1937, *Dopisy Dobrovského s B. A. Veršauerem a V. Krčmou z rodinných dopisů*, Praha: Melantrich.

Elżbieta SZCZEPAŃSKA
Kraków

Internacionalizacja a anglicyzmy w języku czeskim i polskim

Zjawisko internacionalizacji i związana z nim terminologizacja zasobu słownego wystąpiła w języku polskim i czeskim już w okresie powojennym i była m. in. następstwem ożywienia kontaktów międzynarodowych w tym czasie.

Internacionalizacja powojennej leksyki nie polegała wyłącznie na nasyceniu jej zapożyczeniami z poszczególnych języków, ale także na stosunkowo szybkiej ich adaptacji do rodzimych warunków, gdzie stawały się one podstawą i punktem wyjścia dla wyrazów pochodnych (por. *tranzystorowy, tranzystorový, awangardowy, avantgardní*). „Owa łatwość rozwijania obcych podstaw [...] swojskimi formantami – to jedna z uderzających cech powojennego słowotwórstwa”, pisze Danuta Buttler (1981, s. 208). Inną jego cechą była regularność pojawiania się określonych typów derywatów (powstawały całe ich serie) od wyrazów obcego pochodzenia, co z kolei zwiększało liczebność i tempo adaptacji pożyczek.

Po upowszechnieniu się tego zjawiska, przestawały już razić połączenia odwrotne – rodzimego tematu i obcego formantu. Powstawały też wówczas liczne hybrydy w kategorii struktur przedrostkowych, u których dominowały prefiksy pochodzenia greckiego lub łacińskiego (np. *arcy-, ultra-, super-, ekstra-, anty-, kontr-, mikro-, makro-, radio-, tele-, elektro-, foto-, bio-, aero-, hydro-* itp.) Jako przykłady można wymienić w języku polskim: *ekstramocny, antybohater, mikrocząsteczka, arcynowoczesny, kontruderzenie*, a w czeskim (gdzie było ich mniej): *arcidarebák, antičástice, extratřída, ultrakrátký* i inne.

Opisane wyżej formy hybrydalne charakterystyczne dla procesu internacjonalizacji mogły z jednej strony budzić obawy o naruszenie integralności rodzimego systemu językowego, z drugiej zaś zagrażać naruszaniem zasad normatywnych w przypadku form nieudanych, a nawet karykaturalnych (np. w pol. *ruraż budynku*).

Dziś przyrost słownictwa w sferze terminologii następuje wielokrotnie szybciej niż w warstwie słownictwa ogólnego. Przeważająca część terminów wykracza jednak poza pierwotny zasięg i używana jest z biegiem czasu nie tylko przez specjalistów danej dziedziny, ale przez ogół użytkowników danego języka. Taka popularyzacja terminologii wynika z wielu powodów (m. in. jako następstwo wzrostu wiedzy ogólnej i działalności mediów), ale główną przyczyną są za każdym razem względy praktyczne. Każdy człowiek styka się obecnie na co dzień z najnowocześniejszymi urządzeniami naukowo-technicznymi i posługuje się ich specjalistycznymi nazwami (por. *dyskietka, ksero, walkman, kompakt, laser, laptop, xerox, notebook, sponsoring, hacker* itp.). Upowszechniają się szczególnie te terminy, które skupiają na sobie zainteresowanie ogółu, tak jak to ma miejsce w przypadku komputeryzacji.

Terminologizacja odbywa się też w inny sposób, nie tylko za pośrednictwem zapożyczeń, ale poprzez wyrazy ze sfery języka ogólnego bądź potocznego, które adaptowane są do określonych celów. Dzieje się to w efekcie zmiany ich zakresu semantycznego, albo wskutek metaforyzacji ich treści, np. w języku czeskim *natáhnout (program do počítače)*, a w polskim *plik* bądź *ikona (w komputerze)*. W tym wypadku tradycyjna nazwa odnosi się do nowego desygnatu, a podstawą takiego przesunięcia znaczenia może być często zbieżność cech fizycznych, np. kształtu, rozmiarów itp. (np. w pol. *ścieżka* ‘w fonografii: pas taśmy zawierający zapis dźwięku’).

Proces niejako opozycyjny wobec zjawiska terminologizacji stanowi determinologizacja, czyli nabywanie przez terminy znaczeń potocznych lub zgodnie z czeską definicją „ztráta odborného významu slova a jeho přechod do neterminologické vrstvy” (por. Poštolková 1984, s. 93). Przebieg procesu determinologizacji odbywa się etapa-

mi. Początkowo dochodzi do stosunkowo częstej frekwencji nowego modnego terminu w różnorodnych typach tekstu, nie tylko specjalistycznych i zaczyna się pojawiać nowy odcień znaczeniowy danego wyrazu. W kolejnej fazie dochodzi do wyodrębnienia dwóch (synonimicznych) znaczeń wyrazu będącego pierwotnie terminem. Na przykład pierwotne znaczenie wyrazu *tranzystor* w sferze terminologii to ‘jeden z półprzewodników służący do wzmacniania prądu’, zaś w użyciach potocznych ‘tranzystorowy odbiornik radiowy’. Podobnie przymiotnik *telegrafický* (np. *zpráva*) oznaczał pierwotnie ‘předáván pomocí telegrafu’, w czeskim języku ogólnym zaś *telegrafický* znaczy obecnie (podobnie jak w polskim) ‘rychlý, stručný, úsečný’.

Jednak najczęstszym sposobem zapożyczania terminów przez język ogólny jest nadawanie im treści przenośnej, czyli ich metaforyzacja (por. Buttler 1981, s. 211). Do zjawiska tego dochodzi najczęściej – jak można przypuszczać – w tych odmianach języka, w których dominuje ekspresywność i emocjonalna ocena rzeczywistości, tj. w odmianie potocznej oraz w gwarach środowiskowych, zwłaszcza młodzieżowej. Nierzadko towarzyszy temu żart językowy, żartobliwe przewartościowanie pierwotnych treści nazw specjalnych. Z dawniejszych przykładów można tu przytoczyć w pol. charakterystyczne np. dla gwary studenckiej określenia takie jak: *komputer, wodolot, młot pneumatyczny* ‘zdolny uczeń’.

Proces internacjonalizacji objął zatem języki słowiańskie zaraz po wojnie a następnie nasilił się w czasach rewolucji naukowo-technicznej, tj. w latach siedemdziesiątych. Nie przebiegał on jednak identycznie w polszczyźnie i czeszczyźnie.

Język polski przyjmował zapożyczenia w ciągu całych swoich dziejów, nie wykazując wobec tego zjawiska większych oporów, a nawet przejawiając w tym względzie snobistyczne nierzadko upodobania. Język czeski zaś przez wieki całe bronił się przed tym procesem. Szczególnie wyraźnie dało się to zauważyć w okresie czeskiego odrodzenia narodowego, kiedy to – w obawie przed postępującą germanizacją – uparcie usuwano z czeskiej leksyki wyrazy obcego pochodzenia.

Jak pisze E. Siatkowska (1997, s. 60), odmienną postawę Polaków i Czechów wobec wyrazów obcego pochodzenia można było zaobserwować jeszcze stosunkowo niedawno, bo w latach sześćdziesiątych XX wieku. W języku polskim dość szybko zadomowił się wyraz *sputnik* i *komputer*, a czeszczyzna zastąpiła je rodzimymi derywatami *družice* i *počítač*. Sytuacja zmieniła się dość gwałtownie po aksamitnej rewolucji, kiedy to zarówno język polski jak i czeski zaczęła zalewać fala amerykanizmów. Wywołana ona została, jak wiadomo, czynnikami pozalingwistycznymi. Jednym z nich był szybki rozwój techniki (głównie komputerowej), z którym związana była angielska terminologia. Drugim takim czynnikiem były przemiany polityczne, które przyniosły otwarcie się na Zachód a Stany Zjednoczone były tutaj swoistym symbolem długo zakazywanej (zwłaszcza w byłej Czechosłowacji) wolności.

Jeżeli prześledzimy tendencje włączania anglicyzmów do obu systemów językowych – czeskiego i polskiego – zauważymy rysujące się na tym polu podobieństwa i różnice. Spora część słownictwa przejmowana jest jako cytaty, w oryginalnej formie i brzmieniu, do obu analizowanych języków. Jako przykłady można tu wymienić dla języka polskiego: *leasing*, *dealer*, *casting*, *make-up*, *marketing*, *walkman*, *scanner*, *show*, *shop*, *chipsy*; a dla czeskiego: *comeback*, *destinace*, *bodyguard*, *know-how*, *laser*, *blues* i inne. E. Siatkowska (1997, s. 60) podaje jednak dla niektórych polskich form nieprzekształconych ekwiwalenty czeskie będące derywatami z rodzimym czeskim sufiksem, czyli formy, będące próbą zaadaptowania ich do czeskiego systemu słowotwórczego, np. pol. *lalka Barbie* – czes. *Barbina*, pol. *filmy Disneya* – czes. *disneyovky*, pol. *fan* – czes. *fanouš*, *fanoušek*, pol. *shop* – czes. *šopík*, pol. *businesswoman* – czes. *byznesmenka*, pol. *mister* – czes. *missák* (żartobliwe). Sporą grupę tworzy tutaj słownictwo kolokwialne bądź slangowe, np.: *sekáč* z ang. *secondhand*, *androš* z ang. *underground*, *softák* z ang. *soft*, *grínpisák* z ang. *greenpeace*. Wydaje się zatem, że język czeski dąży bardziej zdecydowanie niż polski do adaptowania angielskich zapożyczeń do własnego systemu słowotwórczego, tworząc derywaty od angielskich podstaw słowotwór-

czych. Powstają w czeszczyźnie całe ich serie, por. *hitový*, *hitovka*, *hitparádový* od ang. podstawy *hit*; *snowboarder*, *snowboardista*, *snowboardit* od ang. *snowboard*; *showmanka*, *showmanský*, *showmanství* od ang. *showman*; *céděčko*, *elpičko*, *pécěčko/písíčko*, *ajbiemko*, *ikstěčko*, *cévěčko* od skrótów literowych (*CD*, *LP*, *PC*, *IBM*, *XT*, *CV*); *cédéromka*, *foxka*, *dýbejzka*, *déběefka* od skrótów (*CD-ROM*, *FOX*, *dBASE*, *dbf*). W czeskim języku pojawiają się stosunkowo często czasowniki odrzeczownikowe od angielskiej podstawy, por. *interviewovat* (od *interview*), *leasingovat* (od *leasing*), *zašopovat* (od *šop*), sport. *skrečovat* (od *skreč*), *snowboardit* (od *snowboard*), publ. *speakrovat* (od *speaker*) i inne – w polskim można by wymienić *dubbingować* (od *dubbing*), ponieważ inne tego typu formy mają raczej charakter ekspresywizmów (por. niżej)

Takie formy w języku czeskim nie powinny budzić zdziwienia, jeśli wziąć pod uwagę, że tendencja do szeszczenia (*počešťování*) wyrazów obcego pochodzenia panowała w języku czeskim już wcześniej, właśnie jako przejaw unikania czy nawet niechęci do zapożyczeń. Było to może najbardziej wyraźne wśród imion i nazw własnych, gdzie pewne zdziwienie a nawet rozbawienie budziły wśród Polaków nazwiska znanych skądinąd postaci reprezentujących film, muzykę rozrywkową czy inne dziedziny kultury, które w formie żeńskiej przyjmowały czeski przyrostek *-ová*, por. *Sophie Lorenová*, *Marylin Monroeová*, natomiast dla męskiej formy przymiotnika dzierżawczego przyrostek *-ův*, por. *Dumasův*, *Joyceův*, *Flaubertův* itp.

W obu językach powstają też hybrydy, ale zdaniem E. Siatkowskiej (1997, s. 61) tym razem to czeszczyzna góruje nad językiem polskim, jeśli chodzi o frekwencję takich struktur, por. czes. *diskobunda*, *diskokapela*, *diskoklub*, *diskopřehlídka*, *diskotanec* lub *fit-centrum*, *fit-klub*, *sextest*, *sexturistika* itd.

Adaptując anglicyzmy do własnego systemu, czeszczyzna wykazuje także (wyraźniejszą niż w polskim) tendencję do ich skracania, por. pol. *fitness centrum* – czes. *fit centrum*, pol. *science fiction* – czes. *sci-fi*, pol. *show business* – czes. *šou-byz*, pol. *snack bar* – czes. *snack*. W czeskim języku potocznym oraz w slangu gwar środowiskowych

pojawia się też tendencja do uniwerbizacji terminów, por. *flopáč* – *floppy disk*, *texták* – *textový editor*, *softárna* – *softrocková skladba*.

Badając charakter typologiczny obu języków, czeskiego i polskiego, językoznawcy wskazują na większą fleksyjność czeszczyzny (por. Lotko 1986) i związaną z tym większą jej skłonność do tworzenia derywatów, co potwierdzałyby także najnowsze obserwacje dotyczące przyjmowania anglicyzmów do obu systemów językowych – czeskiego i polskiego. Jak wynika bowiem z powyższych rozważań, anglicyzmy ulegają najczęściej adaptacji w czeskim systemie językowym, podczas gdy w polszczyźnie przyjmowane są raczej jako cytaty (zarówno w specjalistycznych odmianach językowych jak i odmianie ogólnej). W polskim systemie językowym przekształcenia oryginalnych terminów angielskich mają najczęściej charakter zabawy, gry językowej i pojawiają się w pierwszej kolejności w żargonie młodzieżowym, por. *kliknąć*, *spikać*, *luknąć* itd., ale już derywatowi *sorovka*, występującemu w czes. odmianie młodzieżowego slangu odpowiada w polszczyźnie w analogicznej odmianie stylistycznej *sorry*. W polskim slangu młodzieżowym mamy także żartobliwe formy hybrydalne takie jak: *ciucholand*, *szmateks*, *schoding* (na wzór *leasing*), *imienino-land* (na wzór *disneyland*) i inne.

Proces morfologicznej adaptacji niektórych anglicyzmów w czeszczyźnie obejmuje także przyjmowanie końcówek fleksyjnych, a przez to włączanie ich do poszczególnych typów odmian w języku czeskim. I tak np. mamy w czes. *cartridge* [kartridž], *-e, f*; *waterproof* [votr-pruf], *-u, m*; *software* [softver], *-u, m*; *game* [gem], *-u, m*; *aids* [ajts, ejts], *-u, m*; itp. W języku polskim zjawisko takie występuje o wiele rzadziej i raczej wyjątkowo (por. *komiks -u, m*).

O ile język polski nie wykazuje tak wielkich skłonności w tworzeniu derywatów od anglicyzmów jak czeszczyzna, o tyle dość aktywnie – zdaniem E. Siatkowskiej (1997) – rozszerza zakres semantyczny angielskich zapożyczeń. I tak np. wyraz *fan* z pierwotnym znaczeniem ‘kibic sportowy’ zmieniał je stopniowo i obecnie dominujące jest dlań znaczenie ‘wielbiciel’. Można być zatem fanem muzyki, fanem czytania, fanem Dustina Hoffmana, fanem jedzenia itd. Czeskie słowo

fanouš (od ang. *fan*) występuje najczęściej z określeniami *sportovní* lub *filmový*.

W obu językach stosunkowo rzadko pojawiają się też kalki, por. w slangu subkultur młodzieżowych pol. *trawa*, czes. *tráva* (z ang. *grass* ‘marihuana’), czes. i pol. *koks* (z ang. slang. *coke* ‘kokaina’). W języku polskim karierę zrobiło słowo *dokładnie* z ang. *exactly yes* w znaczeniu ‘tak jest, racja’.

W obydwu językach pożyczki z angielskiego pierwotnie charakterystyczne tylko dla sfery terminologii (sportowej, technicznej lub innej) przechodzą stopniowo do języka ogólnego, co wiąże się z omówionym na wstępie procesem ich determinologizacji. Wydaje się, że etapem pośrednim w tym procesie jest ich stosunkowo szybkie przenikanie do żargonu młodzieży i gwar środowiskowych. W momencie, kiedy uda im się tam „zadomowić” na tyle, że tracą pierwotny ładunek ekspresywny i odbierane są przez użytkowników jako neutralne – przyjmowane są do odmiany ogólnej. Jak pisze E. Siatkowska (1997), w czeszczyźnie przenikają obecnie do żargonu subkultur oraz marginesu społecznego anglicyzmy, wypierając stamtąd germanizmy (charakterystyczne dla odmiany określanej *obecná čeština*). Zresztą same zapożyczenia pochodzą często właśnie z angielskiego lub amerykańskiego slangu, a nie – jak można by było oczekiwać – z angielskiego języka literackiego (por. *gay* ze znaczeniem ‘homoseksualista’ w języku czeskim i polskim, a nie z pierwotnym literackim znaczeniem w języku angielskim ‘wesoły’).

Wyrazy obcego pochodzenia przenikają najszybciej (i najłatwiej) do sfery terminologii, ale stamtąd (poprzez slangi i gwary środowiskowe) zaczynają stopniowo przynależeć do zasobu słownictwa ogólnego poszczególnych języków, przyczyniając się tym samym do procesu integracji językowej we współczesnym świecie (por. Bozděchová 1997). Ważną rolę pełnią tutaj media i cała dziedzina publicystyki, dzięki której społeczność poszczególnych narodów może szybko zapoznać się z napływającymi ostatnio ogromną falą pożyczkami, wśród których dominują zapożyczenia z angielskiego. Każda z dziedzin komunikacji społecznej wybiera z proponowanych przezeń

form wyrazowych głównie takie, które są niezbędne i ważne. Dla porównania przedstawiamy obecnie kilka dziedzin naszego życia, które zalewane są w obu omawianych językach przez angielskie zapożyczenia:

- a) reklama i handel: *billboard, poster, klip, manager, leasing, hot-dog, hi-fi, holding, joint ventures*;
- b) publicystyka: *speaker* (czes. też *speakrovat*), *interview, newsroom, greenpeac* (czes. też *greenpeacové*), *boom, talk-show, copywriter*;
- c) technika komputerowa: *hardware, bajt, walkman, software, CD-ROM* (w czes. *céděromka*), *CD* (w czes. *céděčko*), pol. *kliknąć* – czes. *kliknout, IBM* (czes. *ajbiemko*), *laptop*;
- d) sport i zdrowie: *fitness-centrum* (czes. też *fit-centrum*), *fitness-klub* (czes. też *fit-klub*), *snowboard* (czes. też *snowbordit*), *aids*;
- e) rozrywka: *jazz rock, jam session, heavy metal, blues, bluesman, rap, klip, rock-pop, komiks*;
- f) technika i elektronika: *fax, flashing, walkman, video-, displaced persons*;
- g) ogólne: *weekend* (czes. *vikend*), *babysitting, time, second-hand* (czes. też *sekáč*), *cornflakes, remake*.

Najczęstszym i najpoważniejszym argumentem przeciw używaniu wyrazów obcego pochodzenia jest obawa, że mogą utrudniać zrozumienie tekstu o charakterze ogólnym (informacyjnym, popularyzatorskim lub publicystycznym). Pozytywną rolę spełniają jednak w tekstach specjalistycznych, w których internacjonalizacja terminologii wpływa na właściwe ich zrozumienie, na ich jednoznaczny charakter. Osobnym problemem jest forma, w jakiej przyjmują je poszczególne języki, a zatem stopień ich adaptacji w danym systemie językowym. Wydaje się, że sposób adaptacji anglicyzmów w języku polskim nie odbiega od wcześniejszych zasad, tzn. że większość z nich stanowią cytaty i formy wyrazowe nieprzekształcone. W języku czeskim, który musiał przełamać wielowiekowy opór w stosunku do zapożyczeń, napór anglicyzmów w ostatnim dziesięcioleciu stanowi istotny przełom. Czeszczyzna adaptuje przejmowane pożyczki angielskie do własnego systemu morfologicznego, dowodząc tym samym, że stosuje do nich

zasady charakterystyczne dla typu językowego, jaki reprezentuje wśród języków słowiańskich. Jako język bardziej „ohebný” niż polski, włącza anglicyzmy do czeskiego systemu językowego, dokonując na nich różnorodnych operacji fonetycznych, słowotwórczych i fleksyjnych. Zabiegi takie powodują, jak się wydaje, szybsze włączanie anglicyzmów do zasobu leksykalnego czeszczyzny, w którym – wyposażone w czeskie przyrostki lub końcówki – nie są już dla przeciętnego czeskiego użytkownika całkiem obce. I to zapewne jest także istotnym celem owej adaptacji, zważywszy oporny przez lata stosunek Czechów do przyjmowania zapożyczeń.

Literatura

- Bozděchová I., 1997, *Vliv angličtiny na češtinu*, [w:] *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, red. F. Daneš, Praha.
- Buttler D., 1981, *Tendence rozvojowe w zasobie słownym powojennej polszczyzny*, [w:] *Współczesna polszczyzna*, red. H. Kurkowska, Warszawa, s. 187–219.
- Lotko E., 1986, *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*, Ostrava.
- Poštoľková B., 1984, *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*, Praha.
- Siatkowska E., 1997, *Sposoby adaptacji morfologicznej, przekształcenia semantyczne, przenikanie do żargonów najnowszych anglicyzmów w języku polskim i czeskim*, [w:] *Konsekwencje sąsiedztwa polsko-czeskiego dla rozwoju języka i literatury*, red. T. Z. Orłoś, J. Damborský, Wrocław, s. 59–62.

Prototypizacja i kategoryzacja w polu semantycznym barwy zielonej (na przykładzie *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza i *Proti všem* Alojzego Jiráska)

Badania nad teorią prototypu i kategoryzacji zostały zapoczątkowane przez psychologów amerykańskich, zwłaszcza pod kierunkiem Eleanor Heider-Rosch (por. Rosch 1973, 1977), których wyniki zostały przeniesione na grunt badań lingwistycznych (por. Lakoff 1987; Langacker 1991, Taylor 2001). Teoria prototypu i kategoryzacji, która opiera się na doświadczeniu ludzkim, tzw. eksperyencjalizmie, wchodzi w zakres badań gramatyki kognitywnej (łac. *cognitio* ‘poznanie’). Wojciech Michera, powołując się na pracę V. W. Turnera, stwierdza, że „kolory odnoszą się nie do samych obiektów (płynów ustrojowych), lecz łączących się z nimi emocji i doświadczeń” (Michera 1987, s. 98).

Na podstawie teorii prototypu i kategoryzacji (por. Kleiber 2003) wyróżnia się zbiór leksykalny, którego centrum stanowi „najlepszy egzemplarz danej kategorii tylko wtedy, gdy okazuje się tym, który jest najczęściej wymieniany jako najlepszy. W wersji rozszerzonej często zapomina się, że status prototypu jest przyznawany w wersji standardowej jedynie na podstawie wysokiej frekwencji – jedynej rękojmi interpersonalnej stabilności koniecznej dla jego relewancji” (por. Kleiber 2003, s. 48). Kategorie zawierają element prototypowy, który można wskazać na podstawie frekwencji, jednak większe problemy stwarza określenie realnych i ostrych granic zbioru leksykalnego, jako że najczęściej ma on charakter zbioru rozmytego (por. Langa-

cker 1991, 1995; Taylor 2001; Tabakowska 2001; Lakoff 1987; Kleiber 2003). Teoria kategorii zaproponowana przez Arystotelesa jest odrzucona przez kognitywistów (por. Taylor 2001, Kleiber 2003) jako teoria niepełna, która na podstawie określenia warunków koniecznych i wystarczających nie oddaje charakteru całej kategorii.

Teoria *kategoryzacja* jest stosowana w celu zbadania leksyki tzw. uniwersaliów językowych, w skład których wchodzi także nazwy barw. Natomiast terminami *barwa ogniskowa*, która stanowi najlepszy przykład danej sfery kolorystycznej, oraz *rdzeń semantyczny*, czyli centrum w rozważaniach o znaczeniu, posługują się badacze analizujący leksykę barw (por. Waszakowa 2000, Tokarski 1995, Wierzbicka 1999). Przyjmujemy za Waszakową, że „za podstawowe nazwy barw uznaje się leksemy pozostające w najwyraźniejszej relacji wobec wzorców prototypowych w grupie nazw barw, które z tymi prototypami dają się powiązać” (Waszakowa 2000a, s. 18). Zdaniem Tokarskiego w skład takich kryteriów wchodzi także monoleksemiczność i synchroniczna niepodzielność słowotwórcza, brak semantycznego podporządkowania innej nazwie barwy, szeroki zakres łączliwości oraz wyrazistość psychologiczna (por. Tokarski 1995, s. 67).

Przestrzeń barwna, na którą składa się cała bogata leksyka odnosząca się do kolorów, podlega w poszczególnych kulturach podziałowi na kategorie. Eleanor Rosch (1977) wykazała, że podstawowe kategorie kolorów tworzą się wokół wyróżnionych prototypów – łatwych do zapamiętania i odczytania – ogniskowych organizowanej przestrzeni barwnej. Stanowisko to popiera także Wojciech Michera, który uważa, iż prototypy te mają charakter archetypów, są wspólne całemu gatunkowi ludzkiemu (Michera 1987, s. 94).

Mało ważna jest w takim układzie encyklopedyczna wiedza dotycząca falowej teorii światła, w tym rozszczepienia światła białego na poszczególne widma, o określonych długościach przy danej barwie. Wiedza naukowa tego typu jest zupełnie niepotrzebna, jeśli interesuje nas ZNACZENIE, rozumiane jako to, co LUDZIE MYŚLĄ, gdy używają danych słów (por. Wierzbicka 1999, s. 409), czyli, innymi słowy, interesuje nas ów archetyp w umyśle ludzkim pojawiający

się na myśl o danej barwie, archetyp ukształtowany kulturowo, bowiem prototyp danej barwy może być w każdej kulturze kojarzony odmiennie, ale także w sposób podobny. Zatem „skrajny uniwersalizm w badaniach języka i świadomości jest równie nieuzasadniony i niebezpieczny, jak skrajny relatywizm kulturowy. To, co pojawia się w siatkówce i w mózgu, nie odbija się bezpośrednio w języku. [...] Uniwersalia pojęciowe istnieją, lecz można je odkryć poprzez analizę konceptualną” (Wierzbicka 1999, s. 411).

Językowe rozumienie nazw barw – to postrzeganie barwy poprzez kulturowo postrzegane obiekty-wzorce (por. Tokarski 1995, s. 168), np. kolor *złoty* poprzez obraz złota, *srebrny* – srebra, *liliowy* – lilii, a kolor *kruczy* – kruka. Często nazwy te pochodzą od nazw obiektów, z których wytwarzano niegdyś barwniki, np. *purpurowy* – wyciąg ze ślimaka rozkolca, dający zabarwienie od intensywnie czerwonego do fioletowego (dokładna analiza por. Tokarski 1995, s. 170–174). Przyjmujemy za Waszakową, że „za podstawowe nazwy barw uznaje się leksemy pozostające w najwyraźniejszej relacji wobec wzorców prototypowych w grupie nazw barw, które z tymi prototypami dają się połączyć” (Waszakowa 2000a, s. 18).

Kanon podstawowych nazw barw opieramy na schemacie zaproponowanym przez badaczy amerykańskich Berlina i Kaya, którzy zaprezentowali w pracy *Basic Colours Terms* z 1969 r. Na schemacie tym opiera się także Krystyna Waszakowa, która przedstawia zestaw podstawowych nazw barw i ich prototypowe odniesienia dla języków europejskiego obszaru kulturowego. My skupimy się na prototypach barw właściwych dla języka polskiego i czeskiego (Waszakowa 2000a, s. 23–24). W języku polskim możemy wyróżnić sześć prototypów dla podstawowych nazw barw. Język czeski ma tych prototypów siedem, jako że dla barwy *šedý* prototypem jest ‘mysz’. Zdaniem Tokarskiego tam, gdzie nie można ustalić wzorca prototypowego, obowiązuje inna procedura analityczna – opis semantyczny wiąże się z obserwacją stopnia zależności melanżu barw składowych (por. Tokarski 1995, s. 87).

Odwołując się do teorii kategoryzacji nazwy barw, klasyfikujemy także do poszczególnych kategorii, zwracając uwagę przede wszystkim na centralne, główne znaczenie barwy. W ramach kategorii wydzielamy dodatkowo wariant podstawowy barwy, którym jest nazwa występująca w postaci przymiotnika, będąca *stricte* nazwą barwy. Natomiast wariant pochodny tworzą wszelkie formy mające swój początek w nazwie podstawowej, czyli derywowane przymiotniki, czasowniki, imiesłowy, przysłówki, rzeczowniki itp.

Klasyfikacja nazw barw w obrębie obiektywnie utworzonych kategorii pozwoli sklasyfikować nazwy barw na podobnych płaszczyznach znaczeniowych, co ułatwi porównanie nie tylko samej struktury pól semantycznych nazw barw, ale także referowanych przez nie znaczeń (por. Waszakowa 2000a, s. 23–24).

Analiza nazw barw niepodstawowych jest wyjątkowo skomplikowana ze względu na niewyraźne granice pomiędzy poszczególnymi kolorami w przestrzeni barwnej. Często nazwa niepodstawowa wyróżnia się związkiem kategoryzacyjnym nie tylko z jedną barwą podstawową, ale szerszym wycinkiem spektrum barwnego obejmowanym np. dwiema podstawowymi nazwami barw (por. Tokarski 1995, s. 69). Należy w tym miejscu przytoczyć opinię Anny Wierzbickiej, która uważa, że jeśli „[...] chcemy odkryć pojęcia zakodowane w leksonie kolorystycznym w różnych językach świata, to musimy brać pod uwagę zarówno ogniskowe, jak i granice barw” (Wierzbicka 1999, s. 413).

Ważnym elementem w opisie nazw barw są także ich warianty. Musimy zwracać uwagę również na perceptualne właściwości koloru, np. *stalowy* zwraca uwagę na fakturę, a także dodatkowo wywołuje określone konotacje (Tokarski 1995, s. 67–68), które są także konotacjami samej stali jako surowca.

Bardziej szczegółowa analiza jest możliwa poprzez stworzenie całej gamy nazw kategorii, do której przyporządkujemy poszczególne nazwy barw, w zależności od znaczenia, które tworzą (por. Waszakowa 2000b). Dzięki temu mamy przejrzysty obraz kreowanych znaczeń nazwami barw. Poszczególne kategorie pozwalają także

skonfrontować materiał leksykalny z wzorcem prototypowym i odpowiedzieć na pytanie, na ile leksyka barw w powieści historycznej ma charakter uniwersalny względem leksyki ogólnej. W tym celu stosujemy dwie metody badawcze – analizy pól semantycznych oraz metodę analizy kognitywnej, na podstawie której tworzymy kategorie poszczególnych nazw barw, z modelami radialnymi i sieciowymi.

Tab. 1. Odniesienia prototypowe podstawowych nazw barw

Nazwa barwy	Język polski	Język czeski
<i>biały – bílý</i>	śnieg (kwalit.) dzień (kwant.)	śnieg dzień (?)
<i>czarny – černý</i>	noc (kwalit.) noc (kwant.)	noc węgiel włosy oczy
<i>czerwony – červený</i>	krew (świeża, jasna) ogień (żarzące się węgle)	krew
<i>żółty – žlutý</i>	słońce jesienna, zamierająca przyroda	słońce (?)
<i>zielony – zelený</i>	żywe rośliny (ich części)	żywe rośliny (ich części)
<i>niebieski – modrý</i>	niebo	czyste, bezchmurne niebo
<i>szary – šedý</i>		mysz
<i>brązowy – hnědý</i>		
<i>pomarańczowy – oranžový</i>		
<i>fioletowy – fialový</i>		
<i>różowy – růžový</i>		

Budowa modelu sieciowego pozwala rozszyfrować wzajemne relacje nazw barw i ich wzajemne warunkowanie się w określonym kontekście. Ogólnie cała analiza leksyki barw pozwala odczytać nie tylko przesłanki o charakterze *stricte* językowym, ale także wskazać na bogactwo kulturowe, które „przebija się” przez nazwy barw. Obrazowanie w obu powieściach okazuje się w ten sposób styczne w niektórych punktach, w innych zaś jest bardzo rozbieżne.

Materiał do analizy czerpiemy z dzieł dwu pisarzy: Aloisa Jiráska i Henryka Sienkiewicza. Podstawę do analizy porównawczej stanowią dwie powieści: *Proti všem* i *Krzyżacy*, które ukazały się w nieodległym od siebie czasie, jak też odnoszą się, jako powieści historyczne, do pierwszej połowy piętnastego wieku i stanowią tym samym wspólną tradycję literacką. Tzw. punkty wspólne powieści pozwalają podjąć analizę porównawczą i jak już wspomnieliśmy wyżej przedmiotem naszych badań jest leksyka barw występująca w obu powieściach, która stanowi jednorodną płaszczyznę komparatystyczną.

W powieści *Proti všem* Aloisa Jiráska wyróżniamy dziesięć nazw podstawowych. Są to barwy achromatyczne: *bílá*, *černá* i *šedá* oraz barwy chromatyczne: *červená*, *žlutá*, *modrá*, *zelená*, *hnědá*, *fialová* oraz *růžová*. W zakres tychże pól dodatkowo wchodzi nazwy niepodstawowe.

W powieści Henryka Sienkiewicza *Krzyżacy* wyróżniamy dziesięć podstawowych nazw barw, które jednocześnie tworzą nazwy pól semantycznych. Są to nazwy achromatyczne: *biała*, *czarna* i *szara* oraz chromatyczne: *czerwona*, *żółta*, *niebieska*, *zielona*, *fioletowa*, *różowa* i *brązowa*.

Przedmiotem niniejszej analizy jest porównanie pól semantycznych barwy zielonej w powieści polskiej i czeskiej, jako że frekwencyjnie oba pola zajmują tę samą pozycję w powieściach – siódmą – w powieści polskiej, stanowiąc 4% leksyki wszystkich nazw barw, a w powieści czeskiej 3,77%.

Strukturę pól semantycznych przedstawia tabela 2, z której wynika, iż w obu powieściach występują tylko nazwy podstawowe, czyli te

realizacje, które bezpośrednio są motywowane od nazwy *zielony* (por. tab. 2).

Tab. 2. Pole semantyczne barwy zielonej w powieści polskiej i czeskiej

H. Sienkiewicz, <i>Krzyżacy</i>	
<i>zielony</i>	14
<i>zelenić się</i>	2
<i>zielono</i>	1
<i>zielonawy</i>	1
<i>zazielenić się</i>	1
<i>jasna zieleń</i>	1
Razem	20
A. Jirásek, <i>Proti všem</i>	
<i>zelený</i>	16
<i>zelenavý</i>	10
<i>zeleň</i>	9
<i>zelenat se</i>	6
<i>prozelenávat se</i>	2
<i>tmavozelený</i>	2
<i>zeleno</i>	1
<i>zelenající se</i>	1
<i>jasnější zeleň</i>	1
<i>zelenina</i>	1
<i>zelenavo</i>	1
Razem	50

Zgodnie z sugestią Krystyny Waszakowej tworzymy kategorie ogólnie odnoszące się do nazw przedmiotów, zgodnie z zasadą, jaką ludzie kategoryzują poszczególne zjawiska. Stąd wyróżniamy (za Waszakową): dwie grupy nazw przedmiotów:

1. Obiektów i zjawisk naturalnych;
2. Nazw artefaktów (przedmiotów wytworzonych przez człowieka).

W grupie pierwszej możemy wyróżnić m.in. takie kategorie, jak nazwy istot żywych (człowiek, zwierzęta, rośliny), nazwy zjawisk atmosferycznych, nazwy substancji naturalnych, nazwy zjawisk świetlnych itp. W grupie nazw artefaktów wyróżniamy np. nazwy tkanin, potraw, budowli itp.

Podział zasobu leksykalnego na kategorie, który *de facto* zachodzi w umyśle ludzkim, pozwala na wyodrębnienie nazw bezpośrednio odnoszących się do prototypu – dla barwy zielonej zarówno w języku polskim, jak i czeskim są to „żywe rośliny (ich części)” (por. tab.1), często mówi się w tym kontekście także o młodej roślinności. Przez ów pryzmat najczęściej postrzegamy kolor zielony.

W obu powieściach występuje pełna zgodność postrzegania barwy zielonej poprzez wzorzec prototypowy.

W powieści czeskiej nazwa barwy zielonej pojawia się na określenie różnych nazw roślin – zazwyczaj są to rośliny, które dopiero zaczynają swój okres wegetacji, rośliny młode. Niezbitym na to dowodem mogą być pojawiające się związki takie, jak *zelené osení* czy *zelené lány*. Podstawowy wariant nazwy *zelený* w formie przymiotnikowej występuje ponadto w związkach wyrazowych, mających charakter potoczny, np. *zelená tráva*; *zelené stromy* (2); *zelené vinice* czy *zelená pláň*.

Zaznaczmy jednak, iż wzorzec prototypowy pola semantycznego barwy zielonej jest wskazany w sposób najbardziej konsekwentny – kategoria nazw roślin liczy sobie ok. 30 realizacji, co tym samym sytuuje wzorzec prototypowy w centrum pola semantycznego omawianej barwy.

Odniesienie do wzorca prototypowego jest w *Krzyżakach* bardzo wyraźne – aż szesnaście referencji barwy zielonej odnosi się do nazw

roślin. Barwa zielona pojawia się w wariacie podstawowym i pochodnym. W grupie pierwszej odnosi się do takich znaczeń, jak *ruciany wianuszek; jagoda; zwoje; mchy; ląka* oraz *ruń zbóż*.

Natomiast w wariacie pochodnym leksem *zielony* występuje w postaci przymiotnikowej *zielonawy*; czasownikowej *zielenić się* i *zazielenić się* oraz w postaci rzeczownika *jasna zieleń*. W związku z epitetem *zielonawy* pojawia się *morze kłosów*, co pozwala sądzić, iż zboże jest jeszcze w fazie wczesnej wegetacji. Natomiast formy czasownikowe występują w wypowiedzeniach: *mchy się zielenią; nowocie zieleniły się; zieleniły się łęgi Grunwaldu* oraz *zazieleniły się zboża*. Wypowiedzenia te zarysowują obraz większej przestrzeni, co dodatkowo wpływa na postrzeganie krajobrazu, ale także wyrażenia związane z opisem „zieleniejących zbóż” mogą sugerować określoną porę roku. Rzeczownik *jasna zieleń* opisuje krzew leszczyny, a fakt, iż nasycenie barwy zielonej jest jeszcze bardzo słabe, świadczy o tym, że drzewko to także jest jeszcze w fazie wczesnej wegetacji.

W powieści czeskiej nazwa ta pojawia się także w innych kategoriach, ogólnej kategorii nazw obiektów i zjawisk naturalnych, przykładem może być zbiór nazw części ciała człowieka, nazw części wszechświata, nazw zjawisk świetlnych i nazw ukształtowania terenu, typu krajobrazu, co w wypadku barwy zielonej nierozdzielnie łączy się z nazwami roślin, które ten krajobraz kształtują. Osobną kategorię tworzą nazwy artefaktów, wśród których barwa zielona kształtuje obraz ubioru, budowli, przedmiotów codziennego użytku, a wśród nich także przedmiotów związanych z bitwą.

Barwa, określana leksemem *zelený*, występuje w kilku innych wariantach pochodnych w kategorii nazw roślin – są to przymiotniki z sufiksem *-avý*, czyli *zelenavý* (4), czasowniki, w których elementem modyfikującym znaczenie jest prefiks *pro-* w leksemie *prozelenávat* (2), czasowniki *zelenat*, rzeczowniki *zeleň, zelenina*.

Przymiotniki z sufiksem *-avý* oznaczają mniejszy stopień nasycenia pigmentem danej barwy. W powieści *Proti všem* znaczenie to jest referowane przede wszystkim przez pojęcie „mch”, który pokrywa zazwyczaj dachy domów, co ilustrują przykłady: *zelenavých od me-*

chu střech; se zelenavými došky omšeny. *Zelenavý* kolor dachów pozwala zatem przypuszczać, że były one pokryte mchem w wypowiedzeniu: *vysoké zelenavé střechy*. W drugiej kolejności leksem *zelenavý* charakteryzuje delikatną, słabo zieloną barwę młodych źdźbeł: *zelenavé lány mladistvého osení*.

Warianty czasownikowe nazwy *zelený* są w powieści obecne w postaci form *prozelenávat se, zelenat se* oraz w postaci imiesłowu *zelenající se*.

Leksem *prozelenávat se* jest obecny w powieści dwukrotnie: opisując łany młodych źdźbeł (*lány mladého osení živěji se prozelenávaly*) oraz liście grzybienia (*prozelenávaly se široké listy leknínu*).

Wyraz *osení* pojawia się po raz kolejny w połączeniu z czasownikiem *zelenat se*. Inne nazwy roślin, występujące w związku z tym czasownikiem to latorośle, ogólniej nazwane większe skupiska określonych roślin, czyli winnice i pola chmielowe (*chmelnice, vinice*). Wspomniany wyżej imiesłów pojawia się w związku z leksemem *trava* w przykładzie: *zelenající se mladistvou travou*.

Dosyć zróżnicowanym pod względem jakościowym jest znaczenie pojęcia *zeleň*. Występuje on na określenie różnego stopnia intensywności barwy zielonej opisywanych roślin. Stąd w powieści *zeleň* jest określana jako: *svěží* (3), *mladá* (2), *mladistvá, ztlumena, lahodná, jasnější*. Jedynie epitet *jasnější* wskazuje na określony stopień nasycenia barwy. Pozostałe nazwy wywołują konkretne konotacje w związku z zielenią. Przede wszystkim odnosi się ona do referencji prototypowych, gdzie centrum pozostaje młoda i świeża roślinność. Autor przenosi zatem epitety zazwyczaj określające poszczególne rośliny bezpośrednio na leksem, który także pełni przecież rolę określającą. Następuje tu swego rodzaju substytucja: pojęcie „zielen” staje się ekwiwalentem pojęcia „roślina”, zatem związek *mladá zeleň* jest tym samym, co określenie *mladá rostlina* itp. Możemy nawet zaryzykować stwierdzenie, iż w powieści Jiráska *zeleň* jest tym samym, co roślinność, czyli leksem ten nie tylko wskazuje na określoną barwę, ale także na obiekt, który w tym przypadku bezpośrednio wiąże się z teorią prototypową. Słowo *zeleň* wzbudza u odbiorcy nie tylko wy-

obrażenie koloru, ale także przedmiot, do którego ów kolor się odnosi, w tym przypadku jest to wyobrażenie roślin.

Barwa zielona najczęściej odnosząca się do roślin w powieści Alojzego Jiráska ma duży wpływ na charakter kolejnej kategorii niezwykle istotnej dla obrazowania przestrzeni, w której toczy się akcja *Proti všem*. Zieleń postrzegana przez pryzmat roślinności pełni dużą rolę w opisie krajobrazu południowych Czech, okolic miasta Tábor. Stąd obecne są wypowiedzenia z użyciem formy podstawowej *zelený*: *zelené vinice a stromy*; *zelená pláň*, jak też omówionych wyżej form czasownikowych: *zelenaly se vinice* (3); *nad vinicemi a chmelnicemi*, *jež se zelenaly na svazích*; *zelenaly se ratolestmi*.

W obrębie kategorii nazw istot żywych i ich części nie zabrakło także zbioru nazw części ciała człowieka, które charakteryzuje kolor zielony. Barwa ta nie występuje jednak w wariacie podstawowym, ale w postaci przymiotnika *zelenavý* i przysłówka *zelenavo*. Pięciokrotnie *zelenavý* określa barwę oczu człowieka. Ponadto barwa ta określa także zabarwienie skóry człowieka, dokładnie jego twarzy. *Zelenavá tvář* jest kolejnym stopniem innej barwy – *bladej*. Zatem *zelenavý* jest tu wyższym stopniem bladości, co autor powieści sam jednoznacznie dokumentuje poprzez wypowiedzenie: *tvář hrozně bledá, až do zelenava*.

W grupie obiektów i zjawisk naturalnych możemy wyróżnić dodatkowo jeszcze trzy podkategorie, chociaż zakwalifikujemy do nich tylko po jednym przykładzie. Pierwszym z nich jest podstawowy wariant nazwy *zelený*, który w powieści występuje w związku wyrazowym *zelené nebe*, i który tworzy kategorię nazw części wszechświata.

Drugą kategorią jest zbiór nazw zjawisk świetlnych, gdzie w przypadku *Proti všem* należy związek wyrazowy *zelenavý přívít*.

Trzecia kategoria także zawiera jeden związek wyrazowy tj. *blata sytě zelené*, co pozwala przyporządkować go do nazw substancji naturalnych.

Barwa zielona w grupie nazw artefaktów jest realizowana w kategoriach nazw ubioru i jego części, nazw budowli, przedmiotów i przedmiotów wojennych. Wariant podstawowy omawianej barwy

jest realizowany w związku z leksemami *podšívka*, *humerale* oraz *štola*. Natomiast wariantem nazwy *zelený* jest przymiotnik oznaczający jej nasycenie, występujący w postaci nazwy *tmavozelený*. W powieści leksem ten jest realizowany w związku z wyrazami *sukně* i *čaloun*.

Kolor zielony pojawia się także w kontekście nazw budowli. Każdorazowo określa charakter dachów budowli i został już przez nas omówiony w zbiorze nazw roślin, dachy bowiem są pokryte mchem, który przybiera barwę określaną leksemem *zelenavý*.

Wąsko rysują nam się pozostałe dwie kategorie: nazwy przedmiotów zawierają tylko jeden związek wyrazowy, podobnie jak nazwy przedmiotów wojennych. Do podkategorii pierwszej należy związek *zelená kamna*. Grupa druga nie zawiera nazwy barwy zielonej w wariacie podstawowym, występuje ona w postaci przysłówka w wypowiedzeniu: *peří na slunci kovově do zelena lesklého*.

W *Krzyżakach* Henryka Sienkiewicza pole semantyczne barwy zielonej ogólnie tworzy cztery główne kategorie w grupie obiektów i zjawisk naturalnych i jedną wśród nazw artefaktów. W grupie nazw istot żywych wyróżniamy podkategorie nazw postaci, nazw części ciała człowieka oraz nazwy roślin. Pozostałe kategorie to nazwy zjawisk świetlnych, nazw substancji naturalnych i nazw ukształtowania terenu. Natomiast w grupie nazw artefaktów nazwa barwy zielonej tworzy kategorię nazw tkanin, a w niej podkategorię nazw ubioru.

Związki pomiędzy poszczególnymi kategoriami przedstawia model radialno-sieciowy. Pogrubiona ramka stanowi centrum modelu radialnego, które w tym przypadku jest tożsame z prototypem. W centrum pola semantycznego pozostaje kategoria nazw roślin – świeżych i młodych, w początkowej fazie wegetacji. Strzałki prowadzone linią ciągłą oznaczają realne związki barwy zielonej z poszczególnymi kategoriami, natomiast strzałki o linii przerywanej wskazują na rozszerzenie metaforyczne bądź dokładniej metonimiczne. W nawiasach podajemy liczbę referencji. Kategoria pozostająca w centrum pola semantycznego wiąże się dodatkowo z także innymi kategoriami, kre-

ując określony obraz barwy zielonej, każdorazowo w tym przypadku postrzegany przez pryzmat roślinności.

W powieści *Proti všem* barwa zielona wpływa na kategorie nazw ukształtowania terenu, nazw części budowli – tu nazw dachów, które mają zabarwienie zielone ze względu na pokrywające je mchy. Obraz omszonych dachów przywołuje tym samym wizję zniszczonych, starych, opuszczonych, chylących się ku upadkowi domostw, a w rezultacie odczucia związane ze zgnilizną, rozpadem i wilgocią – stąd rozszerzenie metaforyczne w stosunku do owej kategorii oznaczone linią przerywaną.

W związku z zieloną roślinnością rysuje się także obraz broni. Pojawiająca się broń nie ma, co prawda barwy *stricte* zielonej, jednak jej blask obecny jest na *zielonym* tle, a tło to stanowi właśnie roślinność.

Kolejną kategorią ściśle połączoną z nazwami roślin jest kategoria substancji naturalnych. Jest ona utworzona jedynie poprzez jedną realizację w związku wyrazowym *blata sytĕ zelené*, gdzie ewentualna „roślinność” ma charakter bardzo szczątkowy – najprawdopodobniej w postaci glonów, czy roślin, które na wspomnianym podłożu nie są w stanie dojrzale się rozwinąć i swoją obecność ujawniają właściwie „brudną, błotnistą” *zieloną* barwą. Pojawiające się rozszerzenie metaforyczne może implikować asocjacje związane z rozkładem, rozpadem, pleśnią, chorobą itp.

Dosyć liczną grupę w kręgu kategorii pola semantycznego barwy *zielonej* tworzą związki wyrazowe *zelenévé oči* (5). Możemy przypuszczać, iż związek ten odnotowuje faktyczny kolor oczu i nie zawiera określonych rozszerzeń metaforycznych.

Kolejna część ciała człowieka – ‘twarz’, która opisywana jest przez pryzmat barwy *zielonej* stwarza konotacje negatywne. Kolor *zielony* w przypadku zabarwienia skóry stanowi wyższy stopień intensywności barwy *bladej* (Vaňková 2000, s. 108–109), a ponadto wskazuje na jej chorobliwe zabarwienie. Stąd ponownie linia przerywana symbolizująca chorobę.

Charakter peryferyjny w polu semantycznym barwy *zielonej* mają kategorie zawierające związek wyrazowy wskazujący na *zielone* za-

barwienie nieba (kategoria nazw części wszechświata) oraz *zelenévé přísvit* (kategoria nazw zjawisk świetlnych). Trudno, biorąc pod uwagę kontekst wypowiedzi, wskazać na linię interpretacji metaforycznych i związane z tym ewentualne rozszerzenia metaforyczne.

W podobny sposób jak w powieści czeskiej, także i w powieści polskiej rysuje się schemat kategorii profilowanych w polu semantycznym barwy zielonej.

Barwa *zielona* kreuje w *Krzyżakach* kategorię nazw postaci, dzięki zastosowanemu porównaniu dziewczyny do *zielonej jagody*. Dochodzi w kategorii tej do swoistego poszerzenia metaforycznego, gdzie zieleń jagody, wskazująca na jej niedojrzałość, zostaje przeniesiona na cechy wspomnianej bohaterki, czyli Jagienki. Zatem dziewczyna jako *zielona to jagoda* to niedojrzała i młoda kobieta.

Kolejna podkategoria istniejąca jedynie ze względu na rozszerzenie metaforyczne, to kategoria nazw części ciała (człowieka). W grupie tej pojawia się związek *zielone oczy upiora*, który *de facto* może mieć znaczenie metaforyczne. Zieleń oczu nie jest w tym przypadku traktowana przez autora jako naturalny przymiot człowieka.

Kolejne dwie kategorie, które kreuje barwa *zielona*, mają także specyficzny charakter, jako że są to nazwy zjawisk świetlnych i nazwy substancji naturalnych. W kategorii pierwszej narrator poprzez pryzmat barwy zielonej opisuje światło rysujące się na niebie (*na wschodzie nieba było widać leciuchną jasność, zieloną u góry*). Charakterystyczne zabarwienie posiada także w opisie autora *śnieg*, który *połyskiwał zielono*. Można przyjąć, iż kategorie te pośrednio są zesobą związane, gdzie „zielone niebo” stanowi „zielone odbicie śniegu”.

Trudno uznać, ażeby *zielone* kolory sukna, czy poszczególne części ubioru mogły mieć znaczenie metaforyczne, czy symboliczne. Wydaje się raczej, że kolor zielony został przez autora powieści zastosowany zupełnie przypadkowo.

Ogólnie rzecz biorąc, dominacja wzorca prototypowego w polu semantycznym barwy zielonej może mieć ważne znaczenie dla ogólnego odbioru całości powieści. Jak sugeruje Władysław Kopaliński „Zieleń wyzwala ją z gruntu, z pąków drzew na wiosnę, symboli-

zuje rwanie więzów, wyzwolenie z niewoli” (por. Kopalinski 2001, s. 498–500), co w przypadku decydującej bitwy pod Grunwaldem mogło mieć swoje ważne znaczenie. Ponadto „oczekiwanie przyszłych żniw, zbiorów sprawia, że zieleń powszechnie uważa się za symbol nadziei” (Kopalinski 2001, s. 499).

W wyniku porównania pól semantycznych barwy zielonej w powieści polskiej i czeskiej okazuje się, że konceptualizacja barwy jest niezwykle podobna. W obu powieściach w polu semantycznym odnotowujemy jedynie nazwy podstawowe barwy, przy czym w powieści czeskiej pojawia się zdecydowanie więcej wariantów nazwy w postaci innych części mowy, niż przymiotnik.

Kolejną kwestią wspólną dla obu powieści jest całkowita zgodność z powszechnie przyjętym wzorcem prototypowym. Porównując modele radialno-sieciowe możemy zauważyć, iż w powieści czeskiej autor odnosi barwę zieloną do większej liczby kategorii, co pozwala przypuszczać, iż barwa ta jest bardziej powszechna niż w powieści polskiej. Kategorie kreowane przez Sienkiewicza prezentują się stosunkowo ubogo. Jednak badając konteksty zastosowań barwy zielonej zauważamy, iż powieść polska ma charakter bardziej kreatywny i zmetaforyzowany w wyniku przesunięć metaforycznych i metonimiicznych. Natomiast w powieści Jiráska barwa zielona tworzy stosunkowo proste i nieskomplikowane związki leksykalne, kreując przede wszystkim znaczenie realne.

Literatura

- Berlin B., Kay P., 1969, *Basic Colors Terms. Their Universality and Evolution*, Berkeley and Los Angeles.
- Grzegorzczkowska R., 1996, *Filozoficzne aspekty kategoryzacji*, [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzczkowska, A. Pajdzińska, Lublin.
- Kleiber G., 2003, *Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne*, tłum. B. Ligara, Kraków.
- Kopalinski W., 2001, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Langacker R. W., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, red. H. Kardela, Lublin.

- Maćkiewicz J., 1990, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- Michera W., 1987, *Kolory w procesie symbolizacji*, [w:] *Symbol i poznanie. W poszukiwaniu koncepcji integrującej*, red. T. Kostyrko, Warszawa.
- Petruničeva V., 2000, *Paleta barw w języku rosyjskim (o przymiotnikowych nazwach barw)*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 1, Warszawa.
- Rosch E., 1973, *On the International Structure of Perceptual and Semantic Categories*, [w:] *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, ed. T. E. Moore, New York and London.
- Rosch E., 1977, *Human categorization*, (w:) *Studies in Cross-Cultural Psychology*, red. N. Warren, vol. 1., New York.
- Tabakowska E. (red), 2001, *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Kraków.
- Taylor J. R., 2001, *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*, tłum. A. Skucińska, Kraków.
- Tokarski R., 1992, *Nazwa barwy i jej użycia prototypowe*, [w:] *Opisać słowa*, red. A. Markowski, Warszawa.
- Tokarski R., 1995, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Tokarski R., 1996, *Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji (Przyczynek do tak zwanej definicji kognitywnej)*, [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzczkowska, A. Pajdzińska, Lublin.
- Vaňková I., 2000, *Mienić się różnymi kolorami. Zabarwienie skóry jako symbolizacja cech i stanów psychofizycznych człowieka*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 1, red. R. Grzegorzczkowska, K. Waszakowa, Warszawa.
- Waszakowa K., 2000a, *Podstawowe nazwy barw i ich prototypowe odniesienia. Metodologia opisu porównawczego*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 1, red. R. Grzegorzczkowska, K. Waszakowa, Warszawa.
- Waszakowa K., 2000b, *Struktura znaczeniowa podstawowych nazw barw. Założenia opisu porównawczego*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, cz. 1, red. R. Grzegorzczkowska, K. Waszakowa, Warszawa.
- Wierzbicka A., 1991, *Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach*, „Etnolingwistyka” 4.
- Wierzbicka A., 1999, *Język – umysł – kultura*, Warszawa.

Aleksandra PAJAŁ

Praga

Jaroslav Durych – publicysta niepokorny

Osobnost Jaroslava Durycha – publicisty lze jen obtížně pochopit bez dobové politických souvislostí a jejich projekce v Durychove nikdy nezpochybněném a vyhraněném katolictví.

(Jaroslav Med)

Czeski pisarz, poeta, dramaturg, eseista, dziennikarz, Jaroslav Durych (1886–1962) jest kojarzony przez polskiego czytelnika z prozą historyczną. Zaslugę w tym mają dwa przekłady jego powieści, jakie dokonano w Polsce. W 1958 roku ukazało się *Requiem* w tłumaczeniu Andrzeja Piotrowskiego, a rok później *Zbląkani*, trylogia przełożona przez Marię Erhardtową (obie tzw. trylogie wallensteinowskie wydał Instytut Wydawniczy PAX w Warszawie). Nie inna była jego sytuacja w Czechach. I choć po latach nieobecności twórczość czeskiego pisarza powraca na rynek czytelniczy naszych południowych sąsiadów, to nadal najmniej znaną i najmniej zbadaną dziedziną pozostaje jego rozległa publicystyka. Tę lukę zmniejszyły z pewnością wydane niedawno wybory publicystyki¹, w których zostały zgromadzone nierzadko bardzo trudno dostępne teksty, czy konferencja poświęcona pisarstwu Durycha, która odbyła się w Hradcu Králové w 110. rocznicę jego urodzin. Tam właśnie Vladimír Novotný (1997, s. 51) postawił tezę, że publicystyka Durycha w pracach o charakterze słownikowym była przemilczana lub bagatelizowana, pomimo że większość interpre-

¹ Durych 2001, *Jaroslav Durych publicista...* 2001. Wcześniej wiele lat na opracowanie publicystyki ojca poświęcił Václav Durych, który swe prace wydawał w samizdacie.

tacji jego utworów właśnie o nią się opiera oraz pomimo że stanowi ona punkt wyjścia dla objaśnienia licznych imperatywów zawartych w dziełach eseisty. Powodem takiego stanu rzeczy (niezrozumienia, a potem przemilczania) było to, co słusznie zauważył cytowany już J. Med:

[...] celek reality mu však překrývala utopistická vize království Božího na zemi (u Dyka to bylo absolutno národní existence), do něhož chtěl za každou cenu dovést český národ, i třeba proti jeho vůli (*Jaroslav Durych publicista...* 2001, s. 345).

Taka postawa nie przysparzała autorowi wielu sympatyków. Jednak po wielu latach swej bardzo zaangażowanej działalności publicysta przyznał się do błędu w postrzeganiu świata, co odczytano jako wyraz dojrzałości i wielkości artysty:

Kořen mých omylů a chyb tkvěl v jakési myšlenkové svévoli, která mi zkreslovala obraz duše národa... Dokonce jsem považoval duši národa za něco, nač mám jakési spolumajetnické právo, a chtěl jsem toto domělé právo rozšiřovat na úkor druhých. A bylo třeba dlouhé doby trpných zkoušek, abych poznal, jaká to byla ješitnost... Chápu tedy, že společenství národní bylo uraženo, a to právem, neboť vlastně jsem mu upíral zletilost a způsobilost k samostatnému rozhodování o tom, jaký cíl si má zvolit, za kým jít a co vyznávat. Neměl jsem k tomu oprávnění ani od nebe, neboť jsem se nestal ani prorokem, ani mučedníkem; neměl jsem však oprávnění ani od lidí... Vidím a uznávám, že jsem neprávem užíval způsobu soudcovských tam, kde jsem měl být pouhým pozorovatelem, a že jsem svévolně zasahoval do věcí, které přesahovaly mé síly a zkušenosti, takže jsem působil jen zmatek... Přeji si, aby můj příklad byl poučením pro všechny, kteří chtějí předbíhat úradky Boží (s. 345²).

W niniejszym artykule chciałabym przedstawić własne spojrzenie o charakterze informacyjno-porządkującym na działalność dziennikarską autora *Sedmikrásky* oraz scharakteryzować rolę katolicyzmu, kluczowego pojęcia twórczości publicystycznej Durycha.

Z dzisiejszej perspektywy zaskakująca rozległość i różnorodność działalności dziennikarskiej czeskiego pisarza – od rozważań filozoficzno-teologicznych, przez ataki na znane postaci sceny politycznej

² Cytaty, o ile nie będą zaznaczone inaczej, pochodzą z wyboru *Jaroslav Durych publicista...* 2001, w nawiasie podano jedynie nr strony tego wydania.

do studiów krytycznych czy teoretycznoliterackich; od utyskiwań nad ówczesnym stanem (a dokładniej upadkiem) moralności, przez wyznaczenie zadań, jakie stoją przed inteligencją, do niewybrednych inwektyw pod adresem polityków. Swoimi tekstami zasłużył on na miano „dysydenta I Republiki” (Hrubý 1991, s. 5), zwłaszcza w kontekście sporów, które wiódł z niemalże symbolem narodowym – Theodorem Garykiem Masarykiem.

Jaroslav Durych swoje prace publicystyczne drukował w wielu czasopismach, podpisując je najczęściej własnym nazwiskiem, ale także – rzadziej – pseudonimem Jaroslav žabka (głównie w latach 1959–1961; było to nazwisko jego babki), bądź też zaopatrując je inicjałem jd. Najbardziej znaczące teksty ukazywały się w periodykach: „Lidové listy”, „Rozmach”, „Akord”, „Na hlubinu” i „Obnova”.

Współpraca z niektórymi czasopismami układała się różnie, np. z pismem Czechosłowackiej Partii Ludowej (Československá strana lidová), z „Lidovými novinami”, szybko się skończyła się, kiedy 10 czerwca 1923 roku Durych opublikował artykuł *Staroměstský rynek*, który został zinterpretowany jako atak na pomnik Jana Husa dłuta Ladislava Šalouna, postawiony na Rynku Starego Miasta w 500. rocznicę wydarzeń w Konstancji. Natomiast redaktorem naczelnym „Rozmachu” Durych był od jego założenia w 1923 roku aż do 1927, kiedy czasopismo upadło. Dwutygodnik o podtytule „Čtrnáctideník pro politiku a národní kulturu”, wydawany przez Ladislava Kuncířa w Pradze, był pomyślany jako organ opozycji wobec przeżywającego się austrokatolicyzmu, różnych form klerykalizmu, elementów tzw. „zamkowej polityki środka” i powojennego relatywizmu (Hora 1992, s. 6; tę programową opozycyjność zaobserwować można nawet na samej okładce pisma, której elementem był znaczek przedstawiający siekierę, wbity w pień drzewa). Po jego upadku (wraz z wydawcą większości swoich dzieł Ladislavem Kuncířem oraz Josefem Dostálem) zajął się Durych redagowaniem kolejnego periodyku – „Akordu”, którego funkcję redaktora naczelnego pełnił i gdzie publikował do 1933 roku. Wówczas z powodu kryzysu gospodarczego w Czechosłowacji czasopismo przestało się ukazywać (wznowione po rocznej przerwie w Br-

nie miało już inny charakter). W tych latach na plan dalszy zeszyła własna twórczość artystyczna, a głównym celem pracy Durycha stała się walka o przywrócenie katolicyzmowi należnego miejsca w społeczeństwie czeskim.

O „Akordzie” wiele ówczesnie pisano, co świadczy o wysokiej randze, jaką czasopismo zdobyło w dość krótkim czasie swego ukazywania się. Dla przykładu przytoczę tylko jedną opinię, która dobrze charakteryzuje rolę, jaką pełnił w nim autor *Masopustu*:

Začátkem tohoto roku začal Durych se svým přítelem Dostálem vydávati v Kuncířově nakladatelství měsíčník „Akord”. Je věnován literatuře a všem palčivým otázkám kulturním. V něm bojuje Durych za umění a katolicismus. Bezohledně jde beze strachu za svým cílem, který je nyní v českém národu dále nežli sahá jedna ruka lidská. Durych bojuje za absolutní duchovní a národní hodnoty a má pro český katolicismus a národ ještě větší význam nežli bude veliká oslava tisíciletého výročí smrti českého knížete sv. Václava r. 1929 (*Obrození... 1928*).

Z kolei w czasopiśmie ołomunieckich dominikanów „Na hlubinu” (1926–1948), dla którego pierwowzorem był belgijski miesięcznik „La vie spirituelle” i którego redaktorem naczelnym był o. Silvestr Braito, adresowanym do międzywojennej katolickiej inteligencji i skoncentrowanym na propagowaniu dokonań nowotomizmu, Durych koncentrował się na kwestiach teologicznych i na obronie praw niejednokrotnie dyskryminowanych katolików. Tutaj opublikował między innymi teksty: *Znamení lásky* (2.02.1933 r.) czy *O jedné vlastnosti vyznání víry* (9.11.1936 r.). Linię tę kontynuował następnie w odnowionym, prawicowym dwutygodniku Czechosłowackiej Partii Ludowej, „Obnova”, ukazującym się od marca 1937 r. (por. np. opublikowane w tym piśmie artykuły *Před tváří milionů*, 30.10.1937 r. czy *Bílá hora*, 6.11.1937 r.).

Pojęciem, które z pewnością wymaga zdefiniowania w przypadku publicystyki Durycha, jest katolicyzm³ oraz rola, jaką pisarz chciał

³ Jak słusznie zauważył D. Pecka, nie powinno dochodzić do utożsamienia katolicyzmu z katolicyzmem: „Katolicita není totéž co katolicismus. Samo slovo katolicismus není ani šťastné, ani pěkné. Skrývá se v něm nekatolické, konfesní zúžení, nominalistická záliba v tříšti, kusosti a zlomkovitosti. Katolicismus může jen být

mu wyznaczyć w życiu współczesnego sobie społeczeństwa czeskiego. Idąc śladami Jana Patočki, który w posłowie do niemieckiego wydania noweli *Boží duha* z 1975 roku podjął ten temat, można stwierdzić, że katolicyzm od bitwy pod Białą Górą stale tracił na sile i wyrazistości w społeczeństwie czeskim podzielonym na protestantów, zmuszonych ostatecznie do konwersji bądź do emigracji, oraz katolików, pogrążonych w działaniach kontreformacji i coraz ściślej związanych z tronem habsburskim (Patočka 2000, s. 158). Było to konsekwencją formowania się nowego społeczeństwa czeskiego, pozbawionego właściwie dwóch znaczących warstw społecznych: szlachty i zamężnego mieszczaństwa.

Proces tworzenia języka literackiego, literatury narodowej, gospodarki, oświaty i wreszcie polityki, był punktem wyjścia procesu emancypacji społecznej. Ówczesny katolicyzm czeski, wzorujący się na katolicyzmie okresu baroku, nie wnosił nic nowego do procesu odnowy narodowej (w tym Patočka dostrzegał główną przyczynę ciągłych napięć między narodem a Kościołem katolickim), toteż formowanie się nowoczesnego narodu czeskiego przebiegało pod znakiem ściernia się z nim, czego konsekwencją było coraz bardziej „płytkie” życie religijne. Doba odrodzenia narodowego w tym przypadku w Czechach oznaczała niemalże całkowity odwrót od metafizyki i teologii oraz pogłębiającą się laicyzację społeczeństwa.

---

způsob, jak se katolicita v životě lidí a národů projevuje. Tak také českým katolicismem se může rozumět jen způsob, jak čeští katolíci prožívají svůj vztah k Bohu a Církvi a jak ten vztah ve svém kulturním díle uplatňují” (*České katolictví 20. století v evropském kontextu* [w:] *Katolická ročenka 1970*, s. 61). W odniesieniu do publicystyki Durycha łatwiej mówić o ostatnim aspekcie, który podkreślał Pecka, choć czasami dochodziło do wymieszania obu tych obszarów. W jednym z tekstów J. Durych zdefiniował pojęcie *katolicita* w sposób następujący: „Je to stav trvalý, dědičný; fideikomis. Přichází z krve do krve a projevuje svou biologickou reakci mimo nadání často i tam, kde by jí nikdo neočekával. Stigmatizuje jednotlivce, rody i národy; jest biologickým zakladatelem duchovního života. Jako topol jest topolem a pavouk pavoukem, tak jest syn katolického rodu katolíkem, ne proto, že jest takto zapsán do metriky, že byl tak vychováván a že tomu chce, ale poněvadž nemůže být ničím jiným, jako pavouk nemůže být krocanem. A chce-li zvrátiti tento přirozený řád, stává se směšným a zrůdným” (Durych 1922, s. 6).

Genezę pierwszej republiki Durych postrzegał jako efekt odstąpienia od prawdziwej drogi, którą winien postępować czeski naród (Patočka 2000, s. 159). To, co dalej wyznaczało rozwój nowego państwa czechosłowackiego – nowoczesność, postępująca laicyzacja, zwrot ku wartościom materialnym, było jedynie konsekwencją odejścia od „prawdziwej” drogi. Proces upadku bowiem rozpoczął się dawno, jeszcze w XVIII wieku. Durych śledząc jego przebieg, analizował stosunek władzy świeckiej i kościelnej, na przykład, w tekście *Kritika české církevní politiky* („Rozmach” 1923, 16.11.), w którym podał cały szereg domniemanych przyczyn niepopularności katolicyzmu w czasach jemu współczesnych. Przyczyn niepopularności upatrywał przede wszystkim w działaniach Habsburgów:

[...] Josef II, tvůrce josefinizmu, přinesl nové větvi dynastie do vínku jako dar strach z protestantského Pruska. Prusko začalo vzrůstatí jak bič Boží upletený na Rakousko, a vzrostlo nesmírně. Katolické Rakousko chřadlo strachem z protestantského Pruska. [...] Římský orel vypelichal a zbyl z něho posléze jen rakousko-uherský hastroš. [...] Z těchto zdrojů, totiž z úpadku katolického ducha habsburské dynastie, z diplomatických porážek Rakouska, z pohromy papežství, z josefinizmu, ze sádrové restaurace katolicismu mrtvičnat ustrašenců po pádu Napoleonově, z konkordátů, ze strachu před Pruskem, ze sežidovštění, sprotellantštění a byrokratisování státního aparátu a intelektuálního života, z invase německého nacionalismu, z úpadku theologického studia a výchovy, vzniklo předválečné řečiště katolictví v Rakousku, a tím v zemích nynější české říše. Římským bylo toto katolictví jenom cum grano salis, třebaš přívlastek „římský” byl zákonem chráněn a žárlivě strážěn (s. 256–257).

Zastanawiając się nad odpowiedzią, czym jest katolicyzm i jaką rolę odgrywa (czy raczej mógłby odgrywać) w społeczeństwie czeskim, Durych rozpatrywał tę kwestię w powiązaniu z dominującymi ówczesnie tendencjami: nacjonalizmem, którego znaczenie wzrosło zwłaszcza pod koniec lat dwudziestych (czego odbiciem była na przykład ostra publicystyczna kampania, prowadzona głównie wiosną 1929 roku, wymierzona w politykę „Hradu”, a zwłaszcza w osobę Edwarda Beneša), oraz realizmem⁴. W artykule, zamieszczonym w ludo-

---

⁴ Zajmuję się tutaj jedynie realizmem politycznym, którego początki sięgają wieku XIX i są związane z postacią T. G. Masaryka. Razem z Josefem Kaizlem

wym czasopiśmie „Lidové listy”, pt. *Český nacionalismus* („Lidové listy” 1922, 12.12.) podjął temat opisu istoty tego, czym jest katolicyzm. Próbował wspomniane pojęcia zestawić ze sobą i zdefiniować, choć katolicyzm – jak słusznie zauważa Pecka – należałoby rozumieć tu jako katolickość:

Jaký je rozdíl mezi katolicismem a nacionalismem? *Katolicismus* je univerzální velmoc, neochvejná a transcendentní. Směr její síly vede shora dolů. [...] *Nacionalismus* je moc konkrétní, prastará sice a posvátná, ale přece její mocenský stav se mení, má své minimum a maximum. Lze mu vzít a lze mu přidat; ublížit a prospět. Směr jeho moci jde ze země vzhůru; roste z kořenů k slunci. *Realismus* je hmota, která utlačuje; neroste ani dolů, ani nahoru; utlačí jednu bylinku plevelu a tisíc klasů pšenice (s. 126).

Dla Durycha, który całą otaczającą go rzeczywistość rozpatrywał *sub specie aeternitatis*, wytlumaczeniem tego faktu było działanie Opatrzności. Naród czeski nie zasłużył na tak wielki dar, dlatego utrata niezależności była karą za odstępstwo od wiary. Zatem jedyną moż-

---

oraz Karlem Kramářem założyli oni własne ugrupowanie, a jego program ogłosili w numerze „Czasu” z 1. stycznia 1889 r., redagowanego przez J. Herbena. Data ta jest uważana za oficjalne powstanie politycznego realizmu. Systematyczny wykład tego, co rozumieci politycy pod tym pojęciem, został ogłoszony 1. listopada 1890 roku – w dokumencie *Návrh programu lidového*. Głównym zadaniem było *moralne, intelektualne i materialne* dźwignięcie narodu, będące konsekwencją reform społecznych, poprawy sytuacji robotników, wolności słowa i myśli oraz powszechnego prawa wyborczego. W swojej *Czeskiej kwestii* Masaryk wyjaśniał, co rozumiał pod pojęciem realizmu; definiował go raczej jako kierunek i metodę niż ugrupowanie polityczne, chcące przeszłość podporządkować teraźniejszości. W jego interpretacji, nie chciał mieć nic wspólnego z historyzmem, dlatego musi zabiegać o kształcenie narodu, czyniąc to zwłaszcza w zakresie „realnych věd” – przyrodních a socjalních. Program był prosty: „vydatná sociální reforma, práce kulturní, politika vnitřní”. Realistów można umieścić w środku politycznej sceny, między konserwatystami i radykałami. Poza obszarem mojego zainteresowania pozostaje realizm – prąd literacki jako druga możliwa interpretacja tego terminu, rozwijający się dzięki przekładom z literatury angielskiej, francuskiej, rosyjskiej. Pojawiał się m. in. w teoretycznych uwagach Otakara Hostinského, tzw. morawskiej krytyki, u Lenadera Čecha a artystycznie realizowany był w dziele np. A. Jiráška, Karla V. Raisa, Josefa Holečka, Zikmunda Wintra czy u młodszych, np. Josefa S. Machara, Josefa K. Šlejhara.

liwą drogą ekspiacji byłaby bądź wielka ofiara, bądź męczeństwo. Jednakże żaden z tych warunków nie został spełniony:

že by realismu příslušely nějaké eminentní zásluhy za osvobození národa, nutno hlasite popřít. Stalo-li se něco působením těch, kteří byli představiteli realismu, nebylo to dílem tohoto realismu. Bylo to gesto Boží, poněkud výsměšné, poněkud dobrotivé. [...] Hrajeme-li si s etikou jen trochu logicky, uznáváme přece, že takové dílo jako osvobození národa se nedělá drobnou prací a těmi různými pravdami a věcnostmi. [...] Zotročení národů, které vždy je jen trestem za nějakou nesmírnou hanebnost, nelze odčinit takovými směšnými věcmi. Tady bylo třeba obětí a krve (s. 127).

Przyczyną tego, że czeski naród nie poszedł drogą pokuty i wyrzeczeń, czeski pisarz upatrywał w bezkrytycznym zawierzeniu ideom realizmu:

Práve realismus to byl, který tlumil v českém lidu odvahu k hrdinství a k věrnému obětování života. Snad to bylo oportunní; osvobození nastalo i bez krvavé lázně na českých a moravských polích. Ovšem jiná je otázka, zdá toto osvobození bylo úplné, zda bylo slavné, zda bylo výsostné a tak krásné a vítězné, jaké být mělo. Bylo tu osvobození, ale nebylo tu vítězství (s. 128).

Do antagonizmu między katolicyzmem a stojącym na jego antypodach realizmem⁵ Durych często powracał. Starcia między tymi siłami traktował jako wojnę, a zwolenników tego drugiego nazwał (w tytule jednego ze swoich tekstów) bez pardonu *Rušitelé chrámů* („Rozmach” 1925, 1.09.):

Válka mezi katolictvím a realismem u nás je téměř ryze chemická. Realismus rozleptává. Působil svého času tak účinně, že realisté se stali pány taktiky a určovali způsob boje. [...] Realistická strana byla tuze nepatrná počtem, a přece realismus dnes vládně pevně. [...] Realismus se nebojí; spolehá se na věrnost a na svou fascinující

---

⁵ Wielokrotnie Durych kierował ostrze swej krytyki pod adresem realizmu i jego zwolenników. Ilustracją może być fragment artykułu, który ukazał się po tym, jak Josef Hora odmówił przyjęcia nagrody państwowej rokrocznie udzielanej 28 października, gdzie czytamy z gryźliwą uwagą pod adresem komisji decydującej o przyznaniu wyróżnienia („Rozmach” 1924, 1.12., s. 358–360): „To je moment důležitý, neboť filozofická fakulta pražská byla velmi pohostinná k stoupencům realismu a její odchovanectvo odneslo si, ne-li úplně, tož aspoň značné sympatie k realismu, který se uplatňuje i v hodnocení vědeckém a uměleckém” (s. 186).

moc. Není ho tak dobře vidět, ale kdo vidí, pozná, že to není nepřítel, kterého lze podceňovat. Realismus je fanatický, a je fanatismus chladný a hrozivý jako berlinská třída. Věřím, že dovede i umírat a že se Švehla⁶ mýlil velice mocně, považoval-li poslední tah realistů proti nunciovi za pouhý nemístný kapric (s. 268).

Jednocześnie był przekonany, że integralną częścią czeskiej historii jest przywiązanie do tradycji związanej z religią katolicką, o czym pisał w innym tekście w czasie, gdy coraz mocniej dochodziły do głosu wystąpienia antykatolickie:

Tak je tomu i v historii českého národa. Proti jeho katolicitě nedá se nic dělati. Vrostne-li do skály borovice nebo dub, nelze už nikdy kořenů vytrhnouti; kořeny prorůstají skálu a chceme-li skálu zbaviti kořenů, musíme ji rozrhati. Můžeme z toho udělat dva obrazy: ať je skalou katolicita a stromem český národ, či ať je katolicita stromem a český národ skálou: neoddelitelné spojení už je tady a rozlučení jest možno jenom obapolnou zkázou (Durych 1922, s. 6).

Každá epoka poszukuje pewnych, stałych wyznaczników, które będą wyznaczały i wskazywały drogę kolejnym generacjom. Durych w miejsce jednej myśli filozoficznej – realizmu, który jego zdaniem już się przeżył i nie miał nic do zaoferowania, stawiał nacjonalizm mocno powiązany z religią katolicką. Akcentował przy tym rolę tej drugiej i próbował stworzyć mit kompensacyjny (*Mity narodowe...* 1992, s. 7), typowy dla momentów przewartościowań w systemach myślowych. W przypadku autora *Zbłąkanych* można zaryzykować stwierdzenie, że do głosu doszło myślenie wręcz mesjanistyczne:

Naše krédo je trochu jiné: Náš život roste z k a t o l i c i t y a kvete a zraje č e š - s t v í m. Katolicita a nacionalita neroste z naší bytosti, neboť jsou to moci nesmírné, třebaš ne stejně veliké a stejně hieratické. My rosteme z katolicity a tato nám dává naši nacionalitu. Nacionalita se nám stává květem, odměnou a okrasou za naši víru a věrnost. Hledáme totiž transcendentní účel českého národa a jeho smysl v božském řízení. A nejen hledáme, ale také v nej věříme. Věříme, že účel českého národa v Božím díle je tak posvátný a výsočný, že k němu musíme tihnout celou svou katolicitou, že účel ten bude oslavením katolicity, že zkrátka účel katolicity a nacionality bude

⁶ Durych tu nawiązał do państwowych obchodów rocznicowych ku czci Jana Husa, które popierał gabinet Antonína Švehli, co doprowadziło do wyjazdu z Pragi nuncjusza apostolskiego A. Marmaggięgo.

jeden a týž. [...] Proto nemůžeme se spokojit drobnou prací a nižšími cíly. Máme-li jednou cíl vysoký, nemůžeme slevovat. Je to boj o národ (s. 129).

Przytoczony fragment dowodzi, że Durychowi bliskie było barokowe postrzeganie świata, że zgodnie z filozofią tej epoki traktował życie jako wieczne zmaganie się z tym, co człowiekowi zagraża i odsuwa go od Absolutu. Podobnie traktował naród: zbiorowość ludzka połączona wspólnym językiem i tradycjami. Pisząc o tej zbiorowości, niejednokrotnie oddawał się myśli o wyjątkowości i wybraniu – czy nawet swego rodzaju elitarności – narodu czeskiego, doszukując się w zamysłach Bożych jakiegoś szczególnie wyznaczonego mu zadania, w związku z niewykonaniem którego doszło do utraty suwerenności. Teraz, choć niezasłużenie, Czesi dostali jeszcze jedną szansę, ale pisarz, czujący odpowiedzialność za losy swojego narodu, przestrzegał – niczym prorok – przed jej zmarnowaniem.

Katolicyzm, w którym Durych upatrywał lekarstwo na wszystkie bolączki ówczesnej czeskiej rzeczywistości, był – jak już wspomniano – mocno powiązany z pojęciem narodu i reinterpretowanego w zmienionej sytuacji nacjonalizmu. Jednakże czeski pisarz uważał, że dążenia Kościoła katolickiego przerastają możliwości organizacji świeckich (w tym przypadku partii ludowej, która miała aspiracje monopolistyczne w tej kwestii):

Katolictví je majetek a jak správně jeden vysoký církevní hodnostář řekl, snahou katolické církve není vzrůst lidové strany, nýbrž katolicita celého národa. Nikoliv strana, nýbrž národ je aspiraci Církve. A na tento úkol strana lidová a vůbec žádná strana stačit nemůže a nebude (s. 263).

Jan Patočka (1939, s. 30–32), analizując w 1939 roku przyczyny klęski polityki prowadzonej przez inteligencję w międzywojennej Czechosłowacji, zauważył, że jednym ze znaczących niezamkniętych i nieukończonych procesów była próba odrodzenia katolicyzmu w Czechach. Eseiista opisywał różnorodność tego prądu, wielość jego odcieni, form, faz i „frontów katolickiego renesansu”, którego najwybitniejszym przedstawicielem – według niego – był Jaroslav Durych, uznający niechętny stosunek wobec religii katolickiej za praprzyczynę wszelkich czeskich niepowodzeń i klęsk. Stanowi to

klucz do swoistej Durychowej filozofii dziejów, co Patočka podsumował, konstatując:

„Za to platí daň svými dějinami, které nejsou neorganickým konglomerátem, nýbrž jednotou viny a trestu, sevřenou nehlubším poutem metafysickým (Patočka 1939, s. 29).“

Durych łączył pojęcie katolickości z walką nacjonalistyczną, za co nieraz był ostro krytykowany. Wyznaczając swemu narodowi niemalże misję, wzywał (np. w artykule *Katolicita jako energie vladařská*, „Našinec” 1926, 4.04.) do wzięcia odpowiedzialności za własną przyszłość, której powodzenie warunkował dominacją wyznania rzymsko-katolickiego:

Podmínkou národního života je expanse. Každý svobodný a soběstačný národ jest a musí býti expansivním, aby svojí expansí vyrovnal účinky expanse sousedů. [...] Není třeba surové expanse, ale nějaká expanse, ať duchovní, hospodářská nebo politická, jest nutná. Svobodný národ nechce si dáti tvořiti své dějiny od národů jiných; pokud však je situace taková, že život jednoho státu zasahuje do života druhého státu, čili dokud se dějiny národů a států tvoří společně, vzájemně a závislé, chce svobodný národ míti na život jiných států nejméně takový vliv, jaký si musí nechat líbit od jiných (V. Durych 1996, s. 61).

Śniąc o czeskim narodzie katolickim, ewangelizującym na nowo Europę, chciał zanegować powszechny stereotyp, wówczas bardzo popularny. Był to stereotyp wyrażany równaniem: *Čech = husita*, *Čech = neznaoh*⁷. Publicyście niełatwo było pogodzić się z rzeczywistością, zgoła odmienną od wymarzonej (o czym pisał w tekście *Pražská nunciatura*, „Rozmach” 1924, 15.11.), a wyrażaną stwierdzeniem, że naród czeski – zgodnie z opinią sprzed pierwszej wojny światowej (a nawet i jemu współczesną) – jest pogrążony w herezji.

Do tematu katolickiej odnowy narodu powracał Durych niejednokrotnie, odczuwając bardzo mocno wyobcowanie i alienację katolickiej części czeskiego społeczeństwa. W 1930 roku pisał o dyskryminacji katolików, którym próbowano narzucić nawet linię

⁷ Stwierdzenie to pojawiło się w artykule dotyczącym losów okolic Raciborza i Głubczyc zamieszczonym w czasopiśmie „Našinec” (1920, 19.08.).

myślenia historycznego i obcą im tradycję. W artykule *Spravedlnost* („Akord” 1930, 1.05.), występując jako rzecznik katolickiej części narodu, skarżył się na próby manipulowania tradycją i historią. Najwyraźniej i najdobitniej wyraził tu swój pogląd w spornej kwestii czeskich dziejów:

My, Češi katolické víry, jsme trvale mentorováni od Čechů nekatolických jako živel odcizený, rozkladný, nespolehlivý, mravně a kulturně méněcenný. Ve státě je veliká většina katolíků, k nimž patří zase veliká většina Slováků, Němců a Maďarů. Druhým národům se jejich katolictví nevytýká, pouze nám, katolickým Čechům. Máme se podrobiti jakési české víře a českým názorům na historii; máme se řídit směrem, vyznačeným mimo jiné jmény Hus, Komenský, Palacký, Havlíček, Masaryk (s. 275).

Próbą podsumowania poglądów w tej kwestii była niewielka książeczka zatytułowana *Naděje katolictví v zemích českých*⁸ wydana przez Ladislava Kuncířa w 1930 roku. Po dwunastu latach od powstania niepodległego państwa czechosłowackiego, po fali antykatolickich wystąpień Durych spróbował – niemalże jak prorok (zwłaszcza w kontekście wydarzeń monachijskich) – zmierzyć się z czeską współczesnością i wyznaczyć rolę, jaką znów mógłby w niej odegrać katolicyzm. Odwołując się do ważnych w tym czasie wydarzeń (zburzenie Kolumny Maryjnej na Rynku Starego Miasta, założenie Kościoła Czechosłowackiego itp.), chciał zrewidować swoje poglądy i jednoznacznie powiedzieć, że jego propozycją w sporze o sens czeskich dziejów jest spojrzenie na nią przez pryzmat religii katolickiej i przynależności do Kościoła katolickiego (niekoniecznie posłuszeństwo wobec jego hierarchii), który poniósł już wystarczająco duże ofiary:

⁸ 23 stycznia 1919 roku doszło do zgromadzenia około tysiąca księży, chcących rewizji procesu Jana Husa i znacznych reform wewnątrz Kościoła (m. in. język narodowy w liturgii, zniesienie celibatu). Brak zgody ze strony władz kościelnych doprowadził do schizmy i w styczniu 1920 powstał, odwołujący się do tradycji husyckich, Kościół Czechosłowacki. Według danych spisu powszechnego z roku 1921 przynależność do niego deklarowało ponad pół miliona obywateli (zob. Tomaszewski 1997, s. 45).

V prvních pěti letech trvání republiky bylo katolictví u nás cílem útoků, jejichž následkem pro katolictví byly v první řadě velmi těžké početní ztráty. Bylo jich mnoho přes milión duší (Durych 1996, s. 5).

Przyczyn takiego stanu rzeczy szukał w odległej przeszłości i skomplikowanej strukturze narodowościowej, w „prastarym antagonizmie czesko-niemieckim” dotyczącym kwestii religijnych. Katolicy, których działalność była postrzegana jako niezgodna z dążeniami narodowymi (w skrajnych przypadkach lojalność wobec Rzeczy⁹ była traktowana niemalże jako zdrada stanu, a ataki przeciw katolicyzmowi były prowadzone pod hasłami narodowymi), po dziesięciu latach egzystencji Czechosłowacji, ocknęli się w swoistym getcie, co było spowodowane wcześniejszym „sojuszem tronu i ołtarza”:

Český stát byl vybudován na troskách monarchie, která byla osudnou protektorkou katolictví. [...] Organizace národního odboje byla nekatolická. I konservativní národní demokracie hlásala a podporovala heslo o znárodnění církve, to jest o odpadu od Říma. [...] Chrámy jsou sice ušetřeny, ale ne z ohledu k náboženskému kultu, nýbrž z ohledu na uměleckou a historickou památku. [...] Každý nekatolický intelektuál považuje katolíky za živly nevzdělané a zaostalé nebo za podivíny a hysteriky, se kterými nelze a netřeba vážně jednat, jejichž slova netřeba vážně brát, jimž netřeba slova vážně dávat, kteří vždy jsou a zůstanou živlem nižším a zasluhují buď soucitu, neboť opovržení. [...] Katolíci jsou tedy vlastně zavřeným ostrovem a jsou chráněni literou zákona ve smyslu mírových smluv, což jim zajišťuje krky a ochranu před soudem (Durych 1996, s. 8–9).

Otaczącą go atmosferę postrzegał jako bardzo niesprzyjającą. Jednak wzrastający ucisk mógłby się okazać błogosławieństwem. Uznał, iż naród czeski, odwracając się przed wiekami od prawdziwej wiary, dokonał złego wyboru, tym samym zasłużył na karę. Analogi-

---

⁹ Nieco wcześniej pisał w związku ze wspomnianym już konfliktem wywołanym uroczystościami ku czci Jana Husa i konfliktem z nuncjuszem apostolskim w Pradze: „Řím ma tedy příležitost mistrovat vládu republiky československé a korigovat její názory a prohlášení. Myslí-li si „lid“, že Řím lojalně se podrobí, ukazuje se opak. Řím potřebuje vlády republiky mnohém méně než ona jeho a dává jí to ve svých projevech dobře najevo. „Lid“ chtěl ponížít Řím, a zatím ponížil republiku a národ tak, jak nebyl ponížén od Bílé hory” („Rozmach”, 1925, 1.10., s. 225).

cznie za czasów I Republiki można oczekiwać, że zostanie on ukarany za dalsze odwracanie się od wiary, ale nie ma pewności, czy ponownie otrzyma szansę, jaką była w XVII wieku kontrreformacja:

I u nás nenávisť k církvi roste do jisté míry s lidnatostí. Způsob boje se změnil. Nebojuje se proti nám tak jako za válek husitských nebo za války české, kdy katolíci věděli, jak tekla jejich krev, jak byly ničeny jejich statky, jak byly vyhazovány kosti mrtvých z hrobu; my vidíme něco jiného, co se dnešnímu světu zdá zcela všední a lhostejné: odvrát, odpadlictví, zradu a ničení víry suchou cestou. Nejen jednotlivci, ale i celí národové mohou podlehnouti ztrátě víry a ne každý národ má to štěstí, jehož se nám dostalo rekatolisací po Bílé hoře. Ani pro nás není zaručena žádná rekatolisace dojde-li k hlubšímu úpadku náboženství. Máme-li tedy počítati jen s lidskými silami a výsledky, vidíme kolem sebe v přítomnosti a zvláště před sebou v budoucnosti jen poušť stále bezútešnější (Durych 1996, s. 18).

Współcześni jemu dyskryminowani katolicy mają do dyspozycji inne środki niż w średniowieczni: konfesjonał czy cierpliwość w miejsce męczeństwa. Jednak tytułowej nadziei nie pokładał autor w działaniach ludzkich:

Světské naděje katolictví v našich zemích jsou nepatrné, téměř žádné, a z té stránky byly by vyhlídky téměř desivé a sotva by se nechalo něco vážného namítnouti proti těm, kteří s přesvědčením tvrdí, že náboženství spěje k zániku, při čemž se ovšem myslí pouze náboženství katolické; vždyť takovým strašným příkladem trvalého rázu v dějinách jsou nám více než tři čtvrtiny veškerého Germánstva (Durych 1996, s. 26–27).

Książeczka wywołała wielkie kontrowersje, nawet wśród katolików (po rozejściu się dróg pisarza i Josefa Floriana, ten ostatni także krytykował broszurkę). Na wszystkie recenzje i polemiki Durych odpowiedział w „Akordzie”:

Konec konců ani Ferdinand Peroutka¹⁰, ani volnomyšlenkáři se nechytily tohoto konce (t.j., že katolicismu nutno v naší společnosti poskytnout slušný výměnek) tak důkladně jako nekteří velební páni, kteří řekli, že by článek Peroutkův ihned podepsali. [...] též příslušníci různých národních církví se trochu rozhovořili mluvíce o mém

---

¹⁰ Artykuł Peroutki *Má katolictví ještě nějaké naděje?*, który ukazał się w trzech częściach w redagowanej przezeń „Přítomnosti” (cz. I – 15.04.1931), był bardzo na-

pokrytectví, zklamání nad tím, že knížka neobsahuje žádných útoků a jedovatostí, a metajíce los o naše roucho. Pak jeden prastarý a vysoce důstojný pán v kterémisi katolickým časopise mě zhaněl za mou kritiku poměrů rakouských a pověděl mi, že jsem vlastně nic nového nepověděl („Akord“ 1931, s. 292–293).

Pisarz pozostał wierny misji, obranej jeszcze w młodości, misji obrony wiary. Pisał o tym w profetycznym tekście *Krvavý pot* w styczniu 1935 roku w piśmie „Na hlubinu”:

Jediným platným příkazem opatrnosti je ten, abychom byli připraveni na všecko, tedy především na to, že můžeme ztratit všecko, úplně všecko, co je časné, tedy jmění, čest světskou, svobodu i život, a že tedy máme hájiti na prvním místě svou víru. Ztratíme-li všecko a víru li zachováme, zvítězili jsme (s. 253).

W obliczu zbliżających się w roku 1938 wydarzeń, zwłaszcza konsekwencji konferencji monachijskiej, w publicystyce Durycha wciąż przybywało akcentów mesjanistycznych, a zagadnienie narodu wiązało się coraz częściej z docenianiem roli i piękna języka ojczystego:

Nepostavil pak Bůh národ náš na jeho místo z důvodů nahodilých, které by nevyplývaly z úmyslů zvláštních. [...] Nejsme jinde než tam, kde nás chce míti Bůh, který ví sám, proč nás chce míti právě zde, a který od počátku věku má svůj plán dějin lidstva před očima. Nechránil a nezachovával by nás pro úlohy nicotné. Proč nám dal, posvětil a zvelebil naši překrásnou, mocnou a slavnou řeč, která bez úhony přestála všecky lstivé a hrubé úklady a nyní se zušlechťuje a zdokonaluje k další slávě (Durych 1935, s. 133)?

Uwagi na temat roli, jaką odgrywa – czy raczej powinna odgrywać – religia katolicka w historii narodu czeskiego, można spotkać także w wielu innych tekstach publicystycznych Durycha. Zaprezentowane w niniejszym artykule mają charakter reprezentatywny i pokazują wyraźnie, że katolicyzm to jedno z pojęć kluczowych w jego twórczości. Inna wizja historii, której teoretyczne zaplecze łatwo można odnaleźć

---

pastliwy: „[...] veřejné katolické podniky vypadají po stránce lidského materiálu jako zátoka v potoce, kde si dává dostaveníčko všechno uschlé listí a kousky starého dřeva. [...] z týchž důvodů, z nichž národ se nestal protestanckým, nedodá už ani dosti potřebných náboženských síl ke katolické renesanci. Katolic-tví může u nás žiti už jen jako stařec”.

w pracach szkoły historycznej Jaroslava Golla, a zwłaszcza jego najwybitniejszego ucznia Josefa Pekařa (1850–1937), pozwoliła Durychowi na zupełnie odmienne podejście do prozy historycznej. Literackie realizacje to przede wszystkim obydwie trylogie wallensteińskie, ale też mało znany polskiemu czytelnikowi *Masopust. Historický román o lidech hledajících milostné štěstí* (1938), niezbyt ceniony przez krytykę, czy tetralogia *Služebníci neužiteční I–IV*, wydana dopiero w Rzymie w 1969 r. (w ojczyźnie autora w całości dopiero w 1996 r.).

Literatura

- Bloudění časem a prostorem – Jaroslav Durych známý i neznámý (Sborník příspěvků z II. literární laboratoře, konané v Hradci Králové 25. – 26. ledna 1996)*, 1997, Hradec Králové.
- Čapek K., 1995, *O nacionalismu [w:] Český liberalismus. Texty a osobnosti*, ed. M. Znoj, J. Havránek, M. Sekera, Praha.
- Durych J., 1922, *Katolicita*, „Lidové listy”, 11.10., s. 6.
- Durych J., 1935, *Na čem si zakládáme*, „Na hlubinu”, nr 7.
- Durych J., 1989, *O svém díle a také o sobě*, wybral a uspořádal Václav Durych, Praha (maszynopis).
- Durych J., 1991, *Katolická cesta*. Vybral a sestavil Václav Durych. Praha (maszynopis).
- Durych J., 1991, *Tma v historii*, wybral a uspořádal Václav Durych, Praha (maszynopis).
- Durych J., 1996, *Naděje katolictví v českých zemích*, Durych Václav, *Naděje katolictví na konci tisíciletí*, Brno.
- Durych J., 1999, *Kněz a baba. Fejetony a jiné prózy 1921-1961*. Vybral a sestavil Václav Durych, Olomouc.
- Durych J., 2001, *Polemiky a skandály*, Olomouc.
- Durych V., 1996, *Naděje katolictví na konci tisíciletí*, Brno.
- Hora P., 1992, *Jaroslav Durych*, Ostrava.
- Hrubý D., 1991, *Disident první republiky*, „Studentské listy 2”, nr 5.
- Jaroslav Durych publicista*, 2001, red. Z. Fialová, doslov J. Med, Praha.
- Jaroslav Durych, život, ohlasy, soupis díla a literatury o něm*, 2000, Brno.
- Lehár J., Stich A., Janáčková J., Holý J., 2000, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha.

- Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, 1985, díl I. A–G, Praha.
- Mity narodowe w literaturach słowiańskich*, 1992, red. M. Bobrownicka, Kraków.
- Niedziela Z., 1984, *Historia i transcendencja, czyli o pisarstwie Jaroslava Durycha*, „Literatura na świecie”, nr 4, s. 233–240.
- Novotný V., 1997, *Potíže s esejistikou Jaroslava Durycha [w:] Bloudění časem a prostorem – Jaroslav Durych známý i neznámý (Sborník příspěvků z II. Literární laboratoře, konané v Hradci Králové 25. – 26. ledna 1996)*, Hradec Králové.
- Obrození českého umění katolického* (ze „Slovence” 1928, 11.03., přel. Jan Bartoš), 1928, „Akord”, , nr 3–4, s. 1–7.
- Patočka J., 1939, *Česká vzdělanost v Evropě*, Praha.
- Patočka J., 2000, *Doslov [w:] J. Durych, Boží duha*, Praha.
- Tomaszewski J., 1997, *Czechosłowacja*, Warszawa.
- Vodička T., 1946–1947, *Tažení proti katolickým spisovatelům*, „Akord”, nr 13.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Ewa Siatkowska, *Czeszczyzna widziana z boku*, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003, 314 s., ISBN 83–915364–3–2.

Čeština a polština jsou jazyky poměrně blízké. Jejich blízkost je výsledkem jednak genealogické příbuznosti, jednak vzájemného sblížování, které bylo dáno geografickým sousedstvím obou národů, podobností jejich kultury či historických zkušeností. Přesto však lze mezi oběma zmíněnými jazyky najít řadu podstatných odlišností a systémových rozdílů. Specifické rysy a vlastnosti příbuzných jazykových kódů se snaží postihnout lingvistická komparatistika, do jejíž sféry je možno zařadit rovněž níže recenzovanou publikaci.

K odborníkům na problematiku konfrontačních srovnávání, především v oblasti západoslovanských jazyků, jistě patří Ewa Siatkowska, významná polská slavistka a bohemistka, která v uplynulém roce 2003 připravila publikaci *Czeszczyzna widziana z boku*, vydanou Institutem slovanské filologie Varšavské univerzity. Nadpisu odpovídá také obsah recenzované práce, jež vznikla jako výsledek bohaté publikační činnosti a dlouholeté vědecké práce autorky. Z vlastního úvodu je zřejmé, že kniha je koncipována jako soubor článků, referátů a příspěvků, jež se snaží zde uvedené jevy či procesy představit na obecnějším pozadí. Pozornost je pochopitelně věnována v první řadě českému jazyku a jeho konfrontaci s polštinou, avšak autorka se nevyhýbá ani srovnání češtiny s jinými západoslovanskými jazyky či jevům majícím souvislost se slavistikou vůbec (v některých případech dokonce přesahujícím hranice slovanských jazyků). Na základě těchto porovnání se Siatkowska snaží proniknout hlouběji do podstaty češtiny a názorně poukázat na její souvislosti se slovanským světem, jež zaznamenává v několika různých vrstvách a etapách vývoje jazyka.

Kniha je rozdělena do sedmi částí. Po krátkém historickém úvodu je první část věnována jazykovědné analýze nejstarších památek českého a polského písemnictví na pozadí i jiných slovanských jazyků a latiny. Vedle lingvistických aspektů (zejména lexikálních a stylistických) si autorka ve vybraných staročeských a staropolských textech všimá dalších faktorů, jež měly vliv na vznik soudobých textů – historie, kultury, křesťanství, a upozorňuje na otázky vzájemného ovlivňování češtiny a polštiny. V této části čtenáře zaujme rozbor nejstarší doložené (vedle *Kunhutiny modlitby*) staročeské písemné památky ze 13. století – *Ostrovské písně* (s. 15–18) nebo článek věnovaný pobělohorské jazykové normě, v němž autorce za východisko popisu tehdejší české fonetiky, flexe, slovtvorby a syntaxe slouží dílo J. V. Rosy *Discursus Lypirona* (s. 34).

Ve druhé části se Siatkowska „očima historie“ věnuje utváření jazykové normy národních a lokálních verzí a změnám v lexiku. Opět představuje některé mimojazykové faktory podílející se na vzniku národních západoslovanských jazyků (zejména češtiny, polštiny, lužické srbštiny a srbštiny), kde poukazuje na častý vliv církevního jazyka a zabývá se pojetím jazykového standardu. Autorka se dále pokouší o porovnání tendencí vývoje „pražské“ češtiny na základě čtyř textů vzniklých v rozmezí od 14. století do 60. let 20. století. Konkrétně přináší poměrně zjednodušený popis fonetické, slovníkové, syntaktické a stylistické stránky středověkého *Mastičkáře*, úryvků z *Malostranských povídek* Jana Nerudy, *Osudů dobrého vojáka Švejka* Jaroslava Haška a fragmentů jedné novely Bohumila Hrabala z povídkové knížky *Pábitelé*. Je si však vědoma, že uvedené analýzy nemohou dostatečně ilustrovat průběh vývoje této specifické formy českého jazyka, a snaží se pouze vysledovat jisté zvláštnosti a dokumentovat počáteční a koncové stadium její evoluce (s. 60). Na bázi dvou literárních děl z 15. století: polského *Dialogu mistrza Polikarpa ze śmiercią* a českého *Rozmlouvání člověka se smrtí*, se dále zabývá problematikou sémantického vývoje polského a českého lexika, kde mj. dokládá, že v polštině je více tzv. sémantických archaismů, tedy slov, u nichž došlo ke změně významu (s. 81). Na stejně rozsáhlém materiálu rovněž podrobně pojednává o mechanismu zániku výrazů v češtině a polštině.

Třetí část tvoří konfrontační analýza vybraných sémantických polí a významových skupin v západoslovanských jazycích. Zvláštní zřetel autorka věnuje sémantickým polím výrazů označujících „štěstí“, „hněv“ a jiných příbuzných slov ve vybraných slovanských a dalších indoevropských jazycích. Zabývá se také srovnáním historického i současného materiálu pozitivně a negativně zabarveného výraziva v češtině a polštině, nebo se zamýšlí nad tím, jakým způsobem lze určit sémantický systém daného jazyka. Tzv. sémantické pole je podle Siatkové potřeba vnímat jako otevřenou, rozvíjející se a vnitřně diferencovanou skupinu lexémů spojených společným významovým znakem, který odráží vlastnosti určité části mimojazykové skutečnosti. Autorka se nakonec kloní k závěru, že i přes rozdílné realie, společenské, kulturní normy či psychické dispozice člověka se jednotlivé západoslovanské jazyky v realizaci uvedených sémantických polí takřka neliší (s. 133).

V další části se Siatkowska ve svých příspěvcích zabývá problematikou lexikálního systému. Ve třech částech srovnává slovanské pomocné výrazy (spojky a partikule) a morfémy s *-d-*, a na základě analýzy češtiny, polštiny a slovenštiny seznamuje čtenáře s popisem příbuzných citoslovců a zvukomalebných výrazů, v nichž lze rozlišit slovtvorné základy a deriváty. Autorka dochází mj. k závěru, že expresivní interjekce se v češtině, polštině a slovenštině liší jen velmi málo, zatímco sféra onomatopoií vykazuje v jednotlivých jazycích větší rozdíly. Zmíněné odlišnosti vyplývají zvláště z různé percepce a následné reprodukce zvuků či z omezených možností vlastního fonologického systému jazyka. Ovšem i zde se najdou jisté styčné body, jako například napodobování zvukových projevů koně (*i-ha-ha*) či dechových nástrojů (*tranta-ra-ra*) apod. (s. 190).

Pátá část publikace podává, na bázi výchozích vývojových trendů a postupů při tvoření výrazových struktur, přehled zvláštností české slovtvorby. Autorka si vybírá jen některá specifika českého a polského jazyka, například porovnání polských tvarů ženského rodu s českými či tvoření syntaktických a analytických tvarů. V teoretickém výkladu, doprovázeném bohatým materiálem, zde čtenáři předkládá nejvýraznější rozdíly v procesu univerbizace současných českých a polských lexikálních jednotek. Svou pozornost soustředí zejména na jeden z typů zjednodušování složených názvů – deriváty determinovaných členů (dokládá převahu syntetického tvoření slov v češtině). Za zmínku stojí také fakt, že v souvislosti s univerbizací sama autorka navrhuje tento termín nahradit formálně příhodnějším označením „unilexikalizace“. Součástí tohoto oddílu jsou rovněž poznámky o sufixální derivaci v češtině a polštině či polská nomina atributiva ve vztahu s českými, doložené na široce excerpovaném materiálu.

Předposlední, šestá, část recenzované práce je věnována problematice osvojování cizích jazykových kódů se zvláštním přihlédnutím na vnitřní a vnější podmíněnost interferenčních procesů. Autorka se ve svých příspěvcích výjimečně nezaměřila pouze na přímý kontakt a vzájemné ovlivňování polštiny a češtiny. Sleduje především roli cizích vlivů ve vývoji českého a polského jazyka (mj. i na příkladech vlivu latiny) a v této oblasti oba jazyky vzájemně konfrontuje. Pro současného čtenáře se jako nepřítazlivější jeví příspěvky poskytující náhled na pronikání nejnovějších anglicismů a amerikanismů do českých a polských profesionalismů a slangů. Uvedené příklady byly excerpovány nejen ze slovníků a vědeckých pramenů, ale také z živého (mluveného i psaného) jazyka. Autorka si mj. všímá, že v českém jazyce je běžnější výskyt sufixálních derivátů (např. pol. *lalka Barbie* – čes. *Barbína*), nebo skutečnosti, že polština vyvíjí větší aktivitu v rozšiřování rozsahu významu výpůjček z angličtiny (např. čes. *sportovní, filmový fanoušek* – pol. *fan czytania, Polańskiego, pączków* atd.). Ve flexivnější češtině tedy dochází k častější morfologické adaptaci anglicismů (s. 271–272). Vedle článku zkoumajícího aktuální problematiku dynamické expanze anglické slovní zásoby, jež se mezi oběma nejčastěji porovnávanými jazyky přece jen v několika ohledech liší, se jako přínosný jeví i příspěvek o puristických tendencích v současné češtině.

Rozsahem nejkratší je poslední část publikace, kterou tvoří příspěvky k lingvistické etnografii, čili využívání jazykového materiálu k etnografickým účelům.

Publikace *Czeszczyzna widziana z boku* Ewy Siatkové není (ani podle vlastního záměru autorky) celistvou lingvodidaktickou příručkou, která by se zabývala výhradně českým jazykem. Čeština zde však plní roli jakéhosi rámce a spojovacího článku, a je jí samozřejmě poskytnut největší prostor. Publikované příspěvky se věnují různým vrstvám českého jazyka a různorodé tematice – od analýzy nejstarších památek českého písemnictví po anglo-americké vlivy na současnou podobu češtiny. Přínosem práce je především její diachronní i synchronní přístup, komplexní zpracování a ucelený pohled na konkrétní procesy či jevy nejen v češtině, přičemž jednotlivé příspěvky neztratily nic na své aktuálnosti, ačkoli některé z nich vznikaly před více než 30 lety. Přestože tematické zaměření předloženého lingvistického materiálu za-

hrnuje poměrně široké spektrum problémů, jsou jednotlivé články a referáty věcné a fundované, a ve většině případů jsou navíc analyzované otázky dokumentovány množstvím příkladů a ukázek. Neocenitelné jsou rovněž uvedené mimojazykové faktory, které pomáhají blíže charakterizovat určitou oblast jevů. Práci by nicméně prospělo, kdyby autorka jednotlivé, již dříve publikované, články a příspěvky formálně sjednotila a vytvořila kompaktnější text. Vyhnula by se tak opakování některých údajů, zejména z dějin posuzovaných jazyků i historie obecně. Tato kritická připomínka ovšem nechce nijak snižovat význam a užitečnost recenzované publikace. Vzhledem k tomu, že přináší řadu cenných postřehů a mnohé podněty k dalšímu rozpracování dané problematiky, lze ji doporučit nejen bohemistům či polonistům, ale také všem zájemcům o slovanské jazyky a kulturu obecně.

Jiří Muryc, Ostrava

Iva Málková, *Hledání Viléma Závady (tvůrčí cesty zvláště po roce 1945)*, Olomouc 2003, 285 s., ISBN 80–7220–153–0.

Olomoucké nakladatelství Votobia vydalo v roce 2003 monografii věnovanou Vilému Závadovi, ve které se, jak napovídá název publikace, soustředíme na tvůrčí období po roce 1945. Kniha vyšla za finančního přispění Statutárního města Ostrava a je věnována Libuši, Evě, Tereze a Anně. Textem *Hledání Viléma Závady (tvůrčí cesty zvláště po roce 1945)* autorka, Iva Málková, představila „jednu možnou cestu za poznáváním básnických textů, básnické tvorby“, jelikož cítí, že mnoho je dosud nevysloveno, je záměrně zapomenuto, je dezinterpretováno. Publikace je rozčleněna do tří částí, které bychom jednoduše mohli nazvat *Hledání*. Iva Málková na základě sledování faktů a písemné pozůstalosti Viléma Závady nachází neslučitelné skutečnosti, které ji provokují k otázkám a k hledání odpovědí. Tuto publikaci můžeme vnímat jako rozpor mezi podobou sbírek a monografickými texty, které je reflektovaly.

V první části *Hledání v metatextech*, se literární historička, Iva Málková, soustřeďuje na vymezování Závadovy tvorby a definování poetiky. Osou vstupního sledování se s názvem *Básník »kosmicky besedné samoty«* staly studie a monografie, které se zabývají tvorbou Viléma Závady. Autorka věnovala záměrně studii Jaroslava Červinky (otištěné v Řádu roku 1941) zvýšenou pozornost. Toto připomenutí nebylo samoúčelné, protože vymezení „roků nula“ znamenalo zásadní proměnu estetického hlediska, či lépe hodnotových kritérií.

V druhé kapitole první části s názvem *Básník »národního charakteru«* se autorka soustředila na výklady Jaroslava Janů a Jana Petrmichla. Na základě přečteného i citovaného nás seznamuje se svými závěry. U básníka nebyl sledován kontext literární, ani kontext autorský. Tematické okruhy Závadavých sbírek byly totiž vyjímány naho-

dile s důvodnými pohnutkami vytvořit prototyp básníka. Zde rovněž autorka věnuje pozornost nepropagandistické stati Drahomíra Šajtara *Starý a nový Závada* („Červený květ“ 1956). V části nazvané *Básník »socialistického dneška«* poukazuje na dezinterpretující a zavádějící text Radko Pytlíka *Vilém Závada* („Česká literatura“ 1975). Následně se věnuje recepci V. Ržounkova textu *Vilém Závada aneb o Smyslu poezie*. V posledním sledování *Básník »elementárních otázek lidského bytí«* učinila autorka výjimku zaměřujíc svou pozornost nikoli na monografii, ale na literárně historické vademecum, zabývající se pasážemi věnovaným poezii druhé poloviny let šedesátých. Zde autorka sleduje „nejucelenější – ryze literární – výklad kontextu a vazeb“, který napsali Zdeněk Pešat a Jiří Brabec. Pro komplexnost a inspirativní charakter se autorka vrací k poznatkům Miroslava Červenky (1990, 2001, 2002a). Vstupním *Hledáním* tak získáme přehled monografických textů věnovaných tvorbě Viléma Závady. Rozborem vybrané sekundární literatury nám autorka ukazuje, jak stereotypně je vykládána tvorba V. Závady.

Ve druhé části *Hledání autorské poetiky* Iva Málková v kapitolách *Pásmo a rysy autorské obraznosti* a *Světlo jako autorský kód* věnuje nejprve pozornost podobě pásma v díle Závady, analyzuje a srovnává *Panychidu s Jedním životem* a vymezuje charakter subjektů v obou skladbách. Detailně v Jednom životě určuje autorovy prostředky a postupy při tvorbě básnického obrazu. Ve druhé kapitole pak sleduje genezi světla, konkrétně analyzuje a interpretuje básně, v nichž se světlo vyskytuje (jako motiv, jako téma, jako symbol), a následně pojmenovává proměny jeho sémantizace v prvních šesti sbírkách.

Závěrečná část *Hledání výkladů* je rozčleněna do desíti kapitol. V úvodní kapitoli *Poválečná tvorba (1946–1977)* se autorka pokouší znovu vnímat, ať už v chronologii nebo v uzavřenosti díla, celistvosti včetně sbírek pro děti, překladů, dopisů – Závadovu tvůrčí cestu. Zde autorka nesouhlasí s Janem Petrmichlem, autorem závadovské monografie (1963), že sbírka *Povstání z mrtvých* (1946) je básníkovým prvním krokem do socialistické epochy, byť se přitom Petrmichl odvolává na autorovo tvrzení z roku 1954. V kapitole s názvem *Padesátá* nám autorka signalizuje, že vstoupíme do prostoru pozměněné autorské poetiky, kterou provázejí kontrastnost a napětí, zabývá se hodnotami a rovinami, ve kterých to vše probíhá. Souborem esejů *Hannah Arendtové* (2002, *Mezi minulostí a budoucností*) autorka získala možnost zjištěné také kategorizovat. Sbírkou *Město světla*, navzdory reflexím kritiky v padesátých letech, nenazývá (není přesvědčena) jako obrazy socialistických úderníků.

Díky recenzím, které jsou uváděny, poznáváme a jsme schopni rekonstruovat aktuální hodnoty díla, soudobou konkretizací se autorka snaží hledat a nacházet proměny v generickém autorském kódu. Konkretizací sbírek z padesátých let potvrdila, že obě sbírky jsou zatíženy známým historickým kontextem a proměněnou rolí literatury v nich.

Charakter posledních tří Závadových sbírek autorka vnímá jako velmi blízké, a proto oddíl pojmenovává *Závěrečný akord* (zde postihuje rysy Závadovy existence v literárním životě čtyřicátých až osmdesátých let). V kapitole *Žalozpěvy a pláč* se

soustřeďuje na srovnání Závadova přebásnění a ekumenického překladu tohoto biblického textu. Znalost a analýza překladů a přebásnění autorce umožňuje interpretovat texty z hlediska intertextového. Název následující kapitoly volila ve shodě s recenzí *Dolování poezie* Jiřího Brabce („Kulturní tvorba“ 1963). V souvislosti s intertextovým uvažováním pro charakteristiku nastalé situace volí jak Markiewiczovy termíny, tak i Jennyho pojmy. Stejně tak sleduje proces amplifikace a kondenzace, který probíhá, když u citovaných prvků sleduje, odhaluje a chápe, po jejich začlenění, významové dění v postextu. Následně se autorka snaží bez politizujících ambicí přečíst sbírku *Na prahu*. Užití chronologického postupu od počátku k závěru sbírky bylo záměrné, jelikož chtěla ozřejmit sevřenost a provázanost celého souboru básní (sbírka *Živote díky*). V následujících samostatných kapitolách nejrozsáhleji analyzuje a interpretuje šestici poválečných sbírek.

Možností neomezeně pracovat s neuspořádanou pozůstalostí Viléma Závady, která byla v držení rodiny (RNDr. Jiří Závada) vznikla jedinečná příležitost hlouběji pochopit autorovo tvůrčí zázemí. Pramenem srovnávání se stala podoba písemné pozůstalosti V. Závady (stovky bločků, sešitů a bloků, „které obsahují slova, verše, strofy, celé básně, koncepty k projevům“ atd.). V oddíle Závěrečný akord autorka opakovaně naznačuje, že sbírky *Jeden život*, *Na prahu* a *Živote díky* spojuje společné rukopisné jádro. Z rukopisného bloku vyjímá a cituje verše, které vstoupily do veřejného oběhu svým zařazením do finální podoby sbírek.

Tato monografie prokládá čtení návraty k předválečným sbírkám, nachází vrstvu textů, které potvrzují, že Vilém Závada je výraznou tvůrčí osobností, která vytrvale hledá v každé sbírce vlastní autorský výraz. Autorka hledá a demonstruje mezitextové vazby, v předkládaných kapitolách naznačuje významové dění v textech V. Závady, v básnickově tvorbě registruje aluze, citace a parafráze. Aktualizuje vnitřní proces estetický a hodnotový. Při práci s texty uplatnila hledisko popisné, hodnotící a srovnávací, čímž nevstoupila do výkladové monotonie.

Publikace je důslednou kombinací literárněhistorických (dobové ohlasy, geneze sbírek) a literárněteoretických aspektů (uplatnění rýmu a podoba verše, volba motivů). Kniha obsahuje poznámkový aparát, soupis pramenů a odkazy k použité literatuře. Všechny citace jsou v otištěném textu s odkazy. Možná nedopatřením nebo technickými úpravami redakce se občas odkaz místo na stránce odvolávající se na odkaz, nalézá na následující stránce. Závěr publikace patří poděkování všem za spolupráci, uvedení použitých pramenů (s. 263–265), literatury (s. 266–279). Velmi nápomocný je pro čtenáře *Rejstřík* všech citovaných nebo zmiňovaných osobností.

Iva Málková se touto publikací nesnaží naučit čtenáře porozumět básním, ale naučit je vnímat poezii Viléma Závady v její skutečné podobě. Autorka dochází k závěru, že jeho poválečná tvorba má tři ohniska, což dokládá sbírkami *Povstání z mrtvých*, *Město světla* a *Na prahu*. Důslednou cestou poválečných sbírek tak autorka vytváří bázi, z nichž bude možné vycházet při srovnání poetiky s dalšími básnickými souputníky v druhé polovině 20. století a dotvářet kontextové vazby v dějinách české literatury.

Irena Konderlová, Opole

**František Všetička, *Olomouc literární*,
Votobia, Olomouc, 2002, 255 s., ISBN 80–7198–523–6.**

Soubor fejetonů o „literární Olomouci“ prezentuje Františka Všetičku, nejen jako precizního literárního vědce, známého již z řady literárněteoretických prací – jmenujme např. *Podoby prózy* (Votobia, Olomouc 1997), *Dílno bratří Čapků* (Votobia, Olomouc 1999), *Dílno Miroslava Horníčka* (Olomouc, Nakladatelství Olomouc, 1999), *Tektoniku textu* (Votobia, Olomouc 2001), ale ukazuje, jak tento znalec literatury, kulturního zázemí, historie apod. dokáže momenty ze života významných osobností přiblížit poutavou formou též čtenářům, kteří se o literaturu a o poznatky z dalších humanitních oborů zajímají např. ve svém volném čase. Hluboké Všetičkovo zaujetí osobnostmi, kterým jednotlivé fejetony věnuje, prozrazuje nejen vztah k jejich přínosu pro kulturní a vědecký život Olomouce, ale často – zejména u umělců a vědců 20. století – i vztah osobní, založený na přátelství, účtě až obdivu.

V centru Všetičkovy pozornosti se ocitly osobnosti spojené s Olomoucí již od dob baroka. Postavou fejetonu *Hagiograf* (s. 203–205) je vědecký pracovník všestranných zájmů Jan Tanner. Všetička připomíná jeho práci historickou, filozofickou, ale především práci v oblasti hagiografie. Význam Tannera pro vědecký život Olomouce spatřuje v jeho několikaleté přednáškové činnosti na olomoucké teologické fakultě, v letech 1666–1674 byl dokonce jejím děkanem. Všetička neopomenul spojení Tannera s dalšími známými osobnostmi, např. s Bohuslavem Balbínem (vysvětluje, jak se Tanner přimlouval, aby byl Balbínovi umožněn přístup k materiálům ve svatovítské knihovně). Zásluhy o „uvedení ve známost“ díla Jana Tannera i dalších představitelů barokní kultury připisuje Všetička mj. dalšímu významnému člověku, *Objeviteli Fridricha Bridela* (srov. název fejetonu na s. 224–226) Josefu Vašicovi. Ten působil v Olomouci již od dob svých studií na teologické fakultě a po absolvování vídeňské univerzity osmnáct let přednášel na teologické fakultě na stoličce staroslověnského jazyka a literatury, jako téma doktorské disertace si zvolil *Olomoucký evangeliář, jeho jazyk a původ*.

V pozoruhodném fejetonu *Bibliotékář šlechticem* (s. 67–71) poukazuje Všetička na významné zásluhy Jana Aloise Hankeho, působilého nejdříve krátkou dobu v nově zřízené knihovně při olomoucké univerzitě, později v nově zřízené knihovně v budově zrušeného kostela a kláštera sv. Kláry (dnes budova Vlastivědného muzea), do které docházel i Josef Dobrovský. S litoostí poukazuje Všetička na předčasné penzionování Hankeho, za něž mu později měl být „náhradou“ (jak autor fejetonu s ironií jemu často vlastní konstatuje) šlechtický titul: Jan Hanke z Hankenštejna byl totiž známý jako stoupenec osvícených reforem Josefa II, kterým doba po r. 1790 zřejmě příliš nepřála. Všetička současně upozorňuje na stálý dluh města Olomouce vůči Hankemu: v době vydání *Olomouce literární* nebyla dosud přeložena Hankeho dvoudílná německy psaná historie *Geschichte der Olmützer Universität*, další jeho práce byly

přeloženy a zveřejněny zásluhou holešovského rodáka Julia Dolanského téměř dvě staletí po jejich vzniku: *Bibliotéka moravské veřejné správy, Pokus o splavnění řeky Moravy a obchod Moravanů*. V komentáři k Hankeho spisu *Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur* se opět uplatňuje Všetickův smysl pro ironické (ovšem bohužel někdy zřejmě pravdivé) postřehy a Všetickova schopnost vztáhnout myšlenky děl z minulosti k současnosti: slova Hankeho o bohatství výrazových prostředků konfrontuje s vyjadřováním těch, jejichž řeč je „zaplavená desítkami anglicismů a amerikanismů” (s. 70).

Ve fejetonu *Puchmajerovec z Moravy* (s. 111–113) ukazuje Všeticka přínos obrozenec Augustina Kučí, žáka Josefa Dobrovského, pro literární život Olomouce. Neopomíná uvést, že Kuča ke svému jménu v Puchmajerových almanaších s oblibou připojoval přídomek „Moravan”. V jeho nepříliš rozsáhlém básnickém díle (nejznámější je zřejmě skladba *Husařka a milostpán*) si Všeticka všimá „svého oblíbeného” kompozičního prvku – hry s čísly.

Život většiny osobností „literární Olomouce” spadá do 19. a 20.: tak je tomu např. u *Básníka mladé Moravy* (s. 72–75) Jana Havelky, u Františka Kužely, písničiči nejčastěji pod pseudonymem Adam Chlumecký (viz fejeton *Slyš, Adame, jsem znaven řečí tvou*: s. 76–79), u Karla Dostála-Lutinova (viz fejeton *Ve mlýně světa*: s. 40–44) a u řady dalších. Všeticka ukazuje, že tvorba těchto významných osobností se často koncentrovala jak do oblastí umělecké, tak do sféry vědecké a překladatelské: Karel Dostál-Lutinov byl básník, ale současně se živě zajímal o Danta Alighieriho, přeložil *Sluneční píseň sv. Františka z Assisi*. Jako *Přítele v Dantu* (s. 13–17) označil Všeticka Jana Bloksu s odkazem na dopis Jaroslava Vrchlického, který tohoto znalce díla italského humanisty tímto způsobem oslovil. Fejeton *Mýška a myšky* (s. 10–12) je věnován významné české spisovatelce Boženě Benešové, která v Olomouci od svých 11 do 14 let navštěvovala dívčí měšťanku. Podle Všetický právě o tomto úseku života mohou částečně podat svědectví krátké prózy *Chlapci, Kruté mládí, Tiché dívky, Myšky* i románová dílogie *Člověk*.

Fejeton *Gottwald, ale jiný, lepší* (s. 63–66) dokazuje, že autor *Olomouce literární* věnuje pozornost i osobnostem pro laika možná méně známým: Adolfa Gottwalda představuje jako překladatele z několika jazyků, především z francouzštiny, a to nejen umělecké literatury, ale také např. děl francouzských encyklopedistů, historických prací apod. S Olomoucí spojuje Adolfa Gottwalda spolupráce s časopisem *Selské listy*. Fejeton *Říkali mu moravský Jirásek* (s. 90–93) připomíná podle Všetický stále nedoceneného autora historických románů, zakladatele odborů Národní jednoty, redaktora týdeníku *Palacký* ve Valašském Meziříčí a dalšího spolupracovníka *Selských listů* Josefa Františka Karase. Všeticka s pochopením sleduje také např. Karasovu kritiku intenzivního vydávání děl Karla Maye, Karasův ironický postoj ke Gabrielu D’Annunzioví, resp. k jeho snaze o neustálé zviditelňování své osoby, patrně příliš nesouhlasí s Karasovými názory, že myšlenky v díle Emila Zoly jsou již překonané. Z dalších spolupracovníků *Selských listů*, kterým jsou věnovány Všetickývy fejetony, jmenujme Jaroslava Marchu (vlastním jménem Dominik Nejezchleb, srov. fe-

jeton *Zlatá v zelené*: s. 132–136) a Pavla Finka (fejeton *Voják sedmé velmoci*: s. 145–148).

Zajímavý fejeton *O palmu vítězství* (s. 145–148) začíná Všetickovou vzpomínkou na vlastní návštěvu u pětasedmdesátileté Boženy Mrštňkové. Ukazuje, jak tato žena ve svých pamětech věnuje hodně pozornosti osobnímu životu Viléma Mrštňka, jeho zájmům (vzpomíná, jak byl náruživým včelařem) a jak lze předpokládat, také jeho dobrovolné smrti: Všeticka konstatuje, že ani Boženě Mrštňkové se nepodařilo objasnit příčiny Mrštňkovy sebevraždy.

Zajímavá pro laika může být i další osobnost *Čechus mračenský* (s. 141–144; název fejetonu znamená „narozen v Dolní Mrači na Konopišti”): byl to František Jan Mošner, první český profesor porodnictví na medicínsko-chirurgickém učilišti. Úsměv může vzbudit název jeho odborné knihy *Babictví čili umění porodnické*. Postava Dorotky z knihy *Pěstounka čili vychovávání malých dětí mimo školu* se podle názorů některých literárních vědců stala předlohou pro *Babičku* Boženy Němcové. Ovšem sám Všeticka tento názor spíše vyvrací a vysvětluje, že předlohou pro Dorotku byla prý spíše Mošnerova sestra, která po smrti jeho ženy vychovávala jejich děti.

Výrazné Všetickývy subjektivní, místy emocionální postoje odrážejí fejetony, v nichž jsou zobrazeny jeho učitelé a kolegové. Jedním z nich byl editor staročeských památek, literární vědec, profesor Jiří Daňhelka: fejeton *Svým založením pohan* (s. 36–38). Všeticka vzpomíná, jak spolu vedli diskuse o literatuře, společenské i politické situaci, a přiznává, že profesor Daňhelka byl vždy shovívavější k osobám, jejichž jednání autor *Olomouce literární* neschvaloval. Všeticka se netají tím, že např. ne vždy souhlasil s jednáním Bohuslava Havránka, ironicky komentuje skutečnost, že Havránek svým jménem zaštitil vydání Dalimilovy kroniky, které se Daňhelka připravil s Naděždou Kvítkovou a Karlem Hádkem. Jiří Daňhelka si podle vlastních slov akademika Havránka naopak vážil.

Za jeden ze svých vzorů označil Všeticka historika a znalce anglické středověké literatury i středověké literatury české Ladislava Cejpa (fejeton *Ars magna*: s. 25–28), který se – mj. spolu s Jiřím Levým – zasloužil o důležité postavení olomoucké anglistiky mezi ostatními katedrami anglického jazyka a literatury v republice. Připomíná, že Ladislav Cejp publikoval pod pseudonymem Václav Suda i několik básní. Jiřímu Levému věnuje Všeticka fejeton *Inspirátor* (s. 121–123), jeho práci *Umění překlada* staví Všeticka na roveň prací Rolanda Barthesa, Lea Spitzera apod., připomíná monografie o Baudelaireovi, o Marii de France, Shakespearovi a jiných. A na posledních řádcích fejetonu se uplatňuje Všetickův smysl pro ironii, s níž odpovídá na otázku v „provokativním” názvu stati Jiřího Levého: *Bude literární věda exaktní vědou?* – Všetickova odpověď zní:

Můžeme dnes zcela pozitivně odpovědět: Literární věda se stala exaktní vědou, potíž je v tom, že se to nedá někdy číst. A to je to nejhorší, co může nastat. Jiří Levý však za to nemůže, on pouze položil otázku (*Inspirátor*, s. 123).

Učitelem Všetičky i dalších bohemistů byl Miloslav Krbec (fejton *Obrozená vášeň*: s. 101–103). Autor „literární Olomouce“ zdůrazňuje především Kubcovo hluboké zaujetí dílem Josefa Dobrovského, ale také péči, kterou věnoval jeho korespondenci s významnými osobnostmi. Respekt vyjadřuje Všetička k autorovi „čapkovské monografie“ Jiřímu Opelíkovi, fejton nazval podle jeho antologie *Lehký harcovník* (s. 153–155). Hluboký obdiv k překladatelce a znalkyni francouzské literatury, zejména díla Antoina de Saint Exupéryho Zdeňce Stavínkové je zřejmý ve fejton *Dospělí jsou hrozně zvláštní* (s. 193–195). S profesorem Pavlem Trostem (fejton *Představování*: s. 214–216) se Všetička seznámil v prvním ročníku studia, pak si s ním začal dopisovat až v době, kdy byl tento významný český lingvista „na penzi, o níž se obvykle pokrytecky říká, že je zasloužená“ (řečeno slovy vystihujícími opět Všetičkův ironický humor; s. 216).

Několik fejtonů věnuje Všetička studentům-kolegům z Filozofické fakulty: Jiřímu Pištorovi (*Zapomínání na Jiřího P.*: s. 156–158), Dušanu Žvácovi (*Propouštění z léta*: s. 249–251). V jiných obrací pozornost k významným spisovatelům 20. století: *Muž s koněm* (s. 84–86) je věnován Zdeňku Jirotkovi, *Doba KESPU* především Jaromíru Johnovi (s. 87–89), *Dobrá mysl* Heleně Šmahelové (s. 196–198), *Hráč prvních houslí* (s. 220–223) Edvardu Valentovi, fejton *Učitelem na Nové Ulici* (s. 149–152) se obrací k Františku Neuzilovi.

Všetička se nevěnuje pouze spisovatelům, učitelům, literárním vědcům a lingvistům. Hned jeden z prvních fejtonů *Na slovíčko* (s. 18–20) představuje nejen básnířku, ale také malířku Miluši Březinovou (k názvu fejtonu Všetičku inspiroval název její básnické sbírky). *Archivolta pro výtvarného teoretika* (s. 128–131) je věnována významnému vědci výtvarného umění Josefu Malivovi, spjatého jako řada dalších postav z Všetičkových fejtonů s Palackého univerzitou. A nelze zapomenout na E. F. Buriana, o němž Všetička napsal fejton *Jeden ze všech* (21–24).

Jeden z posledních fejtonů je věnován Ludwigu Wittgensteinovi (*O čem nelze mluvit*: 233–236); ten v roce 1916 strávil v Olomouci čtyři měsíce na důstojnické dělostřelecké škole. Význam tohoto krátkého pobytu významného rakouského filozofa spatřuje Všetička především v navázání kontaktu s Paulem Engelmannem a v diskusích, jejichž myšlenky Wittgenstein zahrnul do svého *Tractatus logico-philosophicus*.

V závěru Všetička konstatuje, že někteří čtenáři možná budou v knize postrádat svoje oblíbené osobnosti, a ihned se omlouvá, že pochopitelně do jedné knihy nebylo samozřejmě možné pojmout všechny významné představitele kulturního a vědeckého života v Olomouci. Stejně tak se chce autorka recenze omluvit Františku Všetičkovi i čtenářům za to, že na několika stránkách nedokáže postihnout všechny zajímavosti *Olomouce literární* v celé šíři.

Domnívám se, že můžeme bez rozpaků konstatovat potěšitelné skutečnosti: pro žádné z děl Františka Všetičky neplatí odpověď, kterou on sám dal na „provokativní otázku“ Jiřího Levého, že totiž „literární věda se stala exaktní vědou, potíží je v tom, že se to nedá někdy číst“ (fejton *Inspirátor*, s. 123). I výklady ve Všetičkových

teoretických pracích jsou podány formou dostatečně srozumitelnou, která – podle našeho názoru – spolu s autorovým hlubokým zaujetím – může jen povzbudit zájem čtenáře o literaturu.

Ivana Kolářová, Brno

**Ladislava Lederbuchová, Průvodce literárním dílem.
Výkladový slovník základních pojmů literární teorie,
H+H, Praha 2002, 355 s., ISBN 80–7319–020–6.**

Práce slovníkového charakteru jsou pro uživatele vždy užitečnou pomůckou, zvláště znamenají-li pro sledovaný obor obohacení nebo nový pohled na danou problematiku. Slovník Ladislavy Lederbuchové je uspořádán tradičně abecedně, jinou variantu práce s hesly – jak by tomu napovídala název – *Průvodce literárním dílem* – však nenabízí (na rozdíl např. od *Poetického slovníku* Tíbor Žilky z 80. let, který vedle abecedního řazení využívá kritéria systémového uspořádání poetiky na pozadí modelu literární komunikace). *Výkladový slovník...* neobsahuje ani rejstřík hesel a jmen, pro odbornou práci se dále jako problematická jeví absence odkazů na odbornou literaturu, takže u řady termínů není zcela zřejmé, jsou-li autorčinou licencí, či přebíraným termínem z jiných autorů a textů.

Jednotlivá hesla uvádí autorka přehledně a srozumitelně, aniž by slevovala z odborné kvality, úroveň zpracování slovníku odpovídá současným literárněteoretickým poznatkům, a co je pro čtenáře obzvláště potěšující, hesla jsou vybavena přitažlivými ukázkami z literárních děl. Vybrané ukázky z uměleckých textů jsou inspirativní, nesoustředí se pouze na českou tvorbu, čerpají z domácí i světové literatury a představují významnou součást předloženého výkladového slovníku, odlišující se tak také od řady jiných podobných titulů. *Slovník* navazuje v tomto směru na dobré tradice především *Většího poetického slovníku* Josefa Bruknera a Jiřího Filipa z roku 1968, rozsahem ho však přesahuje, neboť vedle tradiční poetiky obsahuje i nové termíny z oblasti literárních žánrů a směrů, zaváděně nebo používané v odborné literatuře v posledních desetiletích, jako je např. komiks, intertextualita, fantasy literatura ap.

Větší poetický slovník patřil k oblíbeným a užívaným slovníkům po celá desetiletí, přejme proto *Výkladovému slovníku základních pojmů literární teorie* Ladislavy Lederbuchové podobný osud. Autorsky pečlivě připravená, ale i esteticky přitažlivá kniha s kvalitní vazbou má všechny předpoklady stát se především pro studenty dostatečně spolehlivým průvodcem po poetice literárního díla.

Alena Zachová, Hradec Králové

Jubileusz Profesora Jaroslava Hubáčka

27 kwietnia 1929 r. swój jubileusz 75-lecia święcił Pan Profesor Jaroslav Hubáček, znakomity bohemista Uniwersytetu Ostrawskiego, badacz socjolektów czeskich, stylistyk, leksykograf, gramatyk i pedagog, człowiek o niezwykłej energii i aktywności naukowej.

Prof. Jaroslav Hubáček swoje studia filologiczne rozpoczął na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. J.E. Purkyniego w Brnie, które ukończył w 1952 r. Następnie krótko pracował w szkole średniej w Ostrawie-Hrušovie, a później przez 5 lat w Studium Nauczycielskim w Ostrawie. W 1959 r. został zatrudniony w charakterze asystenta w Katedrze Języka Czeskiego Instytutu Pedagogiki – późniejszy Wydział Pedagogiczny – w Ostrawie, gdzie do roku 1986 był adiunktem. Należał bowiem do ludzi, których kariera naukowa została bardzo mocno ograniczona ze względu na tzw. proces normalizacji w Czechosłowacji. Mimo że w 1966 roku uzyskał stopień doktora nauk filologicznych (CSc.) i doktora filozofii (PhDr.), a następnie w 1969 r. habilitował się na Uniwersytecie im. J.E. Purkyniego w Brnie, to nie został mianowany docentem. Dopiero po 17 latach ponownie się habilitował i dopiero wówczas doczekał się mianowania docentem w dziedzinie językoznawstwa czeskie. W czerwcu 1990 r. na wniosek Rady Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Brnie prezydent Republiki Czechosłowackiej, Václav Havel, wręczył mu nominację profesorską.

Prawie w tym samym czasie (w styczniu 1990 r.) został jednogłośnie wybrany dziekanem Wydziału Pedagogicznego w Ostrawie, a we wrześniu 1991 r. po powołaniu Uniwersytetu w Ostrawie – jego pierwszym rektorem. W ten sposób środowisko akademicko-naukowe w Ostrawie pragnęło nie tylko podziękować Jemu za zasługi w dążeniu do utworzenia Uniwersytetu w Ostrawie, ale także wyrazić swój szacunek i uznanie. Po dwóch kadencjach rektorowania wrócił do katedry języka czeskiego, gdzie poświęcił się pracy z młodzieżą. Jednak nie na długo, ponieważ w roku 1997 został wybrany dziekanem Wydziału Filozoficznego. Swoją bowiem bezinteresowną pomocą pracownikom Katedry (w dążeniu do tego, aby awansowali naukowo i tworzyli zgrany kolektyw) oraz wiedzą zawodową, jaką posiada, potwierdził pokładane w Nim zaufanie jako uczciwego, rzetelnego nauczyciela, kierownika i starszego kolegi.

Chcąc przedstawić pełną sylwetkę tego tak aktywnego człowieka, należy również przypomnieć o jego długim członkostwie w Komisji Ortograficznej i Ortoepicznej Instytutu Języka Czeskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk, w Radzie Przedmiotowej MEN, w Ostrawskim Oddziale Towarzystwa Językoznawczego CzAN, którego

przez wiele lat był przewodniczącym, a także o pracy redakcyjnej wielu tomów i zeszytów naukowych Wydziału Pedagogicznego w Ostrawie, a następnie Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Ostrawskiego. Dodajmy też, że w ostatnich latach na tę listę dopisuje się Jego członkostwo w Radzie Szkół Wyższych Republiki Czeskiej i Komitecie Badań Naukowych Akademii Nauk Republiki Czeskiej. Najstarszy jednak staż (od 55 lat) ma jako członek PSMU. W latach 1980–1987 był jej przewodniczącym.

Działalność naukowa Profesora Jaroslava Hubáčka koncentruje się w zasadzie na trzech dziedzinach: na badaniu tzw. gwar społecznych (slangów, żargonów, gwar środowiskowych), na problemach stylistyki czeskiej oraz na zagadnieniach kultury języka. Pierwsza dziedzina jest bardzo bogato reprezentowana w Jego działalności publikacyjnej. Należy tu wymienić takie monografie, jak: *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů* (1971), *železničářský slang* (1974), *O českých slanzích* (1979, 1981) czy *Malý slovník českých slangů* (1988). Wszystkie były przez specjalistów bardzo wysoko ocenione i do dziś należą do podstawowych prac omawiających czeskie socjolekty. Ponadto problematyka ta przewija się w wielu artykułach i studiach naukowych, np. *Ke specifické mluvených projevu v pracovním a zájmovém pro- středí* (w: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*, Ostrava 1994, s.128–131), *K aktuálnosti zkoumání sociolektů, zejména slangu* (w: *Sborník přednášek z V. konference O slangu a argotu v Plzni*, Plzeň 1995, s.18–22), *K základním pojmům tzv. sociální dialektologie* (w: *Čeština – univerzália a specifika*, Brno 1999, s.101–105), *železničářský slang* (w: *Osudový vlak*, Praha 1995, s.101–106), *Metaforizace ve slanzích* („Jazykověda – Linguistica” 1996, s. 139–157) i *K využití metaforizace ve spisovné češtině a v českých slanzích*, („Jazykověda – Linguistica” 1999, s. 7–10), *K aktuálním problémům české sociální dialektologie* (w: *O slangu a argotu v Plzni. Sborník přednášek z VI. konference*, Plzeň 1999, s. 5–8), *Specifické lexikální prostředky v pracovní a zájmové komunikaci* (w: *Perspektivně a retrospektivně pohledy na jazykovou komunikaci*, Banská Bystrica 1999, s. 38–43), *O humoru sociolektismů* (w: *Literární věda osudem i volbou*, Ostrava 2000, s. 49–52), *Sociolekty a stylistika* („Stylistyka” 2000, s. 201–208) i wiele wiele innych, których nie sposób tutaj wymienić.

Również bogaty jest drugi krąg zainteresowań Profesora. Spod Jego pióra wyszły prace zwarte: *Úvod do stylistiky českého jazyka* (1985), *Cvičení ze stylistiky* (1989) czy *Rétorické minimum pro studium učitelství* (1990). Problematyka ta przewijała się również w wielu Jego artykułach naukowych (np. *K tvorbě názvů přechýlených*, [w:] *žena – jazyk – literatura*, Ústí nad Labem 1996, s. 271–273).

Kultura języka, szczególnie kultura języka mówionego słowa i metodyka pracy lektorskiej były tematem całego szeregu wykładów, które prowadził Profesor dla pracowników Ostrawskiego oddziału Telewizji Czeskiej, dla dziennikarzy czeskich z Ostrawy i nie tylko oraz dla innych pracowników mediów publicznych. Wynikiem tej działalności jest monografia *Jak mluvit a přednášet* (1983) czy artykuły, poświęcone tej problematyce, np. *Klady a záporny vysokoškolských skript* (w: *Učební text a*

jeho funkce, produkce, percepce a interpretace, Praha 1996, s. 50–53). Tej dyscyplinie naukowej poświęcił wiele czasu. Prowadził bowiem w telewizji program „Mluví, mluvíš...” (nadawany w roku 1987), w którym zastanawiał się nad stanem i posłannictwem kultury języka mówionego w latach wcześniejszych oraz w tych czasach. Wykazywał niezabieć, że problemy kultury języka są stale aktualne, a wspieranie prestiżu języka czeskiego winno być obowiązkiem nie tylko językoznawcy, ale każdego użytkownika tego języka.

Działalność pedagogiczna Profesora Jaroslava Hubáčka miała zawsze szeroki odźwięk. Prowadził on wykłady i seminaria z fonetyki i fonologii czeskiej, leksykologii, stylistyki i retoryki. Tutaj mają początek – oprócz wyżej wspomnianych podręczników akademickich – Jego skrypty, np. *O zvukové stránce českého jazyka*, które miało już 13 wydań (1984). Jest również współautorem podręcznika *Český jazyk pro studující učitelství v 1. a 4. ročníku ZŠ* (1990) i *Čeština pro učitelé* (razem z E. Jandovą i J. Svobodovą, 1996, 2 wydanie 1998), *Praktická cvičení z českého jazyka* (razem z E. Demlovą, D. Kremzerovą i J. Svobodovą, Ostrava 1995).

Pracowitość, odpowiedzialność, świadome działanie – oto niektóre tylko cechy Jaroslava Hubáčka. Do tego należy dodać jeszcze ogromną skromność i pokorę, a także zdolność wzniesić się nad rzeczy partykularne, które dla wielu były najważniejszymi. Na dalsze lata życzymy Mu dobrego zdrowia, radości na co dzień i pogody ducha, a także grona szczerze oddanych Mu przyjaciół.

AD MULTOS ANNOS, PANE PROFESORE!!!

Mieczysław Balowski, Opole–Wałbrzych

Międzynarodowa konferencja naukowa *Stalość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století*, Szczawno Zdrój, 15–16.05.2003 r.

W dniach 15 i 16 maja 2003 roku w Szczawnie Zdroju odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa *Stalość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století*, poświęcona dwudziestowiecznej literaturze czeskiej oraz współczesnemu językowi czeskiemu. Wydarzenie to zgromadziło wielu naukowców, reprezentantów wszystkich polskich ośrodków bohemistycznych (Bielsko-Biała, Katowice, Kraków, Opole, Szczecin, Toruń, Wał-

brzych, Warszawa, Wrocław) i czeskich uniwersytetów (Brno, Czeskie Budziejowice, Olomuniec, Opawa, Ostrawa, Pilzno, Praga, Ústí nad Łabą, Zlin).

Po powitaniu uczestników konferencji przez Pana Burmistrza Miasta Szczawna Zdroju i po otwarciu obrad przez Panią Prorektor Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Wałbrzychu, Irenę Borecką rozpoczęły się obrady plenarne.

Jako pierwsza wystąpiła *Dobrava Moldanová* z Ústí nad Łabą, która w referacie pt. *Proměny historického románu v proměnách 20. století* szczegółowo zanalizowała gatunek, jakim jest powieść historyczna. Badaczka pokazała, w jaki sposób powieść się zmieniała przez kolejne dziesięciolecia, jak była odbierana przez czytelników kiedyś, a jak jest dziś. Prześledziła również środki językowe, którymi posługiwali się twórcy, począwszy od Aloisa Jiráskaa, a skończywszy na młodych autorach prozy lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

Kolejnym referentem był *Aleš Haman* z Czeskich Budziejowic. W swoim tekście zatytułowanym *Mimeze, fikce a exprese v současné české próze* autor zajął się przemianami w prozie dwudziestowiecznej. Za jedną z ważniejszych cech współczesnej twórczości uznał on odchodzenie od mimetyzmu związane z modernistycznym hasłem „sztuki dla sztuki”, a także postmodernistyczną koncepcję intertekstualności. Haman na różnych przykładach pokazał, w jaki sposób twórczość prozaików zrywała kontakt ze światem realnym i jego wartościami, budując nową więź opartą tylko na grze międzytekstowej.

Obrady plenarne zakończył *Mieczysław Balowski* (Wałbrzych) referatem zatytułowanym *Kodyfikacja języka czeskiego w XX wieku*. Autor zajął się uwarunkowaniem zmian w kodyfikacji języka czeskiego w ubiegłym stuleciu. Wskazał czynniki socjolingwistyczne, które przyczyniły się do wzmoczonych prac normatywnych nad językiem czeskim, a także wydzielił pięć etapów tychże prac.

Dalsze wystąpienia osób biorących udział w konferencji odbyły się w sekcjach: literaturoznawczej i językoznawczej oraz zostały podzielone na część przedpołudniową i popołudniową.

Jako pierwszy w sekcji literaturoznawczej swój referat *Užitečný román?* odczytał *Viktor Viktora* z Pilzna. Autor zajął się ostatnim tekstem Durycha zatytułowanym *Služebníci neužiteční*, często negatywnie komentowanym przez krytyków literackich. Viktora dokonał częściowej analizy powieści Durycha (głównie pod kątem środków językowych użytych przez pisarza), dochodząc do wniosku, że pozorny chaos dzieła jest czymś zamierzonym przez twórcę, efektem żmudnej pracy pisarza z językiem. Referent ukazał, w jaki sposób za pomocą bogatej stylistyki autor modelował osobowości bohaterów oraz osiągał niejednokrotnie zaskakujący efekt końcowy polegający na zetknięciu się monumentalności z absurdem.

W referacie *Románová kompozice Antonína Vondřejce a její literárněvědné interpretace* *Martin Tomeš* z Ostrawy poruszył problem konstrukcji powieści *K. M. Čapka-Choda* pt. *Antonín Vondřejc*. Badacz polemizował z krytykami, którzy twórcę jednoznacznie klasyfikują jako przedstawiciela jednego z kierunków literackich (naturalizmu, ekspresjonizmu), sam stawia powieściopisarza „pośrodku”, uwa-

zając, że pisarz świadomie czerpie z elementów tradycyjnych oraz modernistycznych, tworząc jednocześnie nową jakość.

W wystąpieniu pt. *Máchové variace v kontextu Horovy tvorby meziválečných let* Jiří Svoboda z Ostrawy zajął się echem machowskiej poezji w twórczości Josefa Hory. Svoboda bliżej przyglądał się trzem utworom Hory: *Máchové variace*, *Jan Houslista* i *Zahrada Popelčína*. Referent zauważył, że w latach międzywojennych Hora podjął pewien rodzaj dialogu z Machą, bardziej szczegółowa analiza utworu *Máchové variace* potwierdziła punkt widzenia J. Svobody.

Vladimír Novotný z Pilzna wystąpił z referatem zatytułowanym: *K pronikání existencialismu do české prózy*. Novotný śledzi przemiany filozofii egzystencjalnej w twórczości czeskich pisarzy. Analizuje eseje Adolfa Černego, w których odkrył wątki egzystencjalne wiążące się z sytuacją wojenną i powojenną w Czechach. Wśród innych twórców, u których pojawiły się elementy filozofii egzystencjalnej wymienił: Muchę, Hostowskiego, Pałę, Klenkową i innych. Vladimír Novotný zastanawiał się nad tym, jaką rolę w twórczości pisarzy współczesnych pełnią wątki egzystencjalne.

Jako ostatnia w przedpołudniowej części obrad sekcji A (literaturoznawczej) wystąpiła Iva Málková z Ostrawy z tekstem pt. *Proměny recepce básnického díla ve XX. století (Vilém Závada)*. Autorka zajęła się zmieniającym się w czasie odbiorem poezji Viléma Závady przez czytelników, a przede wszystkim przez krytyków literackich. Málková pokazała, jak zajmowano się twórczością poety w różnych latach, począwszy od lat dwudziestych–trzydziestych XX wieku. Doszła do wniosku, że wszelkie podejścia krytyczne miały jedną cechę wspólną: poezja była analizowana w różnych kontekstach, dzięki czemu jej ogląd był dynamiczny i intensywny, niekoniecznie jednak obiektywny. Badaczka uświadomiła, że nie da się zanalizować wszystkich wpływów wywieranych na dzieło, dlatego jego recepcja zawsze będzie niekompletna.

W tych samych godzinach, kiedy obradowała sekcja A (literaturoznawcza), w sali kameralnej Teatru Zdrojowego w Szczawnie Zdroju odbywały się posiedzenia sekcji językoznawczej. W pierwszej części wystąpiło 9 naukowców.

Zdenka Rusínová z Brna w referacie *Moce (přechylování) jako modifikace významu* analizowała sposób tworzenia nazw żeńskich lub męskich oraz jego wpływ na zmianę znaczenia nowopowstałych wyrazów. Autorka podała słowa pierwotnie męskie i pierwotnie żeńskie, lecz zastanawiała się, co wpłynęło na ich zmiany w trakcie użytkowania. Uznała, że mutacje wyrazów są stałym procesem, dzięki któremu pojawiają się równocześnie nazwy męskie i żeńskie (paralelne), będące rodzajowymi wariantami opisywanej przez autorkę klasy wyrazów.

Milena Hebal reprezentująca Uniwersytet Warszawski zajęła się końcówkami *-i* oraz *-é* w pierwszej osobie liczby mnogiej w rzeczownikach męskich zakończonych na *-ista* i *-ita*. W artykule *Koncovky -i, -é v 1. pl. mužských jmen zakončených na -ista, -ita* autorka analizowała wiele przykładów rzeczowników męskich w różnych przypadkach, objaśniała, od jakich czynników zależy użycie danej końcówki w wyrazie, a także podała statystykę użycia końcówek *-i, -é* w publicystyce oraz beletrystyce.

Proměnlivost slovtvorných formací se záporným významem v současné češtině Eduarda Lotki z Olomuńca dotyczyło problemu zmian wyrazów związanych z procesami internacjonalizacji oraz intelektualizacji słownictwa, głównie naukowego. Badacz analizował prefiksy wybranych rzeczowników i przymiotników. Zauważył, że w wielu przypadkach czeskie przedrostki *bez(e)-* lub *také-/taký-* zostały zastąpione przez międzynarodowe: *anti-* i *neo-*. Lotko stwierdził, przytaczając wybrane przykłady, że proces zmian prefiksów dotyczy przede wszystkim języka technicznego i publicystycznego.

Kolejny referent – Patrik Mitter z Ústi nad Łabą – wystąpił z tekstem pt. *Složená hybridní substantiva ve výkladových slovnících českého jazyka 20. století*. Mitter przebadiał złożenia pochodzące z języków obcych. Najwięcej uwagi poświęcił tym wyrazom, które mają obce jedynie przedrostki. Referent dokonał przeglądu słowników i poglądów twórców na temat hybrid. Niektórzy badacze postulują oczyszczenie czeszczyzny z hybrid, nawet kosztem używania nazw dwu- lub trzyczłonowych, opisowych. Jednak tendencja do ekonomii języka powoduje, że ludzie chętnie używają hybrid, a prawdopodobieństwo ich usunięcia z języka czeskiego jest niewielkie. Do najczęściej używanych przez Czechów przedrostków obcego pochodzenia Mitter zaliczył: *arci-, auto-, elektro-, pseudo-, radio-* oraz *ultra-*.

Ivana Kolářová z Brna przedstawiła referat: *Deiktická zájmena v mluvnických pracích, jejich výskyt, užití a význam v textech reálné komunikace*. Zajęła się w nim funkcją wyrazów: *ta, to, ona, ono*. Kolařová prześledziła użycie wspomnianych zaimków w różnych słownikach, przyglądała się również temu, jaką rolę pełnią one w poszczególnych słownikach. Autorka zwróciła uwagę na fakt, że wyróżnione przez nią słowa pełnią nie tylko funkcję zaimków osobowych, lecz również wyrazów podkreślających emocje osoby wypowiadającej się (słowa *citové, náladové*).

Kolejnym referatem był *Numerativ v současné češtině* Josefa Šimandla z Akademii Nauk Republiki Czeskiej w Pradze. Autor skoncentrował się na sposobach numerowaniu we współczesnej czeszczyźnie. Na przytoczonych przykładach liczebników wraz z rzeczownikami i innymi częściami mowy, pokazał, w jaki sposób się numeruje dziś (także w porównaniu z tym, jak robiono to dawniej).

Ludmila Zimová z Ústi nad Łabą swój referat *K některým spojovacím prostředkům v současné češtině* poświęciła rzadko poruszanemu problemowi przemian wśród spójników i wyrażen spajających. W powszechnej opinii spójniki nie ulegają zmianom. Zimová udowodniła, że tak nie jest. Na wybranych przykładach (np.: *bez toho aby, bez toho že, poté co, poté kdy*, a przede wszystkim wyrazach *i když by* oraz *i kdyby* w różnych zdaniowych kombinacjach) badaczka udowodniła, że spójniki również ulegają historycznym przemianom.

Kolejną pracą zaprezentowaną przed południem był *Současný úzus slova »potažmo«* Svata Vy Machovej z Pragi. Autorka zajęła się w niej analizą często używanego w latach dziesięćdziesiątych przysłówka *potažmo*. Na początku wyjaśniła jego znaczenie opisane w słownikach (zaznaczając również te słowniki, w których słowo to wcale się nie pojawia), a następnie wytłumaczyła przesunięcia w zna-

czeniu tego wyrazu. Badaczka ukazała, jak pierwotne znaczenie (*ewentualnie*) stopniowo się zatraciło, a jego rolę zaczęły pełnić inne znaczenia, często funkcjonujące w nieprawidłowy sposób (błędne użycia), na przykład jako wtręty językowe.

Referat E v y H o š n o v e j z Pragi nosił tytuł *Ke změnám ve slovosledu českých nominálních skupin*. Autorka zajęła się w nim wąskim, lecz skomplikowanym problemem, jakim jest użycie w zdaniu zaimków wskazujących. Na wybranych przykładach Hošnová zanalizowała szyk wyrazów w różnych zdaniach, zwracając uwagę przede wszystkim na pozycję, w jakiej znajdują się zaimki wskazujące. Okazało się, że pozycja zaimków w tekstach przez ostatnie 150 lat ulegała zmianie. Badaczka zastanawiała się nad tym, co wpłynęło na te zmiany, oraz wskazała, jaką rolę odegrały one w czeszczyźnie.

Popołudniowe obrady sekcji A (literaturoznawczej) otworzył R o b e r t K u l m i ŋ s k i z Warszawy referatem pt. *Karnawalizacja wojny – Jiří Weil »život s hvězdou«*. Młody doktorant Uniwersytetu Warszawskiego zajął się powieścią J. Weila *život s hvězdou*. Analizował przejawy karnawalizacji w dziele literackim, jej płaszczyzny i funkcje. Karnawalizacja jest u Weila wszechobecna, począwszy od wyjaszkrawionych postaw bohaterów, aż po odniesienia literackie. Kulmiński doszedł do wniosku, że za pomocą karnawalizacji czeski pisarz chciał „oswoić” wojenny chaos, pokazać bezsens wojny i jej szaleństwo.

Do prozy wojennej w dużej mierze nawiązuje kolejna praca L a d i s l a v y L e d e r b u c h o v e j zatytułowana *Konstanty v prózách Ladislava Fuksa*. Autorka dokonała przeglądu prozy Fuksa, śledząc dominanty jego powieści i rejestrując powtarzające się wątki oraz mistyfikacje. Doszła do wniosku, że elementem stałym, powracającym w twórczości Fuksa jest problem możliwości skrywającej w sobie niemożliwość, ukształtowanej rzeczywistości niemożliwej „zrealizować się” w innym wydaniu. Konstantą powieści czeskiego autora jest więc specyficzna gra z czytelnikiem za pomocą autorskiej filozofii.

J o a n n a M a k s y m - B e n c z e w z Opola przedstawiła referat zatytułowany: *»Kritický měsíčník« Václava Černého jako fenomen české kultury XX wieku*. Autorka zajęła się jednym z najbardziej znanych czeskich miesięczników, jakim był „Kritický měsíčník”. Joanna Maksym-Benczew przeanalizowała zawartość ideową pisma w kolejnych latach, które podzieliła na dwa okresy: wojny i okupacji oraz lata 1945–1948. Referentka dowodziła, jak ważną rolę odegrał „Kritický měsíčník” w życiu narodu czeskiego.

W referacie *Topos atlantidy a motiv potopy v české literatuře 2. poloviny 20. století* P e t r H r t á n e k z Ostrawy zajął się motywem potopu i Atlantydy w różnych tekstach i w rozmaitych ujęciach. Analizował potop jako symbol zła, lecz także jako szansę odrodzenia, ukazał wielką powódź jako metaforę przeszłości i zdarzeń historycznych, a także jako symbol przyszłości w ujęciu katastroficznym, antyutopijnym. Każdą koncepcję Hrtánek potwierdził materiałem i omówieniem różnych utworów wybranych czeskich pisarzy.

Prozie Ivana Binara swój artykuł poświęca S v a t a v a U r b a n o v á. W tekście pt. *Reminiscence, rekonstrukce, stylizace* autorka przeanalizowała wybrane powieści Binara: *Rekonstrukce, Kytovna umění, Sedm kapitol ze života Václava Netušila*; szukała w nich elementów reminiscencji opartych na autobiografii i zwróciła uwagę na dwie lokalizacje przestrzenne opisywane przez Binara (na osi Ostrawa–Wiedeń): realną oraz symboliczną. Svatava Urbanová dokonała opisu poetyki czeskiego prozaika.

J o a n n a C z a p l i ŋ s k a ze Szczecina zaprezentowała referat *Literatura czy literatury czeskie po 1968 roku?* W nim Czaplínska zajęła się czeską literaturą emigracyjną powstałą po 1968 roku, wglębiła się w jej tematykę, język oraz główne powtarzające się motywy. Na tytułowe pytanie autorka nie dała jednoznacznej odpowiedzi, lecz przychyliła się do twierdzenia, że literatura czeska jest jednością, nurt emigracyjny jest w niej silny i wyodrębniony, ale jest tylko nieznaczną częścią czeskiej całości.

M a r t i n P i l á ř z Ostrawy w swoim referacie *Literární »život kolem nás« v 60. letech dvacátého století* zajmuje się różnymi kierunkami prozy lat sześćdziesiątych XX wieku, która ukazywała się w serii wydawniczej *život kolem nás*. W obrębie tej edycji ukazywały się bardzo rozmaite typy książek: od prozy „budowniczej” związanej z socrealizmem, poprzez powieści psychologiczne (głównie mówiące o kryzysie małżeństwa), aż do prozy eksperymentalnej, „filmowej”, której przykładem mogą być wydane *Lekcje tańca...* Bohumila Hrabala. Pilář wymienił wielu autorów, których książki ukazały się w serii *život kolem nás*, zastanawiał się, co wniosła ona do literatury czeskiej, a także w jaki sposób podziała na to, co powstało później.

Kolejnym referatem polskiego autorstwa były *Echa »Karty 77« w twórczości Václava Havla*. A n n a Z u r a z Wałbrzycha zastanowiła się nad tym, jak filozofia Jana Patočki wpłynęła na kształtowanie się twórczości Václava Havla: esejistycznej i publicystycznej. Najwięcej z założeń filozofa, tych, które odcisnęły piętno na Karcie 77, znalazło się w znanym eseju zatytułowanym *Síla bezsilnych*. Do hasła głoszonych w tym tekście Havel nawiązywał nawet jako prezydent, gdy po objęciu urzędu propagował hasło „polityki niepolitycznej”.

Obrady sekcji B (językoznawczej) zapoczątkowała N a d e ž d a K v í t k o v á referatem pt. *Hlavní tendence v jazyce a stylu současné homiletiky*. Autorka na przykładzie wybranych tekstów Mašy, Karáska, Opatrnego zanalizowała główne tendencje w stylistyce współczesnej homiletiki. Wskazała tradycyjne oraz współczesne kazania mające formę esejów filozoficznych. Jako najczęściej powtarzające się środki Nadežda Kvítková wymieniła bezpośrednie zwroty do czytelnika, zastosowanie różnych form języka mówionego, a także intelektualizację słownictwa.

Podobnym problemem, związanym ze zmianami w języku Kościoła, zainteresował się K a r e l K o m á r e k z Ołomuńca. W artykule *Proměny češtiny v církevním prostředí* badacz zajął się przemianami czeszczyzny po watykańskich postanowieniach z lat sześćdziesiątych. Wtedy właśnie rozpoznał się w Kościele języki narodowe, dlatego doszło do pewnych zmian w nazwach świąt, sakramentów, a nawet w modlitwach i pieśniach. Autor zastanawiał się nad źródłem tych zmian, stwierdził,

że nie wszystkie przesunięcia semantyczne są pozytywne, ponieważ prowadzą one do powstawania niejasności, odchodzenia od pierwotnego tekstu *Biblii*.

I v a n a S v o b o d o v á z Akademii Nauk w Pradze poruszyła problem związany z publicystyką, ściślej mówiąc: reportażem sportowym. W tekście pt. *O jednom (ne)systémovém prostředí v sportovní televizní reportáži* autorka dokonała analizy języka transmisji sportowych, głównie tych dynamicznych (mecze hokejowe, piłki nożnej). Jako główny środek wymieniła ona elipsę, która – według niej – jest idealnym dopełnieniem wizualnej strony rozgrywek. Svobodová zastanawiała się również nad ilością słów używanych podczas różnych transmisji, dostrzegła i opisała te dziedziny sportowe, w których komentarz może być zredukowany do minimum (np. w łyżwiarstwie figurowym).

Czeskim czasopiśmiennictwem, a dokładnie, tytułami, zajął się w referacie pt. *Vývojové změny v pojetí titulu v české žurnalistice* M i l o š M l č o c h z Ołomuńca. W swojej pracy Mlčoch stwierdził, że tytuły zależą od czasu, w jakim pojawia się dane pismo. Przeanalizował trzy czasopisma: „Národní listy” ukazujące się w latach trzydziestych, „Rudé právo” wychodzące w latach pięćdziesiątych oraz „Mladá fronta. Dnes” pojawiające się dziś. Autor wykazał, że w latach socjalizmu przeważała funkcja agitacyjna podporządkowana polityce. Współcześnie najważniejsza jest funkcja atrakcyjności informacji i temu podporządkowana jest także struktura tytułu. Mlčoch dokonał analizy budowy tytułów, wskazał na to, jaki wpływ ma internet na ich kształt i charakter.

Następnego dnia, 16 maja, obrady sekcji literaturoznawczej otworzyła D o r o t a Ż y g a d ł o z Wrocławia swoim referatem *Poeta et doctus – teoria i literatura w ujęciu dialogowym*. Autorka zastanowiła się nad tym, w jakim stopniu krytyka i teoria literatury stały się częścią beletrystyki. Zagadnienie opisała na przykładzie trzech czeskich pisarzy-naukowców: Hodrovej, Richterovej i Macury. Oddzielne płaszczyzny, jakimi są literatura piękna i teoria literatury, dziś często się ze sobą zbiegają. Jest to efekt teorii postmodernistycznych, nazywanych przez Dorotę Żygadło także tekstami „eksperymentalnymi”.

Zupełnie innej tematyce poświęcony został kolejny referat I g o r a F i c a z Pragi. *Mýtus a tragický pocit života v jedné básni Jiřího Veselského*. Autor analizuje jeden z wierszy J. Veselskiego pt. *Eulenspiegel*, który został napisany pod koniec lat pięćdziesiątych. W utworze tym Fic odnajduje cechy typowe dla całej twórczości poety. Życie bohatera ukazane jest w sposób ironiczny: nie da się z niego wykorzystać poczucia pustki, nie można również uciec od rzeczywistości; wszystko się kończy śmiercią, która jest tragicznym symbolem kresu każdego z nas.

I v o H a r á k z Ústi nad Łabą wygłosił referat *Ludvík Vaculík: mistr ostrých hran*. Dokonał w nim krótkiej analizy książki Vaculíka pt. *Loučení k panně*. Autor wskazał, jakie środki w utworze są literackie, a jakie pozaliterackie, umieścił *Loučení k panně* w szerszym kontekście dzieł czeskich (twórczość Jakuba Demla) oraz słowackich (Dominik Tatarka).

Referat *Dominanty, vývojové proměny a kontexty české poezie pro děti ve 20. století* J a r o s l a v a T o m a n a z Czeskich Budziejowic poruszył problem literatury dla dzieci. Toman zajął się utworami, które pojawiały się od lat dwudziestych do dziewięćdziesiątych XX wieku. Pokazał, w jaki sposób literatura dla dzieci się zmieniała, wskazał błędy popełniane przez twórców (np. ideologizację lat 50), a także wymienił najpopularniejszych autorów książek dla młodzieży oraz ich tytuły.

Podobnym zagadnieniem zajęła się w swojej pracy V ě r a C h m e l í k o v á z Pilzna. W referacie pt. *Konstanty a proměny v literatuře pro děti a mládež v evropském kontextu* autorka zanalizowała literaturę dla młodego odbiorcy w szerszym, europejskim kontekście. V. Chmelíková ukazała, że dziecięcy odbiorca również się zmienia, a jego potrzeby nie zawsze są uwzględniane przez autorów. Problemem są przekłady z języków obcych, nie zawsze dobre, często niszczące przekaz oryginału. Innymi kwestiami, którymi zajęła się autorka w swoim referacie są: dziecięce fantazje, tworzenie nowych światów, wpływy wielokulturowe, (które np. w pewnym okresie przyniosły nieoczekiwane zainteresowanie *Biblią*), a także olbrzymia popularność komiksu, który w wielu przypadkach zastąpił młodzieży tradycyjną lekturę.

Obrady sekcji B (językoznawczej) rozpoczęła M a r i a Č e c h o v á z Ústi nad Łabą referatem zatytułowanym: *Změny stylového charakteru variantních prostředků (v posledním půlstoletí)*. Autorka zajęła się zmianami w stylu, zauważając ciągły ruch na linii: styl naukowy – styl książkowy. Maria Čechová zwróciła także uwagę na przesunięcia znaczeniowe, np. utratę przez pewne wyrazy swego ładunku wulgaryzmu. Badaczka stwierdziła, że we współczesnej czeszczyźnie nakładają się na siebie dwie tendencje: z jednej strony uproszczenie stylistyczne związane z ekonomią języka, z drugiej zaś rozpowszechnianie słownictwa o charakterze emocjonalnym i ekspresywnym.

H e l e n a J o d a s o v á z Ołomuńca przedstawiła referat pt. *Výrazy s označením »hovorový« ve »Slovníku spisovné češtiny«*. Jodasová analizuje słownictwo na podstawie dwóch słowników (SSJČ i SSČ). Autorka, na wybranych przykładach opisała, w jaki sposób język pisany staje się językiem mówionym, podała również nowe i stare wyrazy, które zmieniły swój status. Jako czynniki, wpływające na przesunięcia semantyczne wyrazów, badaczka wymienia powstawanie i rozpowszechnianie się wyrażenia slangowych, przyjmowanie się w życiu codziennym germanizmów, a także częstsze użycia niektórych końcówek równoległych.

Z kolei I v a n a B o z d ě c h o v á z Pragi zajęła się zmianami w terminologii naukowej. Jako przykładowy materiał potraktowała wyrazy funkcjonujące w środowisku medycznym. W tekście pt. *Proměny odborné slovní zásoby českého jazyka (na materiálu lékařské terminologie)* autorka pokazała, w jaki sposób język medycyny, w którym kiedyś przeważały wyrazy greckie i łacińskie, stał się językiem prawie międzynarodowym, zawierającym głównie anglicyzmy. Ivana Bozděchová poruszyła także problem slangu medycznego tworzonego tylko na użytek wąskiego grona jego odbiorców.

Diana Svobodová w referacie pt. *Lexikální prostředky v textech určených pro mládež a jejich proměny* swoją uwagę poświęciła słownictwu pojawiającemu się w czasopiśmie dla młodzieży. Wyrazy dzieli na grupy według 14 wyznaczonych przez siebie kryteriów. Kryteria mają różny charakter i odnoszą się do rozmaitych kwestii, np. pochodzenie rodzime wyrazu, ekspresywność wyrazu (lub jego neutralność) itd. Autorka zastanawiała się nad doбором słów w czasopiśmie, a także nad funkcjonalnością tego doboru.

Wystąpienie *Metafora v románech Václava Řezáče Františka Štíchy* z Pragi było poświęcone prozie V. Řezáča, której cechą charakterystyczną są wymyślne metafory. Tymi przenośniami, przez autora referatu uznanymi za najbardziej typowy wyznacznik twórczości Řezáča, zajmuje się Štícha od wielu lat. Podzielił on je na pięć kategorii: metafory związane z człowiekiem lub przyrodą, te związane z zabudową miejską (urbanistyczne), z ludzkim ciałem i czynnościami psychosomatycznymi, nawiązujące do psychiki ludzkiej oraz metafory związane, kombinowane, układające się w „łańcuchy przenośni”.

Kevin Hannan z Łodzi wystąpił z referatem pt. *Laština Ondry Lysohorského*. Autor zaczął od przedstawienia sylwetki Ó. Lysohorského, wspominając też o jego pochodzeniu i warunkach, w których wyrastał. Przeanalizował alfabet stworzony przez Lysohorského, wymienił cechy gwary łaskiej, porównał ją z językiem czeskim oraz z polskim.

Laszczyzną zajęła się również Grażyna Balowska z Opola, która w referacie *Leksyka kulturowa laszczyzny (na materiale łaskiego mikrojęzyka literackiego)* przeanalizowała najważniejsze cechy języka Lysohorského. Autorka wskazała na to, że Lysohorski miał poczucie otwartości na świat, dlatego korzystał z elementów makrokultury (np. śródziemnomorskiej) i mikroktury (regionalnej – śląskiej). Idiolekt Lysohorského jest pełen odniesień do kultur tradycyjnych i do ogólnych symboli związanych z historią, filozofią oraz religią.

Anna Černá z Pragi w swoim referacie *Jaké změny vlastně chceme?* zajęła się zasadami pisowni w języku czeskim. Autorka zastanowiła się nad tym, czy warto zmieniać te zasady, a jeżeli tak, to w jakim kierunku powinny zostać wprowadzone zmiany. Referentka wskazała również na życzenia zwykłych użytkowników języka, jeśli chodzi o stosowanie reguł ortograficznych w praktyce.

Netta Prusinowska z Uniwersytetu Jagiellońskiego zajęła się zagadnieniem puryzmu językowego w pracy pt. *Z historii czeskiego puryzmu*. Autorka bardzo dokładnie opisała, na czym polega zjawisko puryzmu, pokazała, jak się zmieniało podejście do niego, począwszy od średniowiecza, a skończywszy na czasach współczesnych. Podzieliła puryzm na etapy ściśle związane ze zmieniającymi się epokami, ukazała, kto z pisarzy i naukowców poświęcał uwagę temu zjawisku.

Jiří Hasil z Pragi odczytał referat zatytułowany: *Čeština v kontaktu s jinými jazyky*. Autor zatrzymał się nad przemianami w czeszczyźnie, związanymi z wpływami języków obcych. Hasil stwierdził, że już od średniowiecza czeszczyzna była kształtowana przez języki, z którymi się stykała. Wpływały na to czynniki historycz-

ne oraz położenie geograficzne. Badacz zauważył olbrzymią rolę anglicyzmów we współczesnej czeszczyźnie, zastanawiał się również nad tym, czy język czeski mógłby stać się jednym z języków Unii Europejskiej.

Interferencja polsko-czeska (na przykładzie czasowników) Joanna Miętły z Torunia dotyczyła kwestii najczęściej popełnianych błędów przez studentów polskich uczących się języka czeskiego. Autorka na podstawie prac studentów toruńskich dokonała klasyfikacji tych pomyłek. „Wyszło na jaw”, że uczący się popełniają błędy różnego rodzaju: stylistyczne, słowotwórcze, semantyczne. Miętła szukała mechanizmu, który wpływa na powstawanie pomyłek, postulowała opracowywanie specjalnych ćwiczeń, które uwzględniałyby te dziedziny, z którymi Polacy mają najwięcej problemów.

Pewnym zmianom w nauczaniu języka czeskiego w czeskich szkołach swój referat poświęcił Miłan Polák z Ołomuńca. Jego *Vývojové tendence v pojetí vyučování českého jazyka* „mówiły” o tym, jak nauczano czeszczyzny pod koniec XIX wieku, w latach 1945–1989 i po roku 1989. Polák usystematyzował często sporne teorie znawców czeszczyzny, zastanawiał się nad tym, które z nich były najtrafniejsze. Celem referatu było służyć pomocą przy planowaniu podręczników szkolnych. Polák wierzył, że da się uczyć rodzimego języka tak, by nauka była przyjemnością, a nie nudnym przymusem.

Konferencja trwająca dwa dni, przyniosła wiele ciekawych referatów, pozwoliła uczestnikom na przedstawienie wyników swoich badań oraz na przedyskutowanie interesujących ich problemów. Tematyka, która pojawiła się na konferencji, była bardzo obszerna, zahaczała o wiele dziedzin pośrednio związanych z literaturoznawstwem i językoznawstwem czeskim (filozofia, religia). Referenci przedstawili zróżnicowane i interesujące prace, świadczące o tym, że badania slawistyczne, zarówno w Polsce, jak i w Czechach, stoją na bardzo wysokim poziomie.

Anna Janik, Opole